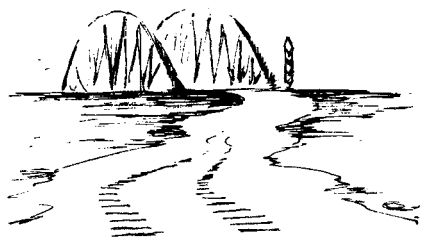

Кичик Нарзибон

Фарё ортўчаси йўзи

Қисса ва хикоялар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1994

Безакловчи расом

ХУСАҢ СОДИКОВ

Норқобил, Қўчқор.
Н 79 Дарё ортидаги йиғи: Қисса ва ҳикоялар. —
Т.: Шарқ, 1994. — 112 б.

Ўз2

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни-
нинг Бош таҳририяти, 1994.

ДАРЁ ОРТИДАГИ ЙИҒИ

Қ И С С А

МУҚАДДИМА

Сен у ёкдалигингда отанг шўрлик чўкиб колди. Бир кун сендан хат келганда устунга суяниб ўкиди. Кўзлари филтиллади. Бизни кўрмасин, деб ичкарига кириб кетди. Эркакнинг йиғлагани ёмон бўларкан, болам. Шундан попирисга ҳам ружу кўйди...

(Аммамнинг айтгани)

Уруш мурдалардан ҳайбатланади. Қонни севади. Руҳингга карахтлик тамғасини босади. Дийдангни қотиради. Шунда сенда шубҳа туғилади: кўксингдаги тоғми ё... Уруш ҳеч қачон ўзини оқлай олмайди. Айниқса, Афғондагиси. Қалтис сиёсатнинг қайроғидан ўткирлашган ойболта янглиғ тириклик илдизини кесиб лаззатланаверади. Илоё, томирига ўт тушсин урушининг. Мен Афғонни қазилган ўрага ўхшатаман. Унда сену биз ётибмиз. Бу урушнинг «ижодкор»лари тепамизда нури сўнган нигоҳимизга қарашга ботинолмай туришибди энди. Кўлларида белкурак. Кўмай десалар, кўзларимизга тупроқ ташлашдан қўрқишади...

* * *

Мен отамни йиғлатган, онамни кексайтирган уруш ҳақида ёзмаслигим нечоғлик оғирлигини ҳис қилган ҳолда бу ишга қўл урдим. Икки йиллик талотум юрагимга тиг бўлиб санчилаётган кунлар хотираси жонлантирган воқеалар, ўзим каби кимларнингдир кўз қораси, суюкли фарзандлари билан кечган дамларим, айримларига жанггоҳлардан қайтиш насиб этмаганлиги боис, уларнинг руҳи ҳаққи ҳам баҳоли қудрат қоралайин, дедим.

I

Келганимизга бор-йўғи икки ой бўлди. Хануз бизни жангга олиб чиқишгани йўқ. Қисм ички ҳаёти билан танишув имконини беришяпти чамамда. Кўз қотиб, у-бу нарсани эшитиб, шароитга мослашишимиз учун жудаям зарур эди бу. Қиш кунлари бўлганлиги сабаб,

саф майдонда қор қураймиз, ошхонага хизматга юборишади, озик-овқат омборидан иш топилиб қолади. Хуллас, ғимир-ғимир. Кисм эса тинч ва осуда, янги келганлардан бошқа деярли ҳамма аллакаерларга жангга кетган. Зобитлар ҳам санокли қолган. Яъни, полкда факатгина хўжалик ишлари билан бандлари. Очиғи, уларнинг кўплари уруш кўрмаган, номигагина Афғонда жанг қилишаётганди. Яна бизнинг олдимизда керилиб-серилишига ўлайликми. Айниқса, аскарлар ошхонаси хўжайини прапоршчик Ничмониянинг: «Бу ерни Афғон дейдилар. Тузалмасанлар ҳаммаларнинг ўлиб кетасан, лалашанлар», дея ўдагайлаши ҳам дастлабки кунлардагидай кўркинчи туюлмай қолди.

Ничмония эслатмаса ҳам, Афғондалигимизни биллиб турардик. Казармалар бир тусдаги қалли панел деворлар билан тикланиб, сариқ бўёқ чаплаганди. Баъзан уларни ажрата олмай ўзимизники қолиб бошқа роталарга ҳам адашиб кириб кетаверардик. Полкнинг кунчиқар томонида Қобул шаҳри биюлари кўриниб турар, шимолда эса юз қадам нарида айланасига кузатув нукталари кўйилган бўлиб, уларнинг ҳар бирини да танк ёки «БМП-2»лар¹ турарди. Улар ҳечам жангга чиқишмас, тўсатдан бўладиган ҳужумларга шай турарди.

Ҳар куни ошхонада идиш-товок ювишу омборхонадан озик-овқат ташишга бораверишдан кўра хавотиру кизиқиш аралаш ҳақиқий жангга боришни афзал кўраётгандик. Ким билади, инсон ҳамиша ўз олдида содиру муқаррар воқеаларни кўришга шошилаверар?

Эрталабдан саф майдонида урушга чиқмаган мундирли хўжайинлар бизни ишга бўлаётиб, полк кетган жойдаги ахвол ҳақида қисқача ахборот беришарди. Бошқаларни билмадим-у, бунақа пайтлар менга титроқ тушарди. Шу тинчгина ҳаётга, бамайлихотир зобитлар галасига қараб, қаердадир шу полкнинг аскарлари ўлаётганига ишонмасдим.

Полк жангдан қайтишига икки кун қолганда биз — янгилар, яъни «салага»ларни қоровулга юборишди. Қоровулхона қисм жанубида жойлашганди. Биринчи марта совут ва каска кийдим. Истаганча ўқдон олсам бўларкан. Буни устига ўқ-дори ҳам текин.

Полк теграсидаги ҳар бир кузатув нуктасида учтадан аскар алмашиб туради. Кимдир хали кўрмаган ўқ-

¹ Пидедаларнинг жанговар машинаси.

дори омборига, яна ким ёнилғи сақланадиган жойга, Биров техника паркига тушди.

Қоровулхона гаупвахтасида иккита «дух»¹ камалганди. Уларни кўришга қизиқардим. Кечаси махбус эшиги олдига келиб уч-тўрт марта мўраладим. Гаупвахта бетондан қурилганди. Зим-зиё ичкари жудаям совук, йўлакка киришинг билан қўланса хид димоғни ёради. Худди ахлатхонага ўхшайди.

Бу ердаги ҳар нарсага қизиқиб, синчилик килаётган қоровул бошлиғи, ёшгина лейтенантнинг ҳам Афғонга келганига уч-тўрт кун бўлганди. У ўзини жуда муҳим ҳарбий топшириқни энг оғир вазиятда бажараётгандай ҳис қиларди. Кечаси билан сменаларни жўнатаётиб, ўқдонларни қайта-қайта текширар, хушёрлик ҳақидаги сабоғини қанда қилмасди. Бунинг устига уёқдан-буёққа юраркан, бетиним чекарди. Гоҳида қоровулхона тўрига, ўз хонасига кириб олиб, тўпқончасини артар, ўқларини ситиб олар, тагин жойлаштирар, худди кинолардагидай оёқларини чалиштириб, стулда ястаниб олган кўйи кўлидаги қуролни айлантираверарди. Бу менинг кулгимни кўзгатаётганди. Зобит дегани сал босикрок бўлмайдими?

— Аскар!!!

— Мен, ўрток лейтенант!

— Егулик опкелишдимми?

— Худди шундай, ўрток лейтенант!

— Хозир, сен билан бирга анавилар олдига овкат олиб қирамиз... — у духларга ишора қилаётганди.

Эшикларни шарақлатиб очдик. Орқарокда қурол ўқталиб турдим. Қоронғу ва зах хонада ҳеч ким кўринмасди. Ичкари шунчалик сасиб кетгандики, қайт қилгим келди.

— Тур ўрнингдан! — кичқирди зобит.

Нимадир кимирлади қоронғуда.

— Йўлакка -чик!

Соч-соқоли ўсиб, қоксуяк юзига яра тошган махбус йўлак ёруғида деворга суяниб қолди. Унинг зимистонга кўниккан кўзлари ичкарига қираётган ёруғликдан қамашарди.

— Ўтир! — оёғи билан ер тепди лейтенант.

Махбус чўкаётиб тиззалари қалтираётганини, зўрға ўз вазнини тутиб турганини сездим.

Унинг олдига эрталабки нонуштада аскарлардан

---

¹Шўро аскарлари душманларни шундай деб аташган.

қолган балик қилтанови ва вон ушоқлари аралаш картошка қўйдим. Махбус кўзини идишдан узолмай, қимир этмасдан ўтирарди. Зобит овқатни унинг ёнига оёғи билан сурди. «Дух» якки қўллаб идишга ёпишди. У бош кўтармай овқатланарди. Ҳар эгилганда елкасидан бўртиб турган қок суяқлари уни янада аянчли кўрсатарди. Зобит сигарет тутатган кўйи тик турар, кизиксиниб термуларди. Унга бу холни томоша қилиш ёқаётганди. Мени эса тезроқ чиқиб кетгим келар, лекин анави керилма хўрознинг измидалигим учун иложим йўқ эди.

Зобит гилофидан тўппонча чиқариб, унинг тумшугига тиради.

— Қани тур... Овқатланиб бўлгандирсан, душман. Хозир сен билан суҳбатлашамиз...

Душман унинг гапини тушунмасди. Зобит қўли билан «тур», деб ишора қилди.

— Душманмисан?..

— ...

— Шўравини ёмон кўрасанми?

Махбус дағ-дағ титради.

— Хўш, нечта шўрави оддинг?

Шўрави сўзини эшитгач, душман сергак тортиди. Дағ-дағ титраб қичқирди:

— Дўст! Шўрави дўст!

— Нима деди? — менга қаради зобит.

— У отманти ўртоқ лейтенант, у бизга дўст эмиш.

— О-о-о! Оббо ит-эй.

Зобит кеча келганига, ҳали қоровулхонадан бошқарни кўрмаганига қарамай, ўзини афғон жабркаши, гўё қўп жангларда қатнашган, уруш кўрганлардек тударди. Бу менинг ғашимга тегмоқдайди.

— Эй, душман! Сенларни жангда отиб ташлаш керак. Қанжиклар!!!

Зобит уни эрмак қила бошлади. Қўли билан ишора қилиб, қолдан тойгунча ўтириб турғизди. Махбус кўзлари чиккудай бўлиб бизга термулар, бўйни елкаларига қисилиб борарди. Озғин ва нимжон қўлларини юзига яқинлаштириб, бақириб йиғлай бошлади.

— Ё Оллоҳ! Ё Оллоҳ!!!

Афтидан, қалтак еявериб безор бўлиб қолган. Ҳар бир ҳаракатимиздан учиб тушарди. Чидаб туролмадим. У эса ерга юзтубан бўлиб чинқиряпти: «Ё Оллоҳ! Ё Оллоҳ!!!»

— Отиб қўя қолинг, яхшиси! Ёки ўзим...

Зобит ялт этиб каради. Сергак тортди. «Хузурбахш» ўйинга чек кўйилди. У менинг бу сазъ-ҳаракатдан норозилигимни фаҳмлаганди.

— Тентакмисан, аскар, кирит ичкарига!

Маҳбус ортидан шарақлаб ёпилган темир эшик ил-гагига каттакон кулф осилди.

Кузатув нуктасидан қайтганимдан сўнг қоровулхонадаги аскарлар, душманнинг ўзбекчани билишини айтишди. Зобит украин йигит билан ичкарига кириб яна кийнабди. У душманнинг афт-ангори, хатти-ҳаракати хақида хаяжонланиб гапираётганди.

— Сенинг юртдошинг, — деди у кинояомуз, — Бухородан экан, ўзбекчаниям билармиш.

Тушлик овқатни яна мен киритдим. Зобит дам олаётган эди. Эшикни очишим билан ичкаридан ихраган овоз эшитилди.

— Чикинг буёкка. Овқатланинг.

Овоз тинди. Хлор ва сафро ҳидига базўр чидардим.

— Чикинг. Овқатланинг. Истамасангиз қайтариб кетаман...

У эшикка суяниб турарди. Юзидан қон сизади. Кабоғи ёрилиб кетган. Соч-соқоли кип-қизил. Чайқалиб йўлак ўртасида ўтириб қолди. Олдига қосани кўйиб, ташқарида турдим. Унинг бошида туришга хожат йўқ эди.

Беш дақиқа ўтар-ўтмас ичкариладим. У бош кўтармай ўтирибди. Овқатга қарамабди ҳам.

— Ўзбекчани биласизми?

У бош силкиди.

— Чиндан душманмисиз?

Индамади...

— Бухорога борасизми?

Бемажол қўлларини ерга тираб туришга шайланди. Танаси бир томонга босиб, қўли майишди. Ёнбошига йикилди. У жудаям енгил эди. Тургазиб кўйишга кийналмадим.

— Мен душман эмас! — қалтирай бошлади у. — Бобом бухоролик ўтган. Айт, мени уришмасин. Ўлдиришмасин. Оилам Ҳиротда. Бешта болам бор. Барибир ҳукумат уларни боқолмайди.

Ҳаддан ошиқ жирканиб, ташқарида турган сержант ўдағайлади:

— Бас қил, Қўчқор, қама энди.

— Хали овқат емабди.

— Вой, ит эмган. Унга ўзим едираман.

У йўлакдан шахдам одимлаб, махбус ёнига келди. Сержант кўл урилмаган қосани олгани ҳамано у юзини беркитди. Сержант гужанак танасига зарб билан телди. Афдарилиб тушгач, шўрвани юзига сепди.

— Ердамлаш, иргитайлик.

Жойимдан жилмадим. Ўзимда на ачниниш, на қазаб сезардим.

— Сенга айтяпман, овсар. Тез бўл!..

Мен оёғидан, у кўлидан ушлаб зах хонага ташладик. Сержант бамайлихотир чикиб кулф урди.

— Хайвондай бераҳмсан...

— Хей жуўжа, ҳали бир-икки марта урушга чик, кейин биласан.

Сержантга ортиқча гап қилмадим. Унинг қайси бир жангда оғир яралангани ҳақида эшитгандим. Шундан бери хизматни полкда ўтаркан. Икки-уч ойдан сўнг эса уйига қайтади.

II

Икки-уч марта қиска муддатли ҳарбий юришларга чикдик. Унчалик отишма бўлмади ҳисоб. Гардезда бир кишлоқни тозаладик. Иккита пулемёт, мақтанса арзигулик ўк-дори топдик. Жалолободдаги Қоратоғда беҳуда уч кун юрдик. Саланг йўлида истехкомда турдик. Шу тариқа урушнинг унча-мунча машкени ола бошлаган эдик.

Баҳор кирди. Бу орада ротадаги кўпроқ муддат хизмат қилганлар билан ҳам танишиб олдик. Баграмга тайёргарлик кўриларди. Душман қисмимизга қарашли иккинчи батальон жойлашган нукталарни яқсон қилибди. Аҳён-аҳёнда кучли тўқнашувлар юз бериб турарди.

Қутилган кун келди: тунда қисмдан чикиб кетишимиз зарур. Ҳарбий тўрваларга уч кунлик озик-овқат, ўк-дори жойладик. Қазарма ичи ашқол-дашқолларга тўлиб кетди — бўшаб қолган яшиқлар, қоғозлар уюми. Унда-мунда граната ва мушақлар сочилган. Тўрвага сиғмайдиган нарсаларни аскарлар қаравот, тўшақлар остига бекитиб ташлашди. Агар командирлар кўриб қолгудай бўлса гаранг қилади, барибир уриб-сўкиб олдиради. Яхшиси кўздан панага тикиш керак. Муҳими, озик-овқат кўпроқ бўлсин. Ўк-дори машиналарда ҳам тикилиб ётибди. Зил-замбил юкни кўтаришнинг ўзи бўладими?..

«Қарня» аскарлар анча эпчил чоғи, аллақачон иш-

ни хал килиб, ечинмасдан каравотга чўзилишган. Фақатгина мен каби, ёлчитиб жанг қилмаганлар ҳар нарсага қизиксиниб, дуч келганини тўрвага уради.

— Бунча қуйиб-пишмасанг. Ёт энди, — деди ёнимда ётган Рашид.

— Озгина колди.

— Жуда қизиксанлар... Ҳали кўнгилларинггаям уради. Мен ҳам энди келганимда сендай эдим, хатто биринчи рейдга икки бронжилет олиб борганман. Ажал етса, кочиб қутулолмаслигини ўйламабман.

Кўзим илинган экан. Чўчиб уйғондим. Полк штабига — томга ўрнатилган карнай, тун кўйини ваҳимага солиб даҳшатли ванфиллагани ҳамоно ҳар бурчакда тасир-тусир бошланди.

— Ротаааа!!! Тревога!!! — рота командирининг кичкириғига сержантларнинг ҳам чийилдок, дўрилдок овозлари эш бўлди...

Менинг юкимни кимдир кўтариб кетибди. Дуч келганини мен ҳам елкаладим. Дуруст... Ўзимниқидан анча енгил.

Чироклари кўриниб турган техникалар тизилган майдонгача халлослаб югуриб бордик. Улар жўнашга шай, гуруллаб турарди. Ҳар қайси взвод ўзига қарашли БМП-2 га жойлашди. Ҳеч вақт ўтмай йўлга тушдик.

Колоннанинг учи-қуйруғи кўринмасди. Қобулни оралаб ўтаётганимизда, пасткам бинолар кўримсиз, лекин дунёнинг етти иклимидан келтирилган буюмлар билан лик тўлган дўконлар олдида дўкондорлар мўлтираб туришар, уйқусини ҳаром қилган «кесиксизлар» гўрига фишт қалаётганди. Шаҳар зир титрарди гўё. Техникалар тутунига тўлган марказий кўча атрофида тизилган, чироклари ёник уйчалар деразасидан одамлар хайрату кўрқув аралаш қараб туришарди. Шўравининг қўпол ва қудратли танклари олдидан чиқишга ботинолмаган шаҳарлик ҳайдовчилар машиналарини йўл четида тўхташишган эди.

Тонгги ғира-ширада Баграм вилоятига кириб келдик. Олдиндан хавфсиз деб белгиланган жойда тўхтадик. Энди харитада кўрсатилган нукталар бўйича рота-ма-рота ҳаракат қилишимиз зарур эди.

Атрофда жимлик. Баграмда бошқа вилоятлардаги каби қалъалар кўп экан. Улар энди оқараётган тонг кўйнида жудаям салобатли ва сирли кўринади. Сукутдан этинг жимирлайди. Аллақандай, ҳали сенга номаълум, лекин бўлиши муқаррар ваҳима ҳоким. Дилинг

бетаскин. Қалбингда гулу. Хавотир ҳар дақиқа хуруж қилаверади. Бўлажак хавфу хатар олдида шайланиш нақадар оғир кечади.

— Ҳандак қазинглар, — деди тун бўйи онда-сонда алоқадаги чакирувга жавоб берган, лекин бизга чурк этмай келган взвод командири.

Бўлинма мудофаага киришди. Ҳар ким ўзига ётиб отиш учун хандак қазий бошлади. Белкуракнинг каттик ерда тақиллагани, ҳаракат эвазига сувдонлардаги сувларнинг чайқалиши, оғир-оғир нафаслар эшитилди. Биздан ўн-ўн беш қадам наридаги кўрғонда афгон армияси байроғи кўриниб турарди. Шу бизга озрок илинж берарди. Ҳарҳолда улар бор, бу ерларда душман изғимаса керак.

Ишлар меъёрига етгач, командирнинг кўнгли тўлди чоғи, овқатланишга рухсат этилди. Қоғоз қутичалар очилди.

Уларда аскарий кунлик овқат — темир идишларда гўшт, картошка, боршч ҳамда узум суви, окканд, қиём, сут, нонкоки бўларди. Ҳарҳолда тузуккина тамадди қилишга арзийди. Олов ёқилди. Қозончалар очилди. Уч-тўрт жангчи ўтин тергани кетишди. Сигарет олгани машина ичига кирганим заҳоти борликни каттик портлаш тутди. Назаримда, ер силкингандай эди. Қимнингдир даҳшатли чинкириги эшитилди. Ташқарига отилдим. Енгинамиздан қора тутун кўтарилар, чанг-тўзон ичида уч-тўрт аскар уймалашарди.

— Ҳеч ким жойидан жилмасин! Қимирламанглар! — дея командир буйруқ берди...

— Кўчқор, ҳамма жой миналаштирилган! — Машина тагидаги Юранинг рангида қон қолмаганди.

Портлаган жойга қандай борганимни билмайман... Чуқурча ёнида бир оёғи чўрт узилиб кетган Вася дунёни бошига кўтариб додларди. У яримжон танасини уёқ-буёққа ташлаб, боши билан ер чизар, чидаб бўлмас аянчли аҳволда эди. Нималар деяётганини тушуна олмадим. Командир зудлик билан қон сизмаётган жойинга игна санчиб, оғрикни қолдирувчи суюқлик юборди. Ярадор кўп ўтмай тинчиди...

Сапёрлар ротасидан взвод билан бирга чиққан зобит Васянинг танаси, қондан шалаббо бўлиб кетган иштонини ушлаб, лабларини тишлаган ҳолда бош чайқади.

— Бўлиши мумкинмас...

— Нима деганинг бу, — сўради командир.

— Мингани айтяпман...

— Тушунмадим.

— БМТ¹ тақиклаб қўйган мина ишлатибди.

— Нахотки?!

— Бунга тушганларнинг юздан биригина насл колдиришади. Тўғридан-тўғри тухумни йиртиб кетади.

— Уни ҳам?.. — ишора килди командир.

— Афсус...

— Қанақасига, Серёга, ахир... бу дахшат-ку.

— Қўраяпсан-ку. Аскарнинг иштонига қара.

— Хей, онангни фалон килайлар. Хайвонлар! Харом тукинггаям алишмаслик керак уларни.

Ўзидан кетган Васяни машинага ордик. Жангчилар дорда юргандай хозиргина юрган ўз изларидан кадам босишарди.

— Витя, бу ерда туриш мумкин эмас. Алоқа оркали хабар кил, — деди сапёр лейтенант Ермилингга.

— Нега ановилар бизни огоҳ этишмади? — лейтенант ёнимиздаги сарондайлар² кузатув нуқтасига ишора килди.

— Ий, барини уларнинг... Қаердан биласан, балки ўзлари қўйишгандир.

— Ишониб бўлмайди уларга. Барибир бизни ёктиришмайди-ку.

Вася тиббий бўлинмага жўнатилади.

Тутаётган ўйик ер олдида ётган, нималигини англаб бўлмайдиган, бизга маълум ярим оёкни кўмишга факат сапёр зобит журъат килди.

Нонуштаси заҳарга айланган жангчилар эс-хушини йўқотиб қўйди. Энг ёмони рухан зарба емоқда эдик. Хеч қанақа отишмасиз, оғир аҳволда колдик. Худди кўзи кўр одам сингари талмовсираш жудаям аянчли эди. Бир қадам хато юрсак, портлаймиз. Танамиз тилка-пора бўлади, наслимиз қурийдди. Бу — шармандали урушнинг яна бир шармандали кўриниши, инсон ҳаётининг сариқ чакага ҳам арзимаслиги, хўрлик устига ҳақорат мухрининг босилиши эди.

Биз эгаллаган ерга мина зарядлари сочилганига шубҳа колмади. Бир уйча жойни сингчўп тикиб айланган сапёр еттита мина топди. Бунақада ҳожат чиқариш учун ҳам жилишга кўрқасан. Бизга нисбатан рухий курашнинг энг олий йўлини топишганди.

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.

² Афгон аскарлари.

— Яна кимнингдир шўри куримай, тезроқ кетайлик... — сўкинди салёр.

— Қомбатга алоқада маълум қилдим. Биринчи бўлинма хузурига қайтишга рухсат берди.

Лейтенантнинг гапи ўз хандаклари ёнида ҳадикспираётган жангчилар кўнглига осойиш берди. Зум ўтмай машинага ҳамма юк тўрваларини ортди. Қозончаларни олишга қимтинган аскарлар гулханлардан кўз узолмай машина устида ўтиришарди. Эгасиз қолган жанг тўрвасига ҳали очиб улгурмаган, ўтинга кетган аскарнинг қунлик овқати, темир идишларини солиб кўйдик. Саккиз кишилик бўлинма билан келган БМП-2 да етти нафар жангчи ўтирарди. Машина оғир силтанди.

— Менга алам қилаётир, иложи бўлса анавиларнинг кўрғончасини яқсон қилсак эди. Қара, бизни хуш-хушвақт кузатишяпти. Қорамиз ўчгунча дурбинда кузатиб ҳам туришади, — деди Юра ёнимиздаги афғон аскарларининг кўрғонига ишора қилиб.

Иккала зобит ҳам ўзини эшитмаганга олди.

— Истаган жойга бурнимизни тикаверсак бундан баттари бўлади, — қўшилди сержант йигит.

Зобит бизга махзун термулди. Салёр босиб-босиб тутатарди.

— Ўртоқ лейтенант! Ҳозир биз кетаётган машина минага тушиб, баримиз ўлиб кетсак, иттифокдагилар нима деб хотирлашади, — киноя билан сўради Андрей Бочкарёв.

— Албатта, оғир жангларнинг бирида портлаб кетишди, қахрамонларча ҳалок бўлдилар, жасурлик кўрсатдилар, дейишади, — деб кесатди украин Юхумук.

Командир бош эгди. Гапимиздан изтироб зоҳир юзида қаҳрли жилмайиш пайдо бўлди. Бу йиғи билан баробар эди.

— Юра, ўйлаб кўр-а, ўз уйида тўполон қилган болақайни етти ёт бегона бўлатуриб сен дўппослайверсанг, ота-онасининг қаҳри келмайдими? Минг қилса ҳам жигарбанди. Ўз пушти камаридан яралган арзандасини сенсиз ҳам ўзлари таъзирини бериш қўлидан келмаса-да, бир амаллаб инсофга чақирар...

Биз шоир деб ҳурмат қиладиган Кузменко бу гал ҳам ҳақ гапни айтган эди.

Машина буруксиган тутун қолдириб, ечимсиз саволлар юкидан зўрға олға силжир эди.

III

Афғон баҳори ҳам ўзимизникидай бўлади. Қисм атрофидаги ўрикзор ок гулга бурканган тиник кунлар бошланди. Яқинимиздаги қишлоқда болаларнинг кий-чуви эшитилар, хавони тўлдириб варраклар учарди. Гўё бу ерларда уруш бўлмагандай...

Биз баҳорни ҳеч қанақа рейдсиз ўтказишни истардик. Начора. Уруш ҳеч нарса билан ҳисоблашмайди. Ҳарҳолда бу ерга курортга келмаганимизни ҳис қилардик. Шу боисдан баҳор ҳам омонат эди.

Штабдан икки-уч кундан сўнг Чорикорга «сафар» қилишимиз ҳақида хабар келди. Жангчиларни яна ваҳм босди. Негаки, у ёқда вазият нечоғлик танглиги, бизни «яхшилаб»гина «меҳмон» қилишлари сир эмасди. Қисм неча-неча жангларда Чорикордан олдинлари энг оғир талофат ва йўқотишлар билан қайтганини билардик. Энг кўп қурбон ўша ерда бўлади. Чорикорни Афғоннинг «оловли нуктаси» дейишарди.

Юриш тағин тунда бўлди. Қобулдан чиккач, кенг ялангликда тунадик. Доира шаклида қуршалган «оромгоҳ»да гитаралар тилга кирди. Гулханларнинг олов тили рақс айлади. Тонгга довур жангчилар кўшиғи тинмади.

Юлдузлари сергак Баграм осмонига термулиб ётарканман, ашулачи Юранинг ўлим, жанггоҳ ҳақидаги кўшиқларини кўнглим сув бўлиб тинглардим.

Назаримда, Юра айтаётган воқеа худди бизнинг ҳам бошимизга тушадигандай эртага.

— Мўмин?!

— Нима?

— Худога ишонасанми?

— Мен ҳар куни худо дейман. Ўлмайин, омон-эсон қайтайин дейман... Ўзинг-чи?

— Мен ҳам.

— Афғондан қахрамон бўлиб қайтишни истайсанми?

— Ордени бошини есин афғоннинг. Кўрмасак ҳам, куймасак ҳам яхши бўларди.

Эрталаб Чорикорга қийналмай кирдик. Бирорта ҳам ўк овози эшитилмади. Бизнинг взвод «мудофаа»га туриши зарур. Тиззага довур майса бўй чўзган, атроф алвон кўрпа тўшалгандек. Лолақизғалдоқзор оралаб югургинг келади.

Машиналар тағин истехкомга қўйилди. Ортдаги

йўлдан келаётган озик-овқат юкланган армиямиз тизими қабила ичкарасидаги аскарларимиз қузатув нуктасига етгунча хушёр туришимиз лозим эди. Йўл бўйлаб БМП-2 ва танклар рўпарадаги дарахтлар тўсган кўрғонларга қарама-қарши тизилди.

...Баграмдан сўнг БМП-2 га операторлик қилардим. Милни тушириб, снарядларни отувга шайладим. Машина атрофида лейтенант Ермилин ва механигим Ринат ҳам ўзларига отишга қулай жой ҳозирлашди. Назаримда, ҳеч қанака жанг бўлмайдигандай...

Йўлдан юк машиналари ўта бошлади. Кутилмаганда қаршимизда, йигирма-ўттиз қадам нарида гранатамёт ишлаб қолди. Машина ичкарасига кириб, мўлжалга ҳам эътибор бермай босув нуктасини итардим. Бесанок снарядлар учди. Кўрғон чанг-тўзон ичида қолди. Қиргин бошланди. Ҳар томондан ўк ёмғир ичида қолдик. Очиғи, ўк овозию гумбурашлар қайси томондан келаётганини ҳам фаҳмлай олмасдик. Машина қаттиқ силкиниб, механик хонаси томондан юзимга олов урилди. Эсанкираб қолдим. Жонҳолатда қопқокни итариб, ташқарига отилдим. Душман машинани гранатамёт билан урганди. Бир амаллаб балчик ариққа сакрадим. Бош кўтаришга имкон йўқ. Кўркканимдан оператор хонасида автоматимни ҳам қолдирибман. Нима қилишимни билмай қолдим. Тўсатдан бошланган тўполонни аклимга сиғдиrolмасдим. Рўпарамдаги қалъалардан тўп-тўп бўлиб чиқиб келаётган, узун-узун қўйлақ, кенг иштон кийган, салла ўраган душманларни аниқ кўриб турардим.

Кўз олдим қоронғулашди... Қарахтман. На кўркув, на ҳаяжон қолди менда. Назаримда бу тушга ўхшарди. Ўзимча нималарнидир айтиб тиловатлар қилдим. Кўз олдимдан энг яқин кишиларим — ота-онам, ёру дўстлар, уйим, қишлоғимиз, бири қўйиб, бири ўта бошлади. Лаҳза сайин ўлимни қутавердим. Ана улар яқинлашмоқда. Ҳозир ўқдониди ўк тугагунча баданимни илма-тешиқ қилиб юборишади. Ариқдаги балчикни шунчалиқ қисган эканман, бармоқларим оғриб кетди. Бошимни балчикка тобора тика бошладим. Менинг ҳечам ўлгим келмасди. Хаёлимда эса онам... Хаёл сургудай ҳолатда бўлмасам-да, кўз ўнгимда фақат кичкинагина ҳовлимиз қотиб қолганди. Дунё билан сўнгги бор хайрлашмоққа бошимни кўтардим. Улар ўн-ўн беш қадамча қолганди. Миямга келгани шу бўлди: «Нахотки асирга тушсам?..» Жонҳолатда эмақлай бошла-

дим. Ариқ саёз бўлса-да, танамни кўрсатмасдан хара-
кат қилардим.

Душман пайқади чоғи, БМП-2 сиртига чингиллаб ўқлар тега бошлади. Қулай фурсат, бор-йўғи уч-тўрт дақиқада югуриб қолиш керак. Мени аллақандай осмоний қудрат, илоҳий куч бошқарарди. Танам кимнинг-дир ақли билан ишларди гўё. Балки бу онамнинг олис-лардан йўл кўрсатишимиди?

Бироз ўрмалаб, қандай қилиб ариқ ёнидаги ўрага тушганимни билмайман. Мен бошқа одамга айлангандим. Кўзимга ҳеч нарса кўринмас, фақат олдинга югурардим. Токзорга ўтишим билан олдинда танклар кўринди.

...Энди ўйласам, биз ўшанда мутлақо қуршовда қолган эканмиз, танклар эса ёрдамга келаётганди. Ханузгача таажжубланаман! Қандай қилиб, духлар оёғи остидаги душманни отолмади экан...

Танк панасида хавфсиз жойга етиб келгач, тиббий бўлинма машинаси ёнида лейтенант Ермилинни суяб турган Риватга кўзим тушди. Командир қаттиқ жароҳатланганди.

— Кўчкор тирикмисан! — кўзларини очиб-юмиб бош силкиди.

— Тирикман, ўртоқ лейтенант! Куролим ҳам машинада қолиб кетди.

— Ҳозир танк билан судраб чиқишади.

Бошим шангиллаб теварак-атроф гир айлана бошлади. Бизникилар қочиб чиқарди. БМП-2 ва танклар ёнида паноҳ топган пиёдалар урилиб-сурилиб югуришарди.

Токзор ичкарасидан елдай учиб келаётган БМП-2 биз турган тиббий бўлинма майдонига келиб тўхтади. Бу тўртинчи взводники эди. Рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари, катта лейтенант Шерстюкнинг боши кўринди. У машинадан шаҳд билан ерга сакради.

— Машинани нега ташлаб чиқдинглар?! Механикни топ.

— Тешиб ташлашди.

— Нима қипти? Қочгандан кўра ўша ёқда ўлсанглар яхшироқ эди. Сенларни деб ротани ерга уришади энди.

— Имкони бўлмади, ўртоқ катта лейтенант!

— Кўрқдингларми? Буни уруш дейдилар... Ҳозирок

танкчилар билан ичкарига кирасизлар. Машинани тортиб келинглар.

Ўлим олдидан тўлғонганим — жанггоҳга қайтиб киришга юрагим довланмасди.

Қалтираб зобит ортидан эргаширканман, ичкарида — ҳозиргина биз ташлаб қочган тарафдан танклар кўринди. Икки танк бизнинг машинани судраб келарди.

Машина сирти илма-тешик бўлиб кетганди. Танкчи зобит совут ҳамда автоматимни бераётди қаттиқ қучоқлади. Кўзларимдан ёш сизди. Бўғзим ачишиб хўнграб юбордим.

— Хафа бўлма, аскар! Омадинг бор экан. Сен қаҳрамонсан. Манавини кўр.

Унинг кўлидаги автомат мили икки жойидан тешилганди. Қим билади, ичкаридан вақтида чиқмаганимда нима бўларди. Автомат оператор хонасига суяб қўйилганди. Балки ичкаридалигимдаёқ мили тешилгандир? Менинг ҳаётимга нахотки шу бош бармоқдай темир қалкон бўлди?

— Буни Москвага юбориш керак, — деди зобит.

— Занғар, келиб-келиб теккан жойига қара, — кўшилди Ринат.

Автоматни зобитлардан кимдир суратга олди. Машина олдида, кўлимда тешик милли курул билан, XX аср шўро аскари киёфасида расмга тушдим. Машинани эса шу яқин орадаги кузатув нуктасига қолдиришга буйруқ олдик.

IV

Кеч кирди. Кўшин Баграмга яқин ялангликда дам оларди. Азбаройи, асабим шу қадар толиққан эдики, нималар юз бергани, энди нималар бўлаётганини англай олмасдим. Кўз олдимда турли хил шарпалар сузарди, холос. Машиналарнинг гулдираб қолишлари, яна алламбало шовқин-суронлар ичида қолгандай, ўзимни кўярга жой тополмасдим. Ўз танамни кўтаришга бемажол кўйи, машина тагида чўзиларканман, уст-бошимдаги қотган қон хидидан кўнглим беҳузурланарди. Бўғила бошладим. Зўрға кўзларимни очаман. Тепамдаги бошпанам — БМПнинг тумшуғи тобора каттариб бораётгандай. Машина ичи гўё қонга лик тўлган-у, унда менинг ҳаёлимдан элас-элас ўтаётган ота-онам, укаларим сузиб юргандай. Мен эса қопқа тепасида туриб уларни кузатаяпман. Ана отам, кейин укам шўнғиётди.

Қонли гирдоб узра онамнинг чехрасини кўриб қоламан.
Ана у ҳам... кўринмай кетди... Тағин гирдоб юзига
чикди. Сочлари кип-қизил...

— Она-жосон!!! О-о-о!!!

Бошим нимагадир каттик урилди. Бу шамол, чанг-
тўзондан тўсиш учун қўйилган, девор вазифасини ўтов-
чи снаряд кутиси эди....

Бошимнинг оғриғи баттар зўрайди. Тарс ёрилгудай.
Орка томондан ҳар сония болға билан кимдир бешаф-
кат урарди. Мен эса тезроқ бошим мажакланиб кети-
шини, сўнгсиз оғриқдан ҳалос бўлишни истардим. Ҳеч
нарсани қабул қилолмай қўйдим.

Орадан «узук йиллар» ўтиб, кўзимни очдим. Тепам-
дан ротадошларим — Мусурмон, Нурмахон, механигим
Ринат ўтирарди.

— Қалайсан?

— Сал-пал тузук, — бош силкийман.

— Роса қийналдинг-а? Яхшиям дўхтир зобит жо-
нингга ора кирди.

— Озгина тобим кочди.

— Ҳозирам калтираяпсан. Энди дадилроқ тут
ўзингни. Икки соатдан сўнг полкка қайтамиз. Мен, Ҳай-
дарнинг машинасида кетаман...

— Сени ўн учинчига қўйишди. Бурсук кантузия
бўлибди. Ҳали госпиталга олиб кетишди.

— Ҳайдарни... топишолмадимми? — мен «ўлигини»
деёлмадим.

— Йўқ. Энағарлар, ўлигини ҳам беришмади. Неча
маротаба гаплашди бизникилар, — Ринат қўлларини
мушт қилиб гапира бошлади. — Улар шунчаликка бо-
ришади. Бизнинг жасадимиздан ҳам хун олишади.

— Нега энди?

— Мурдани пулга ёки техникага алишадилар, ит-
лар, — деди Мусурмон.

Хангу манг бўлиб қолдим. Мен бундай бўлишини
ақлимга сиғдирилмасдим. Нахотки жангчининг жонсиз
танасини ҳам?..

— Емон томони ҳалок бўлган жангчиларимизни
суратга тушираркан. Кейин Покистонга жўнатишади.
Банда бошлиғидан мукофот олишади, харомилар, —
деб давом этди биздан олти ой кўп муддат Афғон кез-
ган Мусурмон.

— Агар беришмаса-чи?

— Бўлиши мумкин эмас. Дивизия штабига хабар
келган, эрта тонгда оларканмиз...

Чорикор жанги тезда тугаганига карамай, кўпчилик яраланганди. Уч жангчи жасади эса исзис йўқолди. Булар ротадош аскарлар — Ҳайдар, Самад ҳамда прапоршик Қаливатов эди.

Шунчалиқ карахт аҳволда қолганмиз. Ҳатто кечагина биз билан бирга юрган, кулишиб ўйнашган дўстларимиздан ажралганимиз ҳам шунчалиқ мусибатли туюлмасди, айни кунда. Бу эса ўша чоғлар дийдаси қотган ўғлонларнинг бошига тушган фожиа эди, холос. Уруш ҳамма нарсага қодирлигини, кўп нарсалар содир бўлишини вақт ўтган сайин кўра бошладик.

— Кўчкор, чекасанми, йўлга яхши?

— Нима у?

— Дори...

— Майли... ол бу ёкка.

Ринат эндигина ўралган «Донские» сигаретини тутатди. Милтиллаган чўғ тун кўйнида қўлдан-қўлга ўтиб даврани уч марта айланди. Сўнгги бор тортишимда танам бўшашиб, миямга нимадир «тўқиллаб» урилди. Вужудим енгиллашиб уча бошладим. Мен билан ҳамма нарса учар, юзим музлаб борарди. Дунё азобларидан мутлақо қутилгандим. Беихтиёр кула бошладим. Ўзимни тўхтата олмасдим. Рўпарамдагилар киёфаси ажабтовур шакл олар, мендан узоклашиб кетишар, зўр-базўр нималар дейишаётганини англардим. Қимдир йиғларди ҳам. Хуллас, мен иккинчи маротаба ўз ўзимдан узоклашдим. Назаримда, бу ҳаётда йўқ эдим.

Қанча ухлаганимни билмайман. Бакириқ-чакириқлардан уйғониб кетдим. Машина гур-гурлаб турарди. Гира-шира тонгда қайтишга тараддуд бошланди. Одатдагидай командир йўл олдидан ротани сафлади. У ҳам рухсиз. Уни биринчи бор шу аҳволда кўришим. Олдингидай тантанали нутқ ирод этиб буйрук бермади. Боши эгик, Уставга қарши ўлароқ саф олдида лабидаги сигаретни узлуксиз тортади. Уйқусизликдан қизарган кўзлари қуюқ тутун аро аянчли боқади.

— Йигитлар, оғайнилар! Кеча сафимиздан уч киши кетди. Яхши йигитлар эди. Азаматлар эди... Улар менинг хотирамда бир умр сақланади. Бу лаънати Афғонистон азобини қалбимиздан ҳеч нарса суғуриб ололмайди. Бир-биримизни авайлайлик... Укаларим, эҳтиёт бўлинглар, — унинг кўзидан ёш сизди, — дўстларимиз хотирасига сукут сақласак.

Саф қимир этмади. Бошларни ҳасрат эгганди. Ҳам-

мавинг қалбига шахид уч жангчининг муборак номи ёзилаётганди.

Қўп ўтмай бутун қисм саф тортди. Қайтиш олдидан аввалгидай уктирилди. Жангчилар соч-соколини тартибга келтириши, техникаларда сочилган ўк-дориларни яшириши лозим. Чунки Қобул яқин. Шаҳарни оралаб ўтиш учун, ўзимизни мажбурий қиёфага солишимиз керак. Иложи бўлса, қурооллардан ўкдонлар ечиб олинса яхши бўлади. Шаҳарда хорижий мухбирлар, сиёсатчилар йўлимизга мушток ўтиришарди. Ясан-тусан, дабдаба билан Қобулдан ўтиш зарур. Гўё ҳеч нарса кўрмагандай. Бизнинг талофатлар эвазига жанг қилаётганимизни кўришмасин улар. Имкони борича хуш-хол, яхши кайфиятда кулиб ўтиш керак. Барибир чет элликлар суратга олишади.

Бу сунъий, ёлғон саъй-ҳаракатлар киши ғазабини кўзғатарди. Биз бегона ерларда сарсону хор бўлиб юрганимизни яширардик. Ҳақиқат — босқинчи эканлигимизни тан олмасдик. Ваҳоланки, хорижликлар ҳар нарсадан воқиф эдилар. Шўро армияси аскарларининг беҳуда сарсон-саргардон бўлиб юрганлигини яхши билишади. Мен эса тағин бир аччиқ ҳақиқат — дину эътиқодимиз бир бўлган ўз қариндошларимга тиг кўтараётганимни, мусулмон фарзандларини зор қакшатаётганини ҳис қилардим. Аммо мен ўрис армиясининг ихтиёри ўзида эмас ўзбек аскарлари эдим.

Шаҳарга киришимиз билан машиналарда тартиб сақланди. Мудраётганлар уйғонишди. Бутун бошли колонна, маслаксиз тўс-тўполон қилиб юрган шўро армияси бегуноҳларча шаҳарни ларзага солиб ўтарди. Бизнинг бўлинма ёнида эса америкача рақамланган машина шаҳар четигача бирга келди. Орқа ўриндикда ястаниб олган, топ-тоза кийинган қора кўзойнакли мухожир сигарет узатди. БМП устидан энгашаётган Юрани кўриб Мўминнинг ғазаби кўзиди.

— Ҳой, казёл, тўғри ўтир. Энкайма!

— Нима ишинг бор?

— Улиб бораяпсанми?

— Ишинг бўлмасин...

Юра яна узалишга ийманди. Мўмин гудранди.

— Иложи бўлсаю битта граната ташлаб гумдон қилсанг, сигарет-мигарети билан.

— Учир овозингни...

Хорижий машина секинлай-секинлай ортда қолди. Мўмин унга қарата нафрат билан туфлади. Хаёлидан

нималар ўтаётгани менга қоронғу эди. Бирпасдан сўн Бочкарёв юзига қахли тус бериб, сувтекин аскарини сассик снгарет тутатди. Ҳар ким ўз ўйи билан банд. Колонна полк сари илдамлади.

Эртасига маълум бўлди. Учала мурдани ҳам беришибди. Дивизия штабида экан. Ўликларни олиб келиш учун сиёсий ишлар бўйича командир ёрдамчиси лейтенант Шерстюк ва взводдош Мусурмон тайинланди.

Икки кун ичида ротага қайтган Мусурмон ўзгариб қолди. Ҳеч кимга гапирмайди. Нима бўлганини сўрасак, анграяди. Нимадир ёдига тушади чоғи, юзларини буриштиради. Индамай, телбанамо узоқлашади. У бир ҳафта шу алфозда юрди. Зобитлар ҳам ўз майлига кўйиб беришди. Афтидан улар Мусурмоннинг нега га-рангсифат бўлиб қолганини сезишганди. Мен асаб касалига йўлиққанмикин, деб хавотирда эдим.

Бир куни рота тушликка кетгач, казармага кирдим. Мусурмон ерга тикилган кўйи қаравотда бир ўзи ўтирарди.

— Нега ошхонага бормадингиз? У-бу нарса олиб келайми?

У бош чайқади.

— Мазангиз бўлмаса, айтинг, тиббий қисмга юборишади.

У миқ этмади.

— Ҳозир ротнийга айтаман... Бу ҳолда қийналиб кетасиз.

— Сўз берасанми?

— Нима учун?

— Ҳеч кимга оғиз очма. Учаласининг ҳам олатини кесиб олишган экан, ҳаромилар. У йиғлаб юборди. Елкалари қаттиқ-қаттиқ силкинарди. Тошдай қотиб қолдим. Бир зум ўзимни йўқотиб қўйдим. Мусурмон иродали йигит эди.

— Ҳей, энасини фалон қилайлар...

— Сўкинма. Мен иккинчи бор кўришим. Жонга тегди, ука. Тезроқ қутулсайди. Олдинги йил Чорикорда биттасини тирик ҳолда дарахтга осиб, олатини кесиб ташлашди. У дух эди. Хануз қулоғимдан чинқириғи кетмайди. Душманга ҳам ҳақоратли-ку бу жабр?

— Нега ундай қилдилар?

— Духлар ҳам авваллари, бизникиларга шундай жазо қўллашган. Разведкачилар командири шу кўйга тушган иккала жангчиси учун ўч олганди.

Мен ҳали кўп нарсалар кўришимга яна бир бор

нишондм. Оёқларим қалтираб ташқарига чикдим. Рота овкатдан «Россия» кўшиғини айтиб кайтарди.

V

Бир ой дам олдик. Хар куни меҳаник ва операторлар техника парки, пиёдалар дала машқи, баъзан ошхона, коровулхонага топширик олишарди... Куним деярли машинамни тузатиш, снарядларни тартибга келтириш, отув милини тозалаш, алокани текшириш билан ўтарди. Хуллас, бўлғуси жанг олдидан ҳозирлик кўриларди.

Кечкурунлари казарма ичи қий-чувга тўларди. Пиёдалар қора мойга ботган «броня» (механик ва операторларни шундай дейишади) устидан ўзларича мазах қиладилар. Иккала томон ҳам ўзаро бир-бирини камситгани-камситган. Броня ундок, пиёдалар бундок... Лекин қуролдошлар билан бу тахлит сўқинишларнинг ҳам ўзига яраша лаззати бор эди. Айниқса, учинчи бўлинма командири Рашидга худо берарди.

Бу кеч ҳам у «кўшиғи»ни бошлади.

— Ҳа, бечора броня. Ўзингга қарасанг ўласанми. Қўлларинг одамниқига ўхшамай қолибди. Нима бало, бензинга чўмиласанларми дейман. Уф, расво қилдинглар ҳаммаёқни, сассиқлар.

Қаравотига чўзилаётган Рашидга механиклар бошлиғи Амин ака бир пой этик ирғитди. Этик тўғри унинг бошига тегди. Рашид бўралаб сўқди.

— Ҳой, чўчка, пехотадан кўлингни торт, — хужумга ўтди иккинчи взвод сержанти Хайридин.

Биз томонга ёстик зинғиллаб қолди.

— Агар броня бўлмаса холаларингни учқўрғондан кўрардинглар, — гўлдирайди Мўмин ечинаётиб.

— Токка амманг чиқаяптими? Шу араванг билан текис йўлда зўрга юрасан, — бидирлайди пиёдалар бўлинмаси командири Саид.

— Сен сўқимларни ўша тоғингга довур ортиб борамиз. Йўкса, ярим йўлда фотиҳангни ўқиб кўярдик, — дейди оператор Нурмахон.

Ротада ўзбеклар кўплиги боис, бошқа аскарлар ҳам хар кунги «жанжал» сабабини тушунишади. Улар бизнинг бунчалик дўстона уришишларимизга хавас ҳам қилишади.

Хуллас, ур-тўполон, ҳазил-хузул билан аскарлар уйқуга кетишади. Зобитлар ҳам кўникиб қолишган.

Кўзим илинган экан. Кимнингдир туртишидан уйғо-
ниб кетдим. Мўмин ички ок либосда арвоҳга ўхшаб
турарди.

— Тур, ичамиз.

— Эй, бор-ей...

— Ов, сени Рашид чакиряпти. Айримчалик қил-
ма. Туғилган кунини нишонламоқчи. Ҳамма кутиб ўти-
рибди.

Казарма чироқлари ўчган. Рашиднинг каравоти ол-
дида беш-олти киши йиғилганди.

— Чарчадингизми, ўғилтой, — минғирлайди Хай-
риддин.

— Қани, бизгаям қуй, — дейман унга.

Ғарибона аскарий дастурхон ўзига яраша тузалган.
Ошхонадан келтирилган кайнатма балик, сариёғ, оқ-
канд ҳамда қисм дўконидан «Сиси» ичимлиги, турли
хил конфет ва печенье харид қилинганди.

Ўртада, бир литрлик шишада, иккита «столичный»
турибди. Бирини озроқ таркатилган. Хайриддин кружка-
га босиб қуйди. Бошқаларга яримдан. Бу билан мени
жазолаганди.

— Ароқни модел¹ олиб келдингларми?

— Ҳа, ўзимизникидан. Коля суратчи росаям қу-
румсоқлик қилди. Хар шишасини 100 чекдан сотди.

— Вой ярамас-ей, ўзи Қобулдан йигирма чекка
сотиб олади, — сўқинди Саид.

— Улар Афғонга пул қувиб келишган.

— Дахшат... Кимдир урушда қурбон бўлиб жон
берса-ю, кимдир бойиб қайтса бу ердан, — деди Му-
сурмон.

— Нимасини айтасан. Ишга юборилганларнинг де-
ярли бари чет эл буюмларини орқалиб кетиш, бойлик
орттириш учун келишган.

Чиндан ҳам, Афғонга келган фуқаролар аскарлар-
нинг ғазабини кўзитарди. Негаки, хар қуни казарма
олдидан тушликка бошдан-оёқ ажнабий кийиниб ўти-
шар, қолаверса, тайинли бирор иш билан шугулланиши
ҳам бизга қоронғу эди...

Анчагача ўтирдик. Менинг кайфим ошди. Иложи
борича гапирмасликка ҳаракат қилдим. Ринат зобит-
лардан бирортаси кўриб қолмаслиги учун эшик олдида-
ги тунги навбатчини огоҳлантириб қўйди. Бемалол чека
бошладик.

¹ Зобитлар яшайдиган уй.

— Агар ўлмай қайтсам, ўлмай қайтсам, албатта, албатта... сизларсиз тўй қилмайман, — Мўмин гапини йўқота бошлади. — Эҳх... Хозир биз тенги олифталар ресторону барларда ўтиришибди. Киноларни ҳеч кимга беришмайди. Ўлим ҳақида ўйлашмайди ҳам... Лекин, ошналар, ўлмасам меникига боринглар, тўй қиламан. Агар қайтолмасам, бу ердан уйга бориб онамга айтинглар, мен рози бўлиб ўламан.

Эшитдингларми?

— Ётиш керак, йигитлар, — дейман бошим айланиб.

— Шошмай тур, — қўлини ҳаволатди Амин ака, — падарига лаънат, Афғонда юрганим учун ҳам ахдлашган қизим ташлаб кетди. Ким билади, соғ-омон қайтадим-йўқми, деб ўйлагандир. Совчилар келса рози бўлибди.

Амин ака бўш шишага бошини тираб жим қолди. Сўкиниб қўйди. Менинг ёдимга Саланг йўлида мудофаада турган пайтимиздаги бир вокса тушди. Ҳеч қанака отишма бўлмаганди ўшанда. Икки кун йўлни кўриқладик. Эртага қайтамыз, деган кунимиз Амин ака автоматини елкалаб тоғ томонга сой ёқалаб кетди. Тушлик тайёрлабди ҳамки, у келмади. Хавотирланган взвод командири мени ҳамда украин Юрани унинг орқасидан юборди.

Амин ака харсангда кимир этмай, сувга тикилиб ўтирарди. Ёнидаги тош устида эса сурат, хушрўйгина қизнинг сурати.

Бизнинг келганимизни пайқаб елкаси оша қаради. Ўрнидан кўзғалиб, суратни қўлига олди. Телбанамо ҳаракат билан уни олисрокдаги тошга суяб қўйди. Бизнинг ёнимизга қайтгач, унга узок тикилди. Нега ундай қилаётганини на Юра, на мен билардик.

У елкасидан автоматни олди. Узокдаги хушрўй қиз суратига қуролни тўғрилади. Бу ҳаракати ноўрин эканлигини айтиб, автоматни олмоқчи ҳам эдик, уришиб берди. Бир зум гавдаси титраб турди-да, сукунатни автоматнинг тариллаши йиртди. Тошга суянган сурат эса аллақачон титилиб бўлган эди. Учаламиз ҳам жим қайтдик. Биз икки-уч ойдан сўнг уйга жавоб бериладиган Амин акага бирор нарса дейишга ботинолмасдик...

...Нимадир қарсиллаб кетди. Ўрнига, дам олишга жўнаган Ринат тумбани ағдариб юборди. Мўмин ўзи ҳам тушунмаётган қайсидир хорижий қўшиқни хиргойи

килиб, ўзини каравотга ташлади. Анчагача кўзим илинмади. Полкда бир хилда, бесамар ва беҳуда ўтаётган кунлар жонимга тегаётганди. Эртага ҳам шу: парк, ҳарбий дала машини, шўрлик пиёдаларга балки коро-вулхона ёхуд ошхонага топширик. Агар ҳарбий юриш бўлса кун тезроқ ўтади, лекин бунинг ҳечам хавас киладиган томони йўқ эди.

VI

Ўлиб-тирилиб тозаллаган техникаларимизнинг бир кунлик дала машинидаёқ дабдаласи чиқади. Шунинг учун ҳам оғир жангга чиқмасак, паркда техникаларга кўл учида қарардик. Буни яхши билган зобитлар, машиналарни синчиклаб текширар, у ерини ундок, бу ерини бундок қил, деб бошни котирар, машина ичи-сиртини синчиклаб текширарди. Пишиқроқ операторлар, умуман жангга чиқмайдиган бузук БМПлардаги пулеметларни ечиб, ўзлариникига ўрнатишар, текширув пайтида «хаммаси жойида»лаб жаврайверарди.

Бундай пайтлар ўрисчани амал-такаллаб гапирадиган механик Мўмин машинаси устига чиқволиб: «Машина отдай учади, ўрток...» деб кулокни еб кўяр, Ринат эса ёғ кўлларини коржомасига суркаб: «Тузатамиз»дан нарига ўтмасди. Исмат аламини биздан олти ой кейин келган оператори Козловдан оларди: «Айёр қазёл, сенга шу ерни тозала демабмидим. Қачон одам бўласан гўрсўхта? Қалитни опке...» ва ҳоказо.

Мен механигим, доимо гамхўрим, кўплаб оғир дамларда бирга қолган, ҳали яна қанчалаб жаҳаннамларда бирга бўлиш насиб этадиган дўстим Ринатдан охиста сўрадим.

— Бизники қалай? Расво бўлмаймизми, ишқилиб?

— Парво қилма, бир гап бўлар!

Ротадаги зобитларга агар дала машинида юкоридан, юлдузи йириклардан қимдир қатнашгудай бўлса кун туғарди. Хуллас, оддий аскардан тортиб рота командиригача ўша кундан эсон-омон қутилиб олишни ўйларди. Ҳеч қим ротанинг нуфузли зобит олдида шарманда бўлишини, полкда бу ҳақда овоза тарқалишини истамасди. Тўғри-да, шунча жангу жадалларда бели каттиқ келган аскарлар учун аллақандай машинида — уруш-уруш ўйинида изза бўлишдан ортиқ уятли ҳол бормикин?!

Эртага дала машини деган кунимиз тушдан сўнг

жангчилар казарманинг у ер-бу ерини супуриб-сидириш, атрофни тозалаш максатида полкда колишди. Бу — тушдан кейин уйкуни ураверинглар, дегани. Аскардан зийрак халк йўк, «тозалик куни»ни ҳаммамиз яхши тушундик. Қазармада озроқ ур-тўполон бўлди-да, ҳамма ўзини каравотга отди. Хатто эринганлар, ташқарига ҳам чикмай паналатиб ётоқ жойида папирос тутатишди. Қенг казарманинг бир бурчида кўшик янгради. Мен уйга соғ-омонлигимдан нарига кетмай учтўртта хат ёздим. Сўнгра узала тушиб ҳовлимизни эсладим. Пушта тоқ, бостирма, огилхона, куймаланаётган онам... Ҳозир биз томонларга ҳам яшиллик югургандир. Ишкилиб мен боргунча катта энам ўлмади турсин. Бечоранинг кўзлари хира тортиб қолганди. Отам нима қияптийкин? Ҳали ҳам бировларнинг боғини юмшатиб пул топаяптимикин? Энди, эсон-омон уйга борсам, отамнинг ёнида бўламан. Аввалларидай сираям уялмайман. Боғ юмшатишга, пахса уришга кўмаклашаман. Ўз кучинг билан пул топсанг, нимаси уят. Қишлоқнинг кизлари деб, отам билан мардикор ишлашни ор билибман. Шўрлик етти болани боқаман деб, сидласи куриб бўлди. Начора, даланинг қирк-ўттиз сўмига қараб бола боқиб бўлармиди? Менинг бечора отам, кимнинг боғида ишляпсиз ҳозир? Отажон, мен ўлсам Сизга янаям қийин бўлади, чўкиб қоласиз. Мени шу умидда бировларнинг хизматини қилиб улгайтибмидингиз? Оғзингиз энди ошга тегаман деганда тўнгичингиздан айрилиб ўтирсангиз. Қишлоқдошларим айтса керак: «Бечора боласининг ҳузурини кўрмади, қиёмат бўлди. Ҳар банданинг раҳмини ўзинг е, қодир эгам!»

Чаклақларимдан ёш сизар, ёстигим жикқа ҳўл эди. Менинг тўйиб-тўйиб йиғлагим келарди. Юзимни ҳеч кимга кўрсатмаслик учун ёстикни кучоқлаб юзтубан ётдим. Ичим ёниб борарди, димоғимдан аланганинг аччиқ хиди ўрларди.

Уйкуга кетган эканман, оёғимдан кимнингдир туртишидан кўзимни очдим. Ўгирилиб қарадим. Тепамда Ринат турибди. Кўзлари кизаринқираган, юзидан қон қочган, бошини ортига ташлаб чайқаларди.

— Чекасанми?

— Тек ўтир, уйкум келяпти.

— Ихтиёр ўзингда. Бу сафаргиси бир тортқилик экан. Дарров миянгга тепади, — у чўнтагига қўлини тикиб, чайқала-чайқала шерик излагани кетди.

Орадан ҳеч дакика ўтмай гурс-гурс кадам товушлари эшитилди. Яна уч аскар Ринатга кўшилиб казармадан чикиб кетаётганди. Зобитлар сезишмасин дейишган чоғи, ташқарида чекишмоқчи. Нашанинг ўткир ҳиди тез тарқалади. Кўча-кўйда, жанггоҳда чекишгани камлик қилгандай, казармада ҳам тутатсалар, албатта зобитларнинг гагини келтиради.

Тонг ёришгач, механик ва операторлар паркка жўнашди. Хаммамизда бронжилет ва кичкина АКС (у) қуроли бор эди. Машиналар парк ташқарисидаги майдонда взводма-взвод катор қилиб тизилди. Алоқалар текширилди. Башнянинг қандай бурилаётганини синаб кўрдим. Отув милли кўнгилдагидай кўтарилиб тушарди.

Рота зобитлари «махфий» топшириқни «обдон» тушунтирдилар. Бу гал ҳам худди илгаригисидан фарқи йўқ, менинг кўнглим жойига тушди: машиналар дастлаб «жанг майдонида» занжир шаклида тарқалар, яъни саф торғайди. Мен отув милини туширишим, алоқада ҳушёр туришим зарур. БМПлар сафи бузилмай олдинга ўқдай учарди. Бу пайтда машинани механик ва оператор чинакам урушдагидай ёпиб олишлари лозим. Шу тезликда жангга кирган машиналар кенгликдан ўтиб олингач, тор йўлда яна тизилишар, бир чақиримдан кўпроқ масофадан сўнг тагин кенглик бошлар ва олдинда баландликлар кўринарди. Машиналар яна тизилиб, баландликлар этагига етгунча тезлик ошириларди. Тепаликка уч юз-тўрт юз кадам етмасдан машина тўхтатилар, рўпарадаги тепаликда нишон кўринар, пиёдалар сакраб тушиб машина атрофида ётиб олишарди. Рўпарадаги душман техникасига эса БМП-2 дан ўқ узардим. Агар снаряд беҳато кетса нишон, албатта, йиқиларди.

Машина келиб тўхташи биланок кузатув ойнасидан нишонни ахтардим. Милни ҳар тарафга буриб кўрдим. Негадир нишондан дарак йўқ. Ички алоқада Ринат нега отмаянсан, деб сўради. Мен нишон кўринмаяпти, ўзи тўғри келдикми, дедим. Биз ҳар донм шу ерга келиб турардик, деди у. Башня ойнасидан атрофни кузатдим, бошқа БМПлар ҳам ўз йўналишлари бўйича етиб келишганди. Машиналар оралиғидаги масофа юз эллик-икки юз кадамча келарди. Ёнбошдаги ўн олтинчи гумбурлаб ота бошлади. Ён тарафимдаги йигирма учинчи ҳам ишга тушди. Негадир менинг қаршимда душман «машинаси» кўринмасди. Ана, кичкина-кичкина нишончалар пайдо бўлди, деди Ринат. Улар олтига бўлиб, ҳар

жой-ҳар жойдан кўтарилди. Булар душман, пиёдалари эди. Демак, чалғитиш учун кичкина нишонларни кўтаришибди, мен буларни БМП отув милицда эмас, пулемёт билан йўқотишим керак эди.

— Рўпарамдан «Серсоколлар»¹ чикишди. Ўқ отишга рухсат беринг! Қабулга ўтаман! — дедим командирга алоқада.

— Ишга кириш! — командирнинг кескин жавоби эшитилди.

Мен серсоколларни пулемётдан битталаб ер тишлатдим. Ринат ички алоқада «яшавор»лаб турди. Қўп ўтмай яна кўтарилишди. Тагин гумдон қилдим. Учинчи гал катта нишон — танк пайдо бўлди. Мен уни БТ снаряди билан тешиб ташладим, сўнгра иккинчи тасма ОФЗ снарядини отдим, бу осқолкали снаряд бўлиб, тешилган танк ичидан чиққан душманнинг насибаси эди, тўртинчи сафар эса «пиёдалар» билан бирга «танк» кўтарилди. Олдин танкни йўқот, кейин пиёдаларга от, деди Ринат. Мен унинг айтганидай қилдим.

— Жанг тугади, душман йўқотилди, — дедим алоқада командирга.

— Орқага қайтишга рухсат бераман! — шанғиллади у.

— Ринат, машинани орқага бур, кетамиз, — дедим механикка.

— Яшасин тинчлик!

Машина бир гала зобитлар куршовида машқларимизни кузатиб ўтирган дивизия командири жойлашган нуктага қараб елдай учарди. Бир маҳал нимадир қарт этди. Башнянинг бошқарув мосламасидаги ёниб турадиган кизғиш чироқчалардан бири ўчганди. Тамом! Машқдан қайтаётганда отув мили ҳамиша машина харакатига қарши тарафга йўналтирилиши керак эди. Мен кузатув ойнасида қарадим. Зобитлар ва дивизия командири саросималик билан мени бир-бирларига кўрсатишар, отув мили улар турган жойга тўғриланиб қолганди. БМП тобора яқинлашиб борарди.

— Башняни орқага қайтар, нима бўлди сенга, — деб Ринат кичқирди.

— Бурилмаяпти. Ток йўқ.

Ринат машинани энишга олиб тўхтатди. Мен куйган чироқчани алмаштирдим. Алоқада рота командири

¹ Махфий ном, яъни душман (пароль).

куйиб-пишиб хол сўрар, тезроқ ҳаракатланишни буюрарди.

— Ўн тўртинчи, сенга нима бўлди?

— Чироқча...

— Тезроқ қимирла!

— ...

Орадан уч дақиқа ўтар-ўтмас Ринат машинани юргизди. Мен отув милини тескарисига қаратдим. Ҳаммадан охири биз етиб келдик. Механик ва операторлар бир сафга тизилди. Баланд кузатув нуқтасидан харбий кийими ўзига нечоғлик ярашган генерал-майор салобат билан тушиб келди. Тахтадай котиб турардик. У менинг рўпарамга келиб бошдан-оёқ разм солди. Бироз жим турди. Шундагина ўзимни харбиёна таништиришим лозимлиги хаёлимга келди.

— Катта сержант Норқобилов! — дедим кекирдагимни узгудай бўлиб.

— Яхши. Бопладинг! Сафдан чик, ўртоқ катта сержант!

— Хўп бўлади! — мен жон ухмида кадам ташлаб олдинга чикиб, сафга юзма-юз турдим.

— Дала машини аъло даражада бажаргани учун катта сержант...га ташаккур билдираман, — генералнинг ортидаги зобитлар ҳам ғоз туриб, кўлини чеккасига келтирди.

— Совет Иттифоқига хизмат қиламан!..

Сафда турган Мўминнинг юзида кулги ифодаси калқди.

— Сафга туринг.

— Хўп бўлади!

Яна ўшандай юриш билан ўз жойимга келдим. Ёнимда турган Мўмин пичинг қилди:

— Ўла-ўлгунимча Совет Иттифоқига хизмат қиламан, дедингми?

— ...

Энди навбат пиёдаларга етганди. Улар техникадан ўкка тутилган тепаликларга қиска сакраш билан эмак-лаб чикиб бориши кўзда тутилар, шўрликлар азоб тортишарди. Кун исиб қолганди. Жангчилар тепаликка чумолидай ўрмалаб чиқишар, автоматларнинг тариллашидан чинакамига уруш бўлаётгандай эди, гўё БМП-2 лар пастда кутиб турар, «уруш» тугаши билан пиёдалар олиб қайтиларди.

Тўполон кечгача давом этди. Тўсатдан биринчи взвод командири лейтенант Ермилин рота командири-

дан «жанг-ни тўхтатишга изн сўради. Бирор» кор-ҳол юз бергани аниқ эди. Жон қулоғим билан нималар бўлаётганини тинглардим.

— Нега барвақт тугатишибди? — сўради Ринат.

— Қимнидир отиб қўйишибди, — жавоб бердим.

— Қанақасига?..

— Бехосдан отишган-да. Жойида ўлибди. Ермилини айтди, тиббий бўлинманинг кераги йўқ экан.

Бронядагилар ким ўлганидан беҳабар эдилар. Ҳар ким, кимнинг ҳаётига нукта қўйилгани, бу лаънати Афғон тагин кимнинг бошига етганини тезроқ билишни истар, айти чоғда ич-ичидан нимадир узилгандай бўларди. Ҳаммаёқ бир зумда сув қуйгандек бўлиб қолди. Факатгина тепаликдан тушаётган пиёда аскарлар бронжилетларининг тақиллаши эшитиларди.

Мурдани БМП-2 га жойладик. Унинг белидан кетма-кет теккан ўқ темир сувдонини илма-тешиқ қилиб ташлаганди. Унинг кийимлари қон, юзи дока тусига кирган, лабининг иккала бурчида қуюқ ва қорамтир қон қотиб қолганди. Очик ҳолда қолган кўзларининг қорачиғи орқага тортиб кетган. Унинг аянчли аҳволига боқиб, кишининг бадани жимирлаб кетарди. Бу хизматга келганига уч ой бўлиб қолган бухоролик йигит эди. Зобитлардан бири жасад ортилган БМПда тиббий қисмга, акт тузгани кетди. Кечкурун ротада: афғон урушида, жангларнинг бирида жасурлик кўрсатиб ҳалок бўлди, деган қорахат тайёрланди. Жангчилар ҳеч қандай аянчли воқеа рўй бермагандай уйкуга кетишди.

VII

Эрталабдан ёға бошлаган ёмғир тушликка бориб авжига чиқди. Осмон қорайиб, кундуз хира тортди. Полкнинг саф майдони четидаги ариқчаларда сув қилқиллаб оқарди. Май ойи ўрталари бўлишига қарамай, баҳор осонликча таслим бўлишни истамаётганидан далолат эди бу.

Ёмғир казарма деразаларига бетиним урилар, картон деворлардан ичкарига чакка томарди. Аскарлар ётоғидан зах ҳиди келарди. Мен ташқарида ўйнаётган ёмғирранг сепкилларга боқиб, эртага ҳам, индинга ҳам шу ҳол такрорланишини хоҳлардим. Ҳеч қанақа юмушсиз казармада ётиш жуда яхши бўларкан. Лаънати нарққа бориб бошдан-оёқ лойга ботиб ишламайсан, адирма-адир ҳаллослаб, ҳеч ким дала машқида югур-

майди ҳам. Аммо шу яқин орада урушга чиқишимиз эҳтимолни борлигидан кўнглимга гашилик чўкаётганди. Агар уруш Чорикорда бўлса, урди худо. Бирор кичик-рок тоққа чиқилса унчалик ёмон эмас. Панжширдан бошқа тоғларда отишма камрок юз беради. Аммо ҳар қандай жангда ҳам кимдир ҳалок бўлиши керак. Қим у? Қим? Балки... Хаёлимга келган фикрдан кўл-оёғим бўшашиб кетди. Мен ўлишни истамайман! Ҳар қандай вазиятда ҳам омон қоламан. Ота-онам хузурига, юртимга соғ қайтаман. Отамнинг суянгани — мен. Эй худо, ишкилиб шу ерларда ўлиб кетмайин... Чўнтагимни титкилаб сўнгги сигаретни тутатдим. Аччиқ тутунни ўпкам тўлгунча тортдим. Бироз енгиллашгандай бўлди кайфиятим. Қазармада ғала-ғовур кўтарилган — хизматга энди келганлари эса ок ёка тикишар, кайиш тўқасини ялтиратар, этик мойлашар, хуллас, ҳарбий ўқувдаги одатини тарк этишганича йўқ. Уларнинг ичида бакувватлари ҳам, қуролни зўрға кўтарадиганлари ҳам бор эди. Қизиқ, инсон боласи икки-уч ой ичида кексайиб, қурол ишлата билиш керак пайти ўзини-ўзи ҳимоя қилиш даражасида чаққон ва эпчил кишига айланиб қолиши мумкинми? Урушда ҳар нарса содир бўлади, уруш одамларни киска вақт ичида, умуман бошқача қиёфага солади. Этигини тозалашни зўрға эплаётган анави нимжон Михайлов ҳам икки-уч марта жангга қатнашиб, кўзи пишгач, ерга урсанг кўкка сапчийдиган бўлиб қолади. Хали бошига не савдолар тушишидан беҳабар боякиш. Балки мен Михайловдан олдин ўларман?.. Иккаламиз ҳам ўлмасмиз балки. Чўнтагимга кўлимни тикдим. Бўшаган кути ва тўкилган тамакидан бошқа нарса йўқ эди. Ринатдан папирос сўрадим. У ётган жойида бир кути «Донские» ирғитди. Бу сафар тортганимда бошим оғриб кетди. Танам мажолсизланди. Охирламаган папиросни полга ташладим.

— Яшасин Совет оператори! Қазармани «курулка»га айлантирган жангчига шон-шараф! — кичқирди Ринат.

Унга ҳеч нарса дегим келмади. Кўнглимга қил сиғмаётганди. Ташқарига чиқдим. Ёмғир ҳамон босиб ёғар, осмоннинг қовоғи баттар тунд эди. Бундай пайт ҳеч жойга сиғмайсан. Қаерларгадир бош олиб кетгинг келади. Мен ҳарбий хизматдан олдинги истақларимга эришажак кунларни кўмсаётгандим. Қаниқди ҳозир кишлоғимнинг коқ ўртасида бўлиб қолсам! Уст-бошим шалаббо бўлиб кетса ҳам, ҳар бир сўкмоғини яёв

айланардим. Узумзорларда тоқлар энди барг чиқазиб қолган. Сен эса охири кўринмас узумзорни ёмғирда оралаб юрибсан. Оёқларингга сақичоқ лой ёпишиб, галати овоз чиқаради. Юрган сайин юргинг келади. Кетаверасан, то ҳолдан тойгунингча. Йиқилсанг... Нима қилти? Они қишлоғингнинг ери. Ўзингники... Узала тушмоқ ҳам жонга роҳат.

Казарма эшиги очилиб, кепкасини бостириб олган Ринат кўринди. Мен усти тунука билан ёпилган чекиш жойида ёмғирдан паналаб турардим.

— Ҳа, хаёлпараст. Нега одамлардан қочадиган бўлиб қолдинг?

— Ёмғир яхши ёғаяпти.

Менда чиндан ҳам кейинги пайтлар одамовилик пайдо бўлаётганди.

— Ҳа, кўнгидагидай... Лекин учинчи ротанинг шўрига шўрва қайнайдиган бўлди.

— Нега?

— Жанг халталари, ўқ-дориларни тайёрлашаяпти.

— Шундай ёмғирда зарил кептими?

— Бутун рота жанговар ҳолатда тоққа чиқар экан. Телевизорга туширишармиш.

— Нега энди айнан ёмғир маҳали телевизорга олишмоқчи?

— Эй, кўрдингларми, шўро аскарлари шундай пайтда ҳам қаҳрамонона жанг қилишмоқда, дейишса керак.

— Одамларнинг раҳмини келтиришмоқчи дегин.

— Ҳа, ёлғон жасоратлар акс этган хужжатли фильмлар эртага Совет Иттифоқи экранларида намоён қилинади. Ана, учинчи рота ёмғирда ҳам душман хужумини қайтараяпти, деган тесқари тарғибот юрғизишади. Ўзинг айт, бундан ортиқ шармандалик, аблаҳлик бўлиши мумкинми?

— Бечора учинчи ротадагилар! Телевизорда кўринамиз деб, ўн чақирим йўлга шалаббоси чиқиб пиёда боришаркан-да. Ҳали тоққа чиқишиб, қаерларгадир автоматдан ўқ ҳам отишар?..

— Бўлмасам-чи! Фильм жонли чиқиши керак-ку. Аскарнинг кадри билан неча пуллик ишлари бор.

Ринат чўнтагидан сигарет олиб тутатди. Унинг оғзидан чиқаётган тутун нам хавода буралиб юқориларди. Зум ўтмай саф майдонидан уч қатор бўлиб тизилган учинчи рота аскарлари ўтиб кетди. Қўшни казармадан чиққанига қарамай, уларнинг кийим-боши нам бўлиб

кетган, каскаларидан оқаётган сув бўйинларига оқар, жанг тўрваси ҳамда курол кўтариб олинган эди. Ротанинг ёнида гоз юриш қилиб бораётган катта лейтенант эса ахён-ахёнда «Бургутлар!!!» деб кўярди. То улар олинлагунча бронжилетларининг тақиллаши эшитилиб турди.

VIII

Баҳор чекиниб, ёруғ ва ҳароратли кунлар бошланди. Октябр паллада табиатнинг ҳар бир мавжудоти ботишида бўшанглик етилади. Бунақа ҳолатда кишига ҳеч нарса ёкмайди. Агар ротадагиларга дала машини, коровулхонага бориш ҳақида батальон штабидан буйруқ келса, асти кўяверинг. Жангчиларнинг ковок-тумшуғи осилиб, кўпчилик дарров касал бўлиб қоларди.

Шундай мудроқли кунларнинг бирида полк карнайи ва жоҳатли чийиллаб, казарма устидаги каптарлар тинчи бузилди. Икки дақиқа ўтар-ўтмас саф майдонда тўкис куролланган аскарлар тизилишиб турарди. Полк командири ҳарбийча саломдан сўнг, барча зобит ва прапорщикларни хузурига чорлади.

— Бирор совук хабарнинг иси келаяпти,— деди Мўмин.— Урушга чиқамизов. Ишқилиб худо урган жойга бормайлик-да.

— Афғонистоннинг қаерида оромгоҳ бор?— дея кесатдим мен.

— Ҳарҳолда, тирик қайтишингга ишонадиган жойлар топилиб қолади...

— Панжшир ё Чорикорга дейишса-чи?

— Нафасингни ел олсин!

— Ел оладими, сел оладими, бўлиши мумкин...

— Броня зудлик билан — паркка, пиёдалар — жанг тўрвасини тайёрласин! Битта БМП дўхтирлар билан боради. Кечкурун йўлга тушамиз,— деди рота командири катъий оҳангда.

Кун оққач, парк ортидаги майдонга машиналарни олиб чиқдик.

— Ўн тўртинчи, сен тиббий қисмга борасан!— деди рота техниги, прапорщик Довгий.

Мен дўхтирлар билан бирга бўлишдан қувондим. Ринат икковимиз полк тиббий қисмига етиб келганимизда дўхтирлар ҳамма ашқол-дашқолларини ташқарига чиқариб бўлишган, ёнида дўхтирлар белгиси туширилган кўкимтир, иккита усти ёпик машинага зарур

жихозларни юклашаётган эди. Билми кўзойнак тақиб олган катта лейтенант қарши олди.

— Иккинчи ротаданми? Яхши бўлди. Мен сизлар билан бораман.

— Манави машиналар ортидан юрамиз,— деди у очиккўнгиллик билан қўл бериб.

— Қачон йўлга тушамиз, ўртоқ катта лейтенант?— сўрадим мен.

— Икки-уч соатдан кейин. Қориларинг қалай, очмисизлар?

— Унчаликмас. У-бу нарса берсангиз ёмон бўлмасди, ўртоқ катта лейтенант,— жавоб қилди Ринат.

Дўхтир зобит худди ёш болага ўхшарди. Биз билан тезда чиқишиб кетди. Афтидан, у бизга ёқишга ҳаракат қилаётганди. Машина тагига ичкаридан темир стол олиб келишди. У ўз қўли остидаги сержантларга тузук-роқ егулик келтиришни буюрди. Дастурхонга бир зумда чўчка гўшти, олча қиёми, бир кути «Друг» сигарети, қиёмсут, сарниёғ, сутли кофе тортилди. Ринат қўллари-ни ишкаб-ишкаб столга чўзилди.

— Булар тозаликни севишади. Қўл ювсак яхши бўларди,— дедим мен ўзбекчалаб.

— Қўявер. Урушдалигимизни сезишсин-да. Машина устига чиқиб сув олиш ёқмаяпти.

Зобит бизга тушунмагандай қаради.

— Бу ҳозир озгина мизғиб олсам, деяпти. Йўлда кўзи илиниши мумкин. Бирор қорхон юз бермасин. Тун бўйи йўл юрамиз. Нима бало, тамадди қилмайсанми, майли, борақол,— дедим мен.

Ринат кўзини олайтириб қараб қўйди. Зобит инсофлик чиқиб қолди. «Овқатланиб олсин», деди. «Ха, майли, у-бу нарса еб ол, тезроқ», дедим. Дурустгина нонушта қилдик. «Уйқуси келган» Ринат биз билан барабар ўтирди. Зобит аскарларига оромида ухлатувчи дори олиб келишни айтди. Ринат, мен яхши ухлайман, ҳожати йўқ, деди. Ичавер, биз машинага у-бу ортамиз, тақир-туқур кўп бўлади, ҳали алоқани ҳам текшириб кўришим керак. Сенга халал бермайлик, дедим.

Ринат ўзбекчалаб бақариб берди:

— Ҳой, сен жуда ақлли бўп қопсанми. Намунча минғирлайсан. Бор, тошингни тер...

— Нима гап?— дея суриштирди зобит.

— Машинани тузатаман, деяпти.

— Машина бузукми?

— Йўқ, ўртоқ катта лейтенант!

— Арзимас нарса. Ёғни текшириб кўрмоқчи. Паркдан тўғри бу ерга келдик,— деб кўшиб кўйдим мен.
— Текширинг! — буйрук берди зобит.

Машина бенуксон эди. Катта лейтенант бўлмаганда Ринат мен билан жикқамушт бўлиб қолиши тайин эди. У норизолик билан ёғ идишга ўлчагич симини тикиб кўрди, олддаги темир копқани ёпиб, буралғични маҳкамлади. У ўзидан-ўзи сўкинар, мени кўрарга кўзи йўқ эди.

— Ринат, мен ухламоқчиман. Алоқа ҳам жойида,— дедим атай зобитга эшиттириб.

— Менга деса ўлиб кетмайсанми,— пўнгиллади у.

Кечки соат ўнда юриш бошланди. Иккала «Урал» ортидан ҳаракатга тушдик. Колоннага тиббий қисмдан чиқиладиган йўл орқали полк ҳудуди тугаган жойда туташдик. Колонна узундан-узун, уч-қуйруғи кўринмас эди. Полк йўлга ҳамиша шундай дабдабали кўринишда, тўйга бораётгандай чиқарди. Қайтишда эса...

Қатор дўконлару пастқам бинолар тартибсиз жойлашган Қобулнинг марказий кўчасига тушиб олдик. Йўл кенг ва асфальтланган. Ғала-ғовурли, харҳолда осуда шаҳардан тезда чиқиб кетмасликни, шаҳар йўли янада давом этишини истардим мен. У ёқда нима бор? Зимистон, даҳшат. Эркинроқ нафас ололмайсан. Кўнинг битиши ҳам ҳеч гапмас. Енимда шлемофон кийиб олган катта лейтенант жон қулоғи билан алоқада туриш шарт эмаслигини билардим. Машина сафда кетаётибди, тўхтаса тўхтайсан, юрса юрасан. Мен шлемофонимнинг радиостанция узатгичига уланадиган жойини узиб кўйдим. Ўзимни шаҳар бўйлаб машинада сайр қилаётгандай, урушга кетмаётгандай ҳис эта бошладим. Бир лаҳза бўлса-да, хаёл кўзгусидан кўркувнинг қора кўланкасини сидириб ташласанг, қандай яхши!

Колонна Қобул ҳудудидан Баграм вилояти текисликларига чиқиб олди. Бироздан сўнг узумзорлар, кейин полиз экинлари яшнатган майдонлар бошланди. Биз жуда ҳам тез ҳаракат қилаётгандик. Агар шу кетишимиз бир соат давом этса, Чорикордан ўн чакирим берирокдаги ялангликка етишимизни чамаладим. Демак, азонгача ҳордик чиқазиш мумкин.

Уйлаганимдай, кечки уч яримда ялангликда тўхтадик. Полк техникалари ҳимоя доирасини ясашди. Миллар оғзи хавфли жойларга қаратилди. Ҳар бир рота

алоҳида дам олишга жой ҳозирлади. Пиёдаларнинг кўпчилиги машиналар устидаги коп-кўрпага ўралиб олишди. Айримлари машина тагида ётадиган бўлди. Гулхан ёкиш ман қилинди. Мен кунлик бериладиган улушимдан гўшти тунука идишни олиб очдим, совуқлигича пакқос туширдим. Устидан узум шарбати ичдим. Афғонда бериладиган овқатдан нолимасак бўларди...

Катта лейтенант Ринат иккимизни чойга таклиф қилди. «Урал» ёнида иккита дўхтир зобит ва сержантлар нонушта қилаётганди. Мен овқатланмайман, дедим. Ринат улар билан бирга тамадди қилди. Мен машина ичкарасига тушдим. Ухлашга қулай бўлсин деб, коп-кўрпанинг бош тарафига шлемофон солдим. Полк аскарлари аллақачон пинакка кетишган, техникалар атрофини айланиб ўтаётганда фақатгина қоровулларнинг қадам товуши эшитиларди. Тун тинч ва осуда эди. Эртага нималар бўлиши ҳақида ҳеч ким ўйлашни истамасди.

Кўзимни очганимда тонг ёришган, аскарлар тўда-тўда бўлиб нонушта қилишар, у ер-бу ерда гулханлар ёнарди. Қиздирилган гўшт хиди димокка уриларди. Жангчиларнинг айримлари машина устида мудраб ўтирар, баъзилар папирос тутатарди. Бизнинг дўхтирлар ҳам аллақачон уйғонишган, ўша темир стулга қиздирилган картошка ва қарам шўрва, қолбаса идишларини очиб кўйишганди. Мен мулозимат қилиб ўтирмадим. Дарров аскарий тўрвамдан окқанд ва қиёмсут олиб, уларнинг ёнига тушдим. Катта лейтенантнинг айтишича, биз ичкарига кирмас эканмиз. Бирор хилватроқ ерда туриб, ярадорларга ёрдам кўрсатиш, зарур пайти уларни Баграм шаҳридаги госпиталга олиб бориш кўзда тутилари. Яъни, биз полк тиббий қисми ҳисобланардик.

Чорикорга дастлаб қисмининг илғор ротаси — кузатувчилар кирди. Ортидан танқчилар батальони, сўнг пиёдалар йўл олди. Охирида, кечаси дам олган жойимиздан икки чакирим бериюкда биз ўрнашдик. Бу ер, умуман, хавфсиз эди...

Зум ўтмай тўс-тўполон авжига чиқди. Қучли портлашлар эшитилди, танк ва БМПлар гумбурлаши тонгни тўзғитиб юборди. Ер силкинар, вазоҳатли қасирлашлардан қулоқлар том битарди. Узоқроқда кўринган кўрғонлардан чанг кўтариларди кўкка. Ким қаёққа отаётганини билиб бўлмасди.

БМП олдидан икки кишилик хандак қазиб кўйдик.

«Урал»лар устига ток кесиб ёпдик. БМП тумшугини узумзор тарафга тўғриладим. Чорикорга яна битта полк кирди. Ортидан десантчилар батальони ҳам ўтди. Ичкарида қиёмат койим содир бўлаётган эди. Алоқатинмай ишлар, полк командирининг овози тез-тез эшитилар, унинг ҳам саросимага тушиб қолганини англаш қийин эмасди. Илгари кирганларни душман тутдай тўкаётганди. Бизнинг олдимизга ҳам унча-мунча «эрэс» снаряди кетма-кет келиб тушди. Атроф чанг-тўзон ичида қолди.

Ўзимни ичкарига урдим. Узумзорни БМПдан ўкка тутдим. Кузатгичдан ток новдаларининг силкингани, ўша ердан олов кўтарилгани, япроқларнинг баландга тўзғиши кўришиб турарди. Мен кўнглим тўлмаган жойларга отардим. Қопқани очиб ташкарига бош чиқазганим захоти ҳавода ғалати овоз чиқариб снаряд учди. Бу миномёт эди. Душман яқин орада, биздан тахминан икки юз-уч юз метр нарида отаётганди. Мен алоқат орқали вазиятни рота командирига хабар қилдим. У «мен сени тушундим, «Таблетка»¹ диккат билан кузат, бирор қор-ҳол бўлса, химояга тур», деди. «Бубен, сизни тушундим, кузатаман ва мудофаада тураман, қабулга ўтаман», дедим.

— Ишга туш, Таблетка!— деди Бубен.

Мисли кўрилмаган, шиддатли отишма кетарди. Ҳатто жанг майдонидан олисдаги биз учун ҳам тинчлик йўқ эди. Бизнинг ён-веримизга ҳам снарядлар тушар, бундай танг аҳволда ҳали қолиб кўрмаган дўхтирлар машина тагидан чиқолмай қолишди. Ҳар снаряд ванғиллаб учганда, менинг ичимдан нимадир узилгандай бўлар, аъзойи-баданим бўшашиб кетарди. Тобора ҳолсизланиб борардим. Оёқларим қалтирай бошлади, хаёлим ўзимда эмас эди.

Ҳавони йиртиб тагин бир снаряд учди. Унинг ваҳимали товушидан ич-ичингдан тамом бўлишинг ҳеч гап эмасди. Қўрқинчли ванғиллаш чор атрофни титратиб юборди. Мен, шу снаряд устимизга тушади, тамом, энди асфаласофилинга кетдик, деб ўйлардим. Йўқ, хайриятки, у БМПдан ўн-ўн беш кадам наридан кўним топди, қора тутун кўтарилиб кичик темир парчалари, тошу кесак атрофга учди. Катта лейтанант ва қолганлар «Урал»нинг тагига кириб олишганди. Ўзимча ўйладим: агар жиндек берирокка мўлжал олишса, БМП би-

¹ Махфий номлар (пароль).

лан кўнимазор бўламан, нарирокка олишса «Урал» — пурали билан нариги дунёга кетишади. Эй худо, тезроқ тугасайди!

Олдинда касира-қусир авжига минган. Гўёки еру кўк зирилар, кўз олдим хиралашиб борарди. Алоканинг «ту-ту»лаши, турли хил хитоблардан кулоқларим тош битиб қолаёзди. Ютинсам, бошимда нимадир ғий-киллаб овоз беради. Шлемофонни ечай десам, чақириб қолишлари мумкин. Бошимдан тер қуйилар, аъзойибаданим кизиб борарди.

— Таблетка, Таблетка... мен Бубен, қабулга ўтаман.

— Бубен, мен Таблетка, эшитаман.

— Таблетка, хозир қутичада уч юзинчи калам борди.

— Сизни тушундим, Бубен. Уч юзинчи каламни қабул қиламан ва... нуқтага элтиб қўяман.

Зум ўтмай рўпарадаги дарахтлар ичидан БМП-2 отилиб чикди. У биз тарафга ўқдай учиб келарди. Ринат машинани ўт олдирди, катта лейтенант ва иккита дўхтир сержант «Урал»дан замбил туширишди. Ярадор ортилган БМП-2 шу тезликда келиб бизнинг ёнимизда бурилиб олди. Машина устидан сакраб тушган икки аскарнинг ранг-рўйига одам қараб бўлмас, кир-чир юзларида аллақандай тундлик қотиб қолган, йилтираб турган нигоҳларида кўркувдан ҳам дахшатлироқ нимадир зоҳир эди.

Улар зудлик билан «десант» — орқа бўлмани очишди. Ичкаридан ярадор аскарни тортиб олдилар. У беҳуш, уст-боши қон, алланима деб бақирар, тўлғанар, хаёли кирарли-чиқарли эди. Ярадорни замбилга ётқизиб, машинанинг орқа бўлмасига жойладик. Уни кечиктирмай Баграмдаги ҳарбий госпиталга олиб бориш керак эди. Катта лейтенант менинг ёнимга чикди. Иккала сержант машина устига жойлашиб олди. Ринат БМПни Баграмга ҳайдади. Машина қишлоқнинг тор кўчаси оралаб пасткам кулбалардан ҳадигу ҳавотир билан қараётган одамлар юрагига титроқ солиб, елдек учиб борарди. Ҳар силқинишидан жони халқумида турган ярадор йигитга нечоғлик азоб бўлаётганини хис этиб турардим.

Баграм госпиталида ярадорни жуда тез қабул қилишди. У энди тинчиб қолганди. Боя машинага ортаётиб катта лейтенант оғрикни мутлако сездирмайдиган укол қилган экан.

Биз орқага қайтдик. Ринат машинани бемалол, шо-

шилмай бошқариб борарди. Хеч биримиз жанггохга қайтиб киришни истамаётгандик. Қолаверса, у ерда бизни яхшилик кутмаётгани маълум эди. Доимо инсон учун юрагини олдириб қўйган бирор ишни қайта такрорлаш азоб бўлади. Чунки кўнглинг безиллаб қолади. Урушда ҳам бир талофат еган жойга қайта оёқ босиш учун нечоғлик даҳшатли ҳолни бошдан кечирмоқ керак. Назарингда, рўпарангдан ўлим чиқиб қоладигандай бўлаверади. Ҳар бир лаҳзада куннинг битишини, шу ёруғ дунёни кўриш бошқа насиб этмаслигини кўнглингга туйиб туриш нақадар қийин. Бутун борлигинини нимадир таталайверади. Сени ўзингга ўхшаган яна бир махлук кузатиб тургандай туюлаверади. Ичингда хуруж қилаётган, тоғ янглиғ улканлашаётган кўрқувни бекитмокчи бўласан. Ўзинг билан ўзинг олишиб, ироданг деворлари емирила бошлайди.

Жанггохга киришимиз билан рота командири алоқада тағин «уч юзинчи қалам» бораётганини маълум қилди. Боя турган жойимизда, «Урал» олдида иккита БМП турар, қолган дўхтирлар машина панасига ётқизилган ярадорларга ёрдам кўрсатарди. Улар иккита эди. Бири бошидан яраланган бўлиб, юзи аралаш қуюқ қон сизарди. Ўқ иккинчисининг сонидан тегибди. У тинмай дод солар, шимининг бир томони почасига довур қип-қизил қон эди. Иккаласига ҳам оғриқдан чалғитадиган дори берилди. Уларни ҳам госпиталга ташлаб келдик. Бу ўйин кун бўйи давом этадиганга ўхшарди. Тушга бориб жанг яна кучайди. Ярадорлар сони тобора ортиб борарди. Баграм билан Чорикор орасида бўзчининг моксидек қатнардик. Ҳаммаёғимдан қон хиди келар, кўнглим айниётган эди. Биз элтган ярадорларнинг иккитасининг госпиталда жони узилди. Мен ўша бошидан яраланган ва елкасидан ўқ еган аскарларнинг куни битганига шубҳа қилмасдим.

Тўғридаги қалъалар томондан чиқиб келган БМПда яна битта ярадор олиб келишди. Унинг баданига қараб бўлмасди. Ҳамма жойига кичик-кичик темир парчалари санчилиб қолган, уст-боши алвон тусига кириб бўлганди. У дунёни бузиб дод соларди. Ярадорни энди замбилга солаётувдик ҳамки кишлок тарафдан полк командири ёрдамчиси майор Купинни олиб юрадиган БТР келиб тўхтади. Машина ичидан Купиннинг боши кўринди. У ерга сакраб тушиши билан ярадорни олиб келган зобитга ўшқирди.

— Нима бўлди!!!

— Ярадор. Темир парчаси...

— Хали бронжилет киймабдими, аблах! Мана олифталикнинг окибати. Сенинг кўзинг қаерда эди?

Зобит каловланиб турарди. Купин замбилда алаҳсираётган аскарнинг бошига келиб турди, жаҳл билан кичкира бошлади.

— Казёл... Нега бронжилет киймаднинг. Хе, онангни...

Ярадор баттар кичкира бошлади.

— Ўчир овозингни!

Купин аскарни тепкилай бошлади.

— Хозирнинг ўзида ўттиз бешта ярадор бор полкда. Ўн бир киши ўлди. Казёллар. Бронжилет кийишмайди, булар. Окибати мана!

У қисмда энг раҳмсиз зобит саналарди. Хатто, зобитларни ҳам хузурига чакириб, тарсаки тортиб юбораверарди. Шунинг учун ҳам бутун бошли қисм Купин деса дағ-дағ титрарди. Лекин, мен жони узилай деб турган ярадор аскарни тепкилашини ҳеч тасаввуримга сиғдиролмасдим.

IX

Полкка қайтгач, икки кеча-кундуз мижжа қокмадим, бошим ғувиллар, ютинсам кулоқларимда нимадир чийилларди. Асабим зор қакшарди. Ротадошлар билан суҳбатлашишга ҳам мажолим йўқ эди. Назаримда ҳамма нарса бетартиб, аралаш-қуралаш бўлиб кетгандай. Катта казарма ичи ва ташида ғимирлашаётган аскарлар ҳам кўзимга ёмон кўринар, наинки улар билан гаплашиш, балки уларни кўришни ҳам истамаётгандим. Мен каттик толиққандим, хилватни кўмсаётгандим. Иложи бўлса сукунат кўйнига бош олиб кетсам. Бошимнинг орқа томони эса лўкиллаб оғрир, хаёлимда Чорикор жангининг олақуюн манзараси ахён-ахён жонланиб қоларди. Бундай ҳолларда атрофда нималар содир бўлаётганини ҳам унутиб, ўзимни кўярга жой тополмасдим. Ички бир оғриқ хуружидан аъзойи танимни титроқ босар, мен оёқда туриб алаҳсирардим.

Учинчи куни иссиғим чикди. Кўзларим ёшланиб, нимадир санчилар, уйқусизлик тобора иродамни емириб бормоқда эди. Нафас олсам оғзи-бурнимдан ўт чиқаётганди. Ҳолсизлана бошладим. Мен тузалиш ўрнига дардим оғирлашаётганини сездим. Бу кетишда яхшиликдан умид йўқ ҳисоби. Қайси гўрданам шу

дўхтирлар билан жанга кириш насиб қилган экан, оқибати: кўз ўнгимда оғзи-бурнидан қон сизаётган ярадорларнинг оқиш юзларига янада аянчлироқ тус бераётган сўниқ нигоҳлари қотиб қолган эди. Қулоқларим тагидан эса алоқанинг «туту»лаши, ўқларнинг чийиллаши нари кетмасди.

Ошхонага, эрталабки нонуштага ҳам бормадим. Ринат қоврилган балиқ олиб келди. Иштахам йўқ эди. Бошим тобора оғирлашиб, кўзларим хира торта бошлади. Қазармадаги шовқин-сурон эса баттар асабимни қакшатар, кенг дунё биргина мен учун торайиб қолганди. Ринат ёнимга келиб ўтирди. Мен қаравотда ёнбошим билан ғужанак бўлиб ётиб олдим. Гўё шундай қилсам ҳаммаси ўтиб кетадигандай, бутун борлигимни ўз исқанжасида сиқувга олаётган бу ҳолат чекинадигандай. Ринат бошимга қўлини теккизди.

— Иссиғинг борга ўхшайди. Дўхтирга учраш. Қаеринг оғрияпти, ўзи?

— Миям тиркираб отилиб кетай деяпти. Мажолим йўқ.

— Сени ўзим олиб бораман. Индамаса, ўн кун бўлса ҳам ётаверасан — ўлганингча.

— Ёткизишса керак... Ё ишонмайдими?..

— Нима бало, уларга албатта, бирор жойингдан қон чиқиб туриши шартми,— кесиб гапирди Ринат.

Дўхтирхона саф майдонининг нариги тарафида, бизнинг қазармадан икки юз эллик қадамлар чамаси нарида жойлашганди. Ринат иккимизни ҳамшира киз қарши олди. У одатий сўров — нима бўлди, қаеринг оғрияпти, дея дафтарига нималарнидир ёзиб қўйди. Ҳарорат ўлчагични қўлтиғим тагига қўйганини ҳисобга олмаганда боя қазармада Ринат ундан яхшироқ ҳол сўраганди.

— Буни ёткизасизларми?

Ринатнинг қутилмаган саволи ҳамширага эриш туюлди чоғи, саволга савол билан жавоб қайтарди.

— Нега энди, аҳволи дуруст, бироз шамоллабди. Иссиғи ҳам унчалик баландмас.

— Демак, ўлим ҳолатда келса қабул қиласизларми?— зардаси тошди Ринатнинг.

Менинг эса ўз аҳволим ўзимга аён эди. Ринатни янада яхши кўриб кетдим.

— Ахир тушунсанг-чи, менга гап тегеди... Бўш жой ҳам йўқ.

— Шундай де, кани бошлиғинг ўзи?..

Хамшира киз бир ўжар аскар Ринатга, бир менга караб деди:

— Ҳали бирор аскар бу ерга келиб дўк урмаган. Майли, катта лейтенантни чакираман... Кўрамиз, даг-даганнинг баландлиги қандай бўларкан. Ўргилдим сендақа инсонпарвардан... Фақат сен Афғонда жанг қиляпсанми?

У дўппослаган болакайни онасига чакмокчи бўлган эрка киздай коридор бўйлаб пилдираб қолди. Ринат унинг ортидан бўралаб сўқди.

— Хе... сендай фоҳишани!..

Ҳаял ўтмай хамширанинг ортидан кўзойнакли зобит чикиб келди. У биз билан урушга кирган катта лейтенант эди.

— О, салом йигитлар! Хабарлашай депсизларда. Жуда яхши... Қайфият калай, қайфият?!

У иккаламиз билан ҳам самимий қўл чўзиб саломлашди. Мен мазам қочиб турганини айтдим.

— Чакки бўлибди,— деди у.— Жанг асорати. Анчагина чарчаган кўринасан. Асабга таъсир қилган шекилли...

— Ўртоқ катта лейтенант! Бу уч-тўрт кун сизнинг кўлингизда даволансам, деб келди,— кўшилди Ринат.

— Айни муддао. Ярим соатдан кейин машина бўлади.

Катта лейтенантнинг бизга бу чоғлик кадрдонлигини пайкаган хамшира тараддулланиб қолди. Гўё муҳим ишни унутган каби коридор охирига чопқиллаб кетди.

— Ундай бўлса мен ротага бориб келай, у-бу нарса олишим керак,— дедим.

— Сен ўтир шу ерда, Ринат келтиради.

Ярим соатдан кейин Қобулга жўнаш учун машина шай турарди.

Ринат казармадан сочиқ, совун, тиш порошогим ва тозалагичимни олиб келди. Чўнтагимда ўттиз чек бор экан. Ринатдан эса йигирма чек қарз олдим. Катта лейтенант бу орада касаллигим ҳақида кўрсатма тайёрлади. Ҳатто, мен боришим керак бўлган бўлимнинг бош врачига яқин ўртоғи экан, хат ёзиб берди.

— Бир ҳафтада тузалиб кетасан. Сенга яхшилаб қарайдилар,— деди у машинага чиқаётганимда кўлимни сиқиб.

Ринат билан кучоклашиб хайрлашдим. Унинг кўзлари нам эди. Юрагим сув бўлиб кетди. Қанчалаб қийин дамларда бирга бўлган метин иродали дўстим-

нинг йиғлаганини биринчи бор кўришим эди. Бўғзимга аччиқ нарса тикилди. Бу ҳали отилишга шай кўз ёшларим эди. Лабларим пирпираб, нигоҳимни олиб кочдим.

— Мен тезда қайтаман, ошна. Биз ҳали бирга бўламиз, уйга ҳам бирга қайтамиз,— дедим зўрга.

Машинада мендан бошқа тўртта аскар бор эди. Иккитаси сарик билан оғриган, яна бири қўлтиктаёкка суянган, оёғи танғирайиб шишиб кетганди. Тўртинчи аскар ўпкам шамоллаган, деди. Мен унинг сил касалига дучор бўлганини сезиб турардим. Мендан сўрашганда, бошим гувиллайди, деб жавоб бердим. «Кантузия-мисан?» деди қўлтиктаёкли. Худо асрасин, дедим, бироқ ички бир ваҳмдан титраб кетдим. Наҳотки? Қобулга етгунча контузия бўлганмикинман, деган ўй кемириб борди миямни.

Қобулда бизни касалликнинг турига қараб бўлимларга ажратишди. Қўлтиктаёқлини Марказий касалхонага олиб кетишди, тўртовимиз эса юқумли хасталиклар госпиталида қолдик. Мени тўртинчи бўлимга жойладилар. Катта лейтенант бериб юборган хатни ҳамшира киздан бўлим бош врачига етказишни илтимос қилдим.

Касалларнинг кўкимтир қўйлак-иштонида ўзимни бошқача сеза бошладим. Гўё ёш болага ўхшаб қолгандим. Палата кенг ва шинам эди. Олтита каравот қўйилганди. Мен дераза олдига жойлашдим. Ҳамшира ок чойшаб олиб келиб, жой ҳозирлади. Уйқим келганди, бироқ хонадошларим билан яхшилаб танишиб олиши истаги кучайиб борарди менда. Эшикка яқин каравотда сарик сочига мос юзлари кенг, қийик кўз, бўйни йўғон, бесўнакай гавдаси қўлларининг узунлигини ҳам яшириб турган йигит ёнбошлаб олиб мени кузатарди. У жудаям бақувват эди. Афтидан украин ё белорус бўлса керак. Ким билсин, балки ўрисдир. Ҳарҳолда палатадагилар ичида у ажралиб турарди. Мен унга ўзимча «йўғон бўйин» деб ном қўйдим. Бошқалар ўзим каби ирик-чирик аскарлар эди. Йўғон бўйин атрофга бепи-сандлик билан боқар, шу ерда ҳам ўзига бино қўйгани сезилиб турарди. У госпитал кийимини ҳам торайтиб тикиб олган, бошқаларникидай иштон-кўйлагига кулгили тарзда ҳилпираган, кенг эмасди. Негадир у касал одамга сираям ўхшамас, бошқа аскарларни ёнига чақириб уни қил, буни қил, деб иш буюрарди. Қимнидир сувга юборди, яна бировни ошхонада овқат қачон тайёр бўлишини билиб келиш учун жўнатди. Ҳатто бурчакда-

ги каравотга қўлидаги гугурт қутисини отиб, ухлаётган беморни уйғотди. Аскар чўчиб ўрнидан туриб, «Йўғон бўйин»нинг олдига югуриб келди.

— Эшитаман.

— Дембиллар¹ қўшинғини айт...

— ...

Аскар уйга кетадиганлар тўқиган, беҳаё сўзлар қоришиқ қўшиқни айта бошлади. «Йўғон бўйин» ён-бошлаган қўйи хиринглар эди:

— Етади, бор ухла! Аскар афтидан олти ой хизмат қилган эди. Лекин мен Афғонда хали «кариялик» ҳукми мавжудлигини билмас эканман. Бизнинг қисмда бунчаликка боришмайди. Урушга тез-тез чиқиб туришимиз боис ҳаммамиз бир ота-она болаларидек кадронлашиб кетгандик. Қўп хизмат қилганлар анчагина босиқ бўлиб қолишганди. Хуллас, аскар аскарнинг хурматини жойига қўярди. Бу ерда эса... Мен анави олифтанинг жангга чиқиб, рухий дунёси озор топганига, ўлим билан рўбарў келганига, бир лаҳза бўлса-да, инсоний кадр-қиммат учун қон ютиб йиғлаганига ишонмасдим. Кўзимга балодай кўрина бошлади у.

— Тўхта!..— кичкирди у эндигина каравотига ечиhib, чойшабни кўтараётган ҳалиги аскарга,— бу ёкка кел!!!

Аскарнинг кўзларидан мунг тошар, бошини қўйи солиб эшик томон борарди.

— Мен қачон уйга кетаман?

— Уч ярим ойдан озрок, яъни бир юз ўн икки куну...— у соат ва дақиқаларни ҳам тўлиқ айтди.

«Йўғон бўйин»нинг бир ярим йил хизмат қилгани, у госпиталнинг «шеф»и эканлигини билиб олдим. Менинг нафсониятим кўзиди. Агар бизнинг ротадаги ёш аскарга шундай қилганингда, онангни кўрардинг, дарров манглайингда кизил гул очиларди... Уйқум қочиb, каравотга чўзилдим, очиғи, қаерга тушиб қолганимни тасаввур қилолмасдим. Нахотки, шу палатада жангчилар ётишган бўлса? Бошимнинг ғувиллаши зўрайиб борарди. Тиқ этган товуш қулоғимга ёкмасди. Аскарлардан бири чўккалаб олиб пол артарди. Зарил кептиркин, бемор холига? Бу ерда бор-йўғи икки соат мобайнида ҳамма нарса телба-тескарисига содир бўлаётганлигини хис қилдим. Агар даволайдиган госпитали

¹ Харбдан бўшатиловчилар.

шу бўлса, бир кун ҳам туropolмасам керак: манавилар қандай чидаяттикин? Ё урушга чикқандан кўра шундай яшаш авломикин улар учун. Йўғ-е...

Палатага ҳамшира қиз кириб келди, мени бош врач чақираётганини айтди. Мен унинг ортидан эргашиб, коридор бўйлаб юрдим. Чап қўлдаги эшиклардан бирига кирдик... Аллақандай, қоғозларга тикилиб ўтирган кичик жусса корейс майор менга синчковлик билан тикилди. Бошдан-оёқ бироз разм солди.

— Хўш, жангчи, аҳволлар қалай?.. Чорикорда жасорат кўрсатибсан. Яхши, яхши... Хафа бўлма, тезда соғайиб кетасан... Ҳозир ўзингни қандай тутаяпсан, тузукмисан?— У кетма-кет савол берар, гапиришимни ҳам кутмай улаб кетарди.

— Ёмонмас, бироз қулоғим...— дедим.

— Қайғурма, бу жудаям кўрқинчли эмас... Керак-ли дори-дармонлар оласан... Аня,— деди у ҳамширага қарата,— жангчидан текширувга кон олинг, эрталабга тайёр бўлсин.

Мен чиқиб кетаётганимда, бош врач, «ўзим сен билан тез-тез хабарлашаман, нима камчилик бўлса айтиб тур», деди меҳрибонлик билан.

Палатага киришим билан бемор аскарлар тинчиб қолишди. Ҳаммаси менга қараб туришарди. Оҳиста чўзилдим жойимга. Ҳамшира дори бериб кетди. Иссиғимни ўлчади, кечкурун яна хабарлашаганини айтди.

Бир кунни амаллаб ўтказдим. Тун бўйи — халиги қилтирик аскар Игнатъев уйга кетувчилар кўшиғини айтиб, Гаврилов пол ювиб чикди. «Йўғон бўйин» ва тағин иккита аскар карта ўйнашини қанда қилмади. Фақатгина мен билан ҳеч кимнинг иши бўлмади. Бирортаси, исминг ким, қаерликсан ёхуд қайси полкдан келдинг, деб ҳам сўрамади. Эрталаб ҳамшира қиз хол сўраб кирди. Менга ҳар қанақа муолажа ўрнига фақат тинчлик, осойишталик ҳаводек зарур эди.

— Тузукмисиз, жангчи?— ҳамширанинг овози кечагидан ёқимли эди.

— Чидаса бўлади,— дедим мен,— иложи бўлса — тинчроқ палатага ўтсам.

Палатадагилар Андрей деб гиргиттон бўлаётган «йўғон бўйин» киноя билан хуштак тортиб бошини чайқади.

— Аня, бизларни ҳам алоҳида, махсус хоналарга жойласанг-чи,— кесатикли оҳангда гап котди бурчак-

даги каравотда оёқларини чалиштириб чалқанча ётган аскар.

Мен унинг атайин, мазах килиб сўзлаётганини пайкадим. Палатадагилар Андрей ва унинг измида, яъни улар «хўжайин», бошқалар иккаласига қарам эди, назаримда.

Аня чикиб кетгач, қилтирик аскар ёнимга келиб, наша сўради. Мен чекмайман, умунав, чўнтагимда олиб юрмайман, дедим.

— Афғонга келганингга қанча бўлди?— дея ундан сўрадим.

— Уч ой. Нима сен, наша чекмоқчимисан?

— Йўк, Андрей сўраяпти.

Мен ётган жойимда Андрейга қарадим. У — «Беломорканал» тамакисини тушираётганди. Бўшаб қолган папирос қоғозга тамаки аралаш наша эзиндисини сола бошлади. У бу ишни шунчалик тез ва усталик билан бажарардики, асти қўяверасиз. Зум ўтмай папирос тайёр бўлди. Андрей бояги кесатикли гап қилган аскар билан ташқарига чикиб кетди. Гаврилов яна эшик олдида чўнкайиб пол артишга тушди. Менинг унга раҳмим келди.

— Гаврилов, бу ёққа кел,— дея чакирдим уни.

У остонада тик турган кўйи, менга ажабсиниб қаради. Негаки, бу палатада Андрейдан бошқа уни ҳеч ким бунақа охангда чакиролмас эди, ниманки иш буюрса фақатгина Андрей ҳақлидай эди. Гўё Гаврилов, менга бирор юмуш буюради, деб ўйлади шекилли, тош қотиб тураверди.

— Ке, дўстим, гап бор,— қайтардим мен.

Гаврилов тепамда нурсиз кўзларини ерга қадаб турар, «менда нима ишинг бор», дегандай бош эгиб олганди. Қаршимда инсоний хис-туйғуларига нимадир чанг солган, ўз қадру қимматини унутиб қўйган ўн тўккиз ёшли йигит эмас, эс-ақлидан жудо бир одамси-фат махлук турарди. Мен бу одамнинг бизникидай исми-шарифи, юраги, кўзлари борлигига, кўнгил дунёси ҳам вайрон бўлмаган, бироқ таёқлар зарбига бардош беролмай қўрқув туйғусига вақтинчалик маҳкум бўлганига ишонч ҳосил қилдим. Юраги безиллаб қолган бу ўғлоннинг иродасини бу ерда икки-уч муштум-зўр синдириб бўлгани алам қиларди.

— Гаврилов, бор, дамингни ол. Сен палатанинг фахрий фаррошлигидан бугундан бошлаб озодсан!
Гаврилов безрайиб тураверди.

— Нима бало, гапимни тушунмадингми? Латтани ташла, жойингга бориб ёт!

Буйрук оҳангини итоаткорона қабул қилишга аллақачон кўникиб бўлган Гаврилов каравотига бориб ўтирди. У ҳар қандай одамнинг раҳмини келтирадиган даражада нимжон ва ориқ эди. Унинг эзгин ҳолатидан кўнглим бузилди. Палатадагиларнинг бари, буёғи қандоқ бўлар экан, деган маънода мум тишлаб ўтиришар эди. Улар Андрей ва бояғи киноячи аскарни кутишмоқда эди.

Ҳаял ўтмай иккови олдинма-кейин кириб келишди. Андрей ўз жойинга чўзилар экан Игнатъевга кўшиқ куйлашни буюрди. Игнатъев ҳам шуни кутиб тургандек «чирк-чирк...» деган бепарда кўшиқни бошлаб юборди. Кейин Андрейнинг хизмат муддати тугашига қанча вақт қолганини ою кун, соату дақиқаларигача айтиб берди.

— Бугун бизнинг палатадан бўлимга навбатчи туриши керак. Кимнинг гали келди?.. Бундай ўйлаб қарасам, оиламизнинг янги аъзоси бир хизмат қилсалар, чакки бўлмас экан.

Андрей менга шаъма қилаётган эди. Мен очиғи бунақанги буйрукни кутмаган эдим. Қоним қайнаб кетди. Охири нима бўларкан, деб тишимни тишимга кўйиб ётдим.

Кечкурун билагига латта боғлаган эски навбатчи бўлинмамиз остонасига бориб тунги қоровулликни қабул қилишимни айтиб чиқиб кетди. Андрей ётган жойида, қизарган кўзлари еб қўйгудек бўлиб, менга қаради. Мен, нега энди аллақердаги кимсанинг гапини олишим керак экан, деб ўйладим. Хўш, Андрей ким бўлибди? Ёки мени ҳам манавилар каби кўзидан ўтини оламан, деб ўйлаяптими? Йўқ, ошна! Мен бу ерга сенинг шармандали ўйинларингга чидайвераман, деб келмаганман. Сен билмасанг, мен ўз кадримни биламан. Қолаверса, менга буйрук беришга сираям ҳаққинг йўқ... Хаёлимдан шуларни ўтказиб ётарканман, Андрейнинг тўнғиллагани баттар ғашимни келтирди.

— Эй, сен бориб навбатчини алмаштир. Кутиб қолди,— деди у менга қарата сўзларини чўзиб-чўзиб.

— Нима?

— Сен навбатчисан!

— Нимаааа?

— Сен бу кеча навбатчисан, кармисан, нима бало?

— Менинг навбатчилик қилишим кераклигини сенга қим айтди?— дедим бепарволикка тиришиб.

Андрей ётган жойдан бир сапчиб турди ва ғоз ўтириш қилиб қўлларини совига қўйди. Важдатини сездирмаслик учун гап оҳангини наслатди.

— Мен айтдим.

— Сен қимсан ўзи?

— Эй, шундай де, зўрсан-ку! Демак, навбатчи бўлмайсан?

— Керак бўлса навбатчиликка ўзинг тур. Мени Гаврилов деб ўйлаясанми?

— Эй ўзбек, бас қил,— деди Андрей билан бирга наща чекиб келган аскар.

Бошқалар нафас ютиб ўтирардилар.

— Охирги марта сўраянман, турмайсанми, казёл.

— Гапимни эшитгандирсан, казёл!

— Владик, эсини киритиб қўйиш керакка ўхшайди,— улар мен томонга юришди.

Бошқалар жим эди. Бошқалар йўқдек эди, гўё.

Мен қад ростлаб турганим ҳамоно кўкрагимга тушган кучли мушт зарбидан қараётга ўтириб қолдим. Қулоқларим том битиб оғзимда тахир таъм туйдим. Еру осмон чаплашиб кетган эди. Мен зўрга турдим ва йикилиб кетмаслик учун қараётни ушлаб олдим. Учинчи бор белимга тепки тушди. Қараёт силтаниб кетди. Бас қилинглар, дедим инқиллаб.

— Қалайсан, босмачи, навбатчиликка энди турарсан?

— Бас қилинглар,— дедим ва қараёт тепасидаги ушлагични суғуриб олдим. Андрей ва унинг шериги кўзимга балодек кўринарди. Темирни кўтариб уларга ташландим. Менинг ажинам отлангани шу эди. Бор куч билан Андрейнинг белига туширдим. У ихраганча гупуллаб қулади. Владик қутилмаган ҳамла энди ўзига аталганини сезиб «қўлингдагини ташла, жиннимисан!» дея орқаси билан эшик томон юра бошлади. У қочиб чиқмоқчи эди.

— Қонингни ичаман,— дедим унга ҳансираб.

Владикнинг ранги оқариб кетганди. Эшикка икки-уч қадам қолганда темир билан бошига туширдим. У чинкириб ташқарига отилди. Қараётим ёнида бикинини ушлаган қўйи Андрей қотиб турарди.

— Энди сени қонингни тўқаман, итвачча!

Мен қўлимдаги темирни маҳкам ушлаб олгандим.

У оркага чекина бошлади. Кўркқанидан «керак эмас, ташла темирни!» дея жаврарди.

— Бугун сени конингни тўкишим шарт, ифлос!— дедим мен.

Очиги, нималар килаётганимни англай олмас эдим.

Андрейни ўлдириб қўйишим ҳеч гап эмасди. Жонжаҳдим билан тагин белини мўлжаллаб урмоқчи эдим, у чап бериб колди, ўзимни ўнглагунимча эса узоқлашиб бўлган Андрей эшикка қараб югурди. Мен кўзим тиниб қаравотимга зўрға етдим. Негадир аъзойи-баданним дағ-дағ титрарди. Иситмам чиқаётган эди. Аммо юрагимда заррача кўркқув йўқ эди, балки анавиларни хуморимдан чиқиб калтаклаганимга кўнглим жойига тушгандир. Уёғи нима бўларкин, деб ётишдан бошқа иложим йўқ эди.

Палата жим-жит, колганларнинг забони йўқ эди гўё. Бу сукутни Гавриловнинг оёқ товуши бузди.

— Ҳозирок деразадан ташқарига чиқиб кет. Йўкса улар бошқа палаталардан юртдошларини олиб келишади. Сени майиб килиб қўйишади.

Мен Гавриловга ҳечқиси йўқ, дегандай қўл силтадим. Буларнинг олдида мард бўлиб охиригача туриб беришим кераклигини, қочган кўркқолик эканини ҳис қилгандим. Гавриловга яқинроқ келиш учун имладим. У мен томонга бироз энкайди.

— Бу ерда қандай килиб болта топсам бўлади,— секингина, бошқалар эшитмайдиган килиб сўрадим.

Гаврилов сесканиб тушди.

— Кўркма, ҳеч кимни чопмайман. Анави ифлосларни кўркқитиб қўймоқчиман.

Мен, бу кеча, албатта, улар ўчини олишади деган ҳаёлга бордим. Гавриловнинг айтишича, госпитал ёнбошидаги қисмга қарашли ҳаммом ўтхонасидан болта топиш мумкин экан. Қисм ва госпитал ораси ўн беш-ўн қадам келарди. Чиндан ҳам ўтхонада олов ёнар, бурчакда, кундалар орасида болталар ётарди. Мен кичкинасини кўринмайдиган килиб қўйнимга солдим ва палатага олиб келдим. Билинтирмай ёстигим остига қўйдим ва хавотир билан қараб турган Гавриловга кўз қисдим. У тушунди...

Мен Андрей билан Владикнинг келишини кутиб ётдим. Қоронғу тушиб бўлди ҳамки, мени ҳалиги эски навбатчи сўраб келмади. Орадан икки соатлар ўтгач палата эшиги очилиб, тасур-тусур килиб тўртта ўрис кириб келди. Мен уларни қаравотда ёнбошлаб куза-

тардим. Ортидан Андрей ва Владик кирди. Владикнинг ўнг қабоғи шишиб кетган, қонни юзиб ташлаган чоғи, кўк яктаги ёқалари нам эди. Тўртовни ҳам менга яқинлаша бошлади. Бейхтиёр ўрнимдан туриб кетдим. Госпиталдан тузалиш ўрнига, ўлигим чиқади шекилли, деган ўйга бордим. Барибир уларга иложим ётмаслиги, ўртада қопток бўлишим аниқ эди. Естик тагидан шахд билан болтани олиб каравот ёнига ўтдим.

— Қани, битта-биттадан келинлар. Шошилманлар, ҳаммангни чопиб ташлайман, — дедим кескин оҳангда.

Улар каловланиб қолишди. Болта кўтариб пешвоз чиқишимни кутишмаган шекилли, таққа тўхташди. Ҳаммасининг кўзи менда эди. Андрей эшик тутқичидан маҳкам ушлаб олган, Владик каравотга суяниб кўли билан шишган қовоғини ушлаб ўтирарди. Улар манави тўртталаси менинг таъзимимни беришларига роса ишонганди. Бирок, ҳаммага жон керак. Бир зум қотиб қолишди. Мен ўнгайроқ бўлиши учун ўнг кўлим билан болта сопининг учидан ушлаб бир-икки ҳаволатиб қўйдим.

— Қасам ичаман, бирортангни чопиб ташламагунча тинчимамайман, — дедим ғазаб билан, — қани, яқинроқ келинлар.

— Ҳа, эй ўзбек, ўзингни бос, юртдош, нима кераги бор шунча ғафғони, — деди улардан бири сиполик билан. У афтидан чўчиб турарди.

— Ҳўш, нима демоқчисан...

— Яхшиси келишайлик, тентаклик қилма...

— Нимани келишасан...

— Бор-йўғи бир йил хизмат қилибсан-ку? Бу кечанавбатчилик қил. Ахир, ҳамма жойда ёш аскарлар хизматда бўлишади, қолаверса бу сен учун зарурат.

— Нега энди сен дам олиб, мен навбатчи бўларканман.

— Менчалик хизмат қилсанг, сен ҳам дам оласан.

— Бор гапинг шуми? Биринчидан, сенларга маалай тутинмайман. Иккинчидан, касалман, асабим ёмон... Яхшиси, кетинлар...

— Майли ётсин, — деди улардан бири, — эрталаб гаплашамиз.

Улар билан Андрей ва Владик ҳам чиқиб кетди. Мен болтани бошимга қўйиб ухламоқчи бўлдим. Бошқалар гўёки ҳеч нарсани эшитмаётгандай, жим эди. Ёнимга биргина Гаврилов келди. Палатада ҳокимият

кулаганидан анча саросимага тушиб колганди. у. Гаврилов билан кечки ўн иккиларгача гаплашиб ўтирдик. У Москва шахридан бўлиб, севган кизи, иккита синглиси бор эди. Отаси заводда ишлар экан. Онаси — уй бекаси. Институтга кириши учун бир балл етмай қолибди. Эсон-осон борсам, албатта, ўқишга кирман, деди у. Гавриловнинг айтишича, бўлимда врач билан келишса бўлар экан, яъни бош врачга пул беришади-да, қисмига қайтмай шу ерда юраверишади. Айримлар шу ердан уйга қайтар экан. Гавриловга ўхшаган тўртбешта «кичик ияклар» эса палаталарда, тозаликни саклаш, бўлимнинг майда-чуйда юмушларини бажариш учун жудаям зарур. Агар ёш аскарнинг бўйни бўш чиқиб қолса, то ҳизмати тугагунча шу ерда қолиши мумкин эди. Қасаллик варақасига бошлаб, яроксиз деб ёзишлари кифоя. Жангда ўлимга дуч келаверишдан кўра шу ерда димикиб яшашни аъло билгувчиларнинг топилишига шубҳа қилмасдим. Бу беҳуда урушда ҳар қандай қинғирликлар содир бўлишига яна бир қарра ишондим. Урушнинг табиати шундай, унда иштирок этувчилар ўз инсоний кифоасидан аллақачон маҳрум бўлиб улгурадилар.

Бошимнинг ғувуллаши баттар кўзиди. Миямда қовоқарилар уя қуриб олгандай эди. Бошимни кўрпа тагига қанчалик буркамай, бефойда эди. Қовоқарилар бири қўйиб, бири учишни қанда қилмасди. Қовоқарининг учиши гоҳо, мия томирларимни кимнингдир арралаши билан алмашарди. Мен баттар азоб тортардим, бир лаҳзагина ором истардим, бироқ, мия томирим калинлашаверар, арранинг ғир-ғирлаши эса сираям тинмасди.

Ҳамширадан дори сўраш мақсадида коридорга чиқдим. Ҳаммаёқ сув сепгандай жимжит эди. Коридор ўртасида дам олиш жойи бўлиб, диванлар қўйилган, телевизор ўрнатилганди. Дам олиш жойидан кейинги, ичкарисидан парда тортилган ойнаванд эшик ҳамширанинг ётоғи эди. Мен эшикни тақиллатдим. Ҳеч қанақа жавоб бўлмади. Ухлаётгандир, деган ўй билан эшикни яна тақиллатдим. Ичкаридаги гоҳ ҳансираган овоз, гоҳ шивир-шивир бемалол эшитилиб турарди. Мен қизиксиниб пардалар туташган тиркиш орқали ичкарига мўраладим. Қаравотда икки тана бири-бирига қапишиб ҳаракатланар, аёл кишининг кайф билан ихраши яққол қулоққа чалинарди. Улар дунёнинг жамики айшу ишратлари устидан ғолиб келганликларини нишонламоқ-

да эдилар. Мен сук билан карашни ўзимга эп кўрма-сам-да, ичкарида содир бўлаётган ҳолдан ич-ичимга ғайритабiiий титрок кирди: Афсуски, бу лаззат бошка-га, келиб-келиб Андрейга насиб қилганидан ёнардим. «Энағарди, майиб келиб ташласам бўларкан...»

Эрталаб хамшира киз дори келтирди. У кўзимга чўғ бўлиб кўринса-да, кечаги кунни Андрей билан ўтказгани гижинимни келтирди. Саломига хам индамай кўя колдим. Гавриловнинг айтишича, Андрей унга «Панасоник» маркали магнитофон ва япон рўмоли совға қилибди. Деярли ҳар кеча айшу ишрат сураркан... Аня бўлимдаги бошка бемор аскарларнинг хам кўнглини овлайди. Бир кечага 50 чек берсанг етади, деди Гаврилов. Мен хамма билан ётаверадими, дегандим, у бир ярим-икки йил хизмат қилган аскарларни ёктиради, дея жавоб қилди. Госпиталь баттар таъбимни тиррик этди. Тушга яқин бош врачга «менга жавоб беринг, қисмга қайтаман...» деб туриб олдим.

— Ҳали тузалиб кетмагансан,— деди у.

— Ҳечқиси йўқ. Қисмда яхши. Барибир госпиталда даволана олмайман...

Бош врач Аняга икки соат ичида ҳарбий кийим келтириб, керакли қоғоз ва ҳужжатларимни тўғрилаб беришни тайинлади.

Мен палатада Гаврилов билан хайрлашдим. Андрей ва Владик бурчакда карта ўйнашарди. Бошқалар жим эди... Кенг, ёруғ ташқари тобора кенгаймоқда эди. Қисмдагилар олдига қайтаётганимдан кўнглимдаги хижиллик тарқаб борарди.

X

Чорикорда иккала кузатув нуктамик кийин ахволда қолганлиги ҳақида хабар келди. Душман кеча-кундуз тинчлик бермаётган экан. Кузатув нукталарини қайси йўл билан бўлмасин кўчириш керак эди.

Кузатув нукталари Чорикорнинг ичкарисиди жойлашган, ҳар бирида 10 чоғли аскар, БМП ва танк мудофаада турарди. Аммо Чорикордай ажалнинг уясида бу ҳеч нарса эмасди. Негадир шу пайтгача кузатув нукталарини эгаллаб олишмагани мени хайратга соларди. Негаки у ердан бутун бошли армия керагича совға билан гандираклаб чиқарди. Шу боис хам полкда «Чорикордаги нукталар ва аскарларимизга душман тегмайди. Улар дўстлашиб олишган», деган гаплар

қарарди. Очиғини айтганда, мен бунга ишонардим. Ол-
тинги тал Чорикорга кирганимизда, химояда турувчи
таштин аскар «бизнинг олдимизга духлар тез-тез таш-
риф буюрадилар...» деганди. Мен сизларга тегмайдими,
«ташимда: «Содда экансан, агар қасдлашишса бир
кўпдаёқ йўқ қилиб ташлайдилар, у-бу нарса бериб
турганимиз», деб жавоб қайтарди. Мен бу урушда нима-
лар содир бўлаётганини оғриниб ҳис этгандим. Умуман,
шунинг ҳаёти, ўй-орзулари кимнингдир кўлида ўйин-
чи. Бўлаётганини англаётганинг сайин юрагингда
нишалаётган чексиз нафрат туйғуси ич-этингни сирқира-
либ емирарди. Бу биргина менинг ҳаётим, ўй-орзула-
римнинг увол бўлиши эмас, балки миллионлаб киши-
лар такдирининг ёвузлик қомида топталиши, орзу-ар-
монларининг чил-парчин қилиниши эди. Йигирманчи
аср юзига оёқ кўйилиши — тарих саҳифасига қора
ранг чапланиши эди. Кейинчалик бу доғ бесанок кўн-
тилларда мангу бўлиб қолишини ўша захотиёқ пайқаш
имконида эмаслигимни қарахту лол бўлиб қурол тут-
ганлар, одам ўлдирганлар яхши билищади. Урушда
одамий киёфада бўлмайсан, ҳаммаси тугагачина сен
хам инсон эканлигинг, ҳақоратланганинг ёдингга туша-
ди. Хотира азоби, деган бир оғир дард ҳаётингнинг энг
сўнгги лаҳзаларигача сенга азоб бераверади, англай-
санки, уруш доимо ғалаба қилиб келган, урушда қат-
нашганларнинг бари мағлуб бўлиб дунёдан кўз юмади-
лар...

Душманнинг Чорикордаги кузатув нукталаримизга
шунча пайт талофат етказмай, кўкқисдан ҳужум қилиб
қолиши қисм аскарларининг ҳам баҳсу мунозарасига
сабаб бўлмоқда эди. Ҳақиқатан ҳам душман Шўро
армияси кузатув нукталари ўрнашган жойларни олдин-
дан билмасмиди? Мен агар душман ҳужум қилса, бир
кечадаёқ уларни дабдала қилиб ташлайди, деб ўйлар-
дим. Ҳарқалай кузатув нуктасидагилар духлар билан
келишиб кун кўраётганига ҳам шубҳа қилмасдим. Ҳо-
зиргача индамабдими, демак шафқат қилишибди. Ку-
затув нукталарини кўчиришдан бошқа илож йўқ.

Чорикорга жангга чиқишимиз тайин бўлгач, мен
каби ротадошларда ҳам ички бир норозилик пайдо
бўлган эди. Бу ўқинчга ўхшаш ботиний изтироб улар-
нинг юз-кўзларига соя ташлаганди. Мен паркда
БМП-2 нинг отув мили ва снаряд ленталарини ҳар
галгидан яхшироқ қилиб тозаладим. Ҳар эҳтимолга
қарши ўқ-дори бўлмасига тўрт яшиқ Ф-1 гранатасини

солиб кўйдим. Пулемёт учун 7,62 маркали олти кути ук олдим. Снарядлар етарли эди.

Чикиш тунги соат учга мўлжалланган эди. Техника паркидан юмушларини бажариб келгач, механик ва операторлар кечки овқатдан кейин, уйкуга хозирлик кўришди. Пиёда аскарлар жанг тўрвасини тайёрлаш билан банд эдилар. Бундай пайт казарма ичи худди бозорга ўхшаб кетади. Ҳамма нарса очилиб-сочилиб ётади. Ҳали у етишмайди, ҳали бу. Қимдир бошқа аскарнинг ҳандаккурагини ўзининг тўрвасига урса, бошқаси қимнингдир ўқдонини ўгирилаб олади. Хуллас, то зобитлар текшируви бошлангунга қадар ҳар бир аскарнинг жанг тўрвасида учтадан сувдон, олтитадан зинд ўқдон, резина сувидиш, учта кизил, кўк ранг хабармушак, оловмушак, дудмушак, ўқдори, учтадан Ф-1 ва РГД-5 гранатаси ҳамда ичига жангчининг исми-фамилияси ва уй адреси, курул номери ёзиғлик коғозча солинган иккита 5,45 диаметрли автомат гилзаси бўлиши шарт эди. Жангда бу нарсалар аскар учун хаводек зарур.

Тақир-тукурдан, аскарларнинг бакирик-чакиригидан уйкум келмас эди. Атайин кўзимни юмиб кўрдим, бироқ ҳаёл мени ўз йўриғига бошлади. Енимдаги каравотда ётган Ринатга қарадим, у ҳам ухламабди. Олдинда содир бўладиган жангни ўйлаб юрагим ўйнарди. Кўнглим ғашлигидан ҳолсизланиб борардим. Дунё зимистон, кўнглимга чироқ ёқса ёришмасди. Мен тағин Ринатга ўгирилдим. У нималарнидир ҳаёл суриб ётарди. Ринат ҳам, мен ҳам, бошқалар ҳам кўркаётгандилар. Ҳамманинг танаси беихтиёр ҳаракат қилар, руҳан кўрқинч лашқари тузоғида тўлғонишарди. Чунки, эртага кимларнидир ўлим кутаяпти. Кимлардир, албатта, ўлиши керак! Қони тўкилиши шарт. Бу — урушнинг лаънати қонуни. Кимларгадир дилга азоб бахшида этгувчи манави ёғоч казармани кўриш ҳам индинга насиб қилмайди. Кимларнингдир кўзлари мангуга юмилади. Ҳаммамиз ўзимизни ўша КИМЛАРНИНГДИР орасида ҳис этардик. Гўё эртага кунимиз битадигандек. Омон қайтишинг учун ҳам ҳеч ким кафолат беролмасди. Ўша КИМЛАРДИР — мен эдим, Ринат эди. Ҳаммамиз эдик.

Аъзойи-танним бўшашиб кетди. Ич-этимда нимадир қирилаётган эди. Мени кўрқув, беҳуда ўлиб кетиш ўйи кемирмоқда эди. Зўрға ёстиғим тагидаги суръалар ёзилган дафтарни олдим. Ўқисам, бироз енгиллик ҳис

...ингандек эдим. Менга бу дафтарни Салангга бор-
...имизда отаси самарқандлик ўтган ўзбек кишиси
...риқ қилганди. У одамнинг «сизни шўрава хароб
...ди, ота юртни ғайридинга талатмоқ увол», деган
...шари жаранглади қулоғимда. Мен мусулмонмисан,
...тан сўров олдида айтилиши фарз бўлган суръани
...ддим. Ўзимча хилу хешим, етти пуштим, азиз-авлиё-
...рга тиловат қилдим. Эй, худо шу ерларда ўлиб кет-
...ийин. Худо йўлига айтган, бойлаганларим бор... На-
...иб этса, эна ҳовлида қурбонликлар қиламан... Униб-
...ган кишлоғим нақадар олисларда қолганидан юрак-
...ағрим ўртаниб кетди. Кўз ўнгимда тагин бировнинг
...овлисида паҳса девор тиклаётган отам пайдо бўлди.
...урхоннинг афғондагидай иссиғида оилам хору зор
...бўлмасин, деб бировларнинг юмушини бажараётган
...отам, айна дамда мени эслаётган бўлсалар керак. Олов
...кечиб юрган ўғлининг бошидан нималар ўтаётгани ҳа-
...кида қайғуриб ўйлагани сайин эгик қадди баттар эги-
...либ қолгандир. Ё раббим! Отамга раҳминг келсин.
Менинг ортимдан қонлар ютиб, бўзлаб қолишини иста-
...майман. Омон борсам олти укамнинг бошқалардан кам
...бўлмаслиги учун ҳам отамга ёрдам бераман. Девор
...деса, девор урамиз, устачилик деса, устачилик қила-
...миз, ишқилиб мудом кўмак берамиз. Шунда энам ме-
...нинг ҳам катта одам бўлиб қолганимга ишонади. Фа-
...қат ўлиб кетмай! Укаларимнинг кўзлари жавдираб
...қолмасин. Нима гуноҳи бор уларнинг? Акасидан аж-
...ралган гўдақларнинг кўз ёшлари бу урушни бошла-
...ганларнинг кўзини кўр қилса эди...

Ринат ётган томонга тагин ўгирилиб қарадим.
У юқорига термулган кўйи хаёл сурарди.

— Ринат...

— Ха... — у ялт этиб қаради.

— Ошхонадан озик-овқат олиб, машинага қўйиб
келсак бўларкан.

— Ҳеч нарса ёқмаяпти.

— Балки уч-тўрт кун қолиб кетармиз Чорикорда.
Таниш ошпазлардан жиллақурса гўшт, сабзи-пиёз
олайлик.

— Чорикор сенга бошқа жой бўлса эканки, бема-
лол ўтириб овқат пишираверсанг.

— Менингча бу сафар ҳам оладиганимизни олиб
қайтсак керак. Айтишларича, биз кўчиришимиз зарур
нукталар анча ичкарига жойлашган экан.

— Ҳаммасига ўзимизникилар айбдор. У ердаги

аскарлар ё тинч аҳолига ўқ отишган ё бирор бемаънилик қилишган...

— Қизик, шу пайтгача нуктадагилар отишмасиз яшаётган эди.

— Улар душманга товоп тўлаб келишарди. Чорикорда сени менга отилган миналар, пулемёт ўқларининг ҳаммаси ҳам Покистондан келтирилган деб ўйлайсанми?

— Буни яхши биламан.

— Билсанг, ошнам, бу сафар лаънатилар ё танк ё БМП сўрашган бўлиши мумкин. Нуктадагиларнинг эса бундан эҳсонаси чиқиб кетган...

— Кўйсангчи...

— Боя парқда рота техниги шундай деди. Агар кузатув нуктасидаги аскарларимиздан бирортасини қўлга туширишса борми, омон қайтишлари эвазига бир эмас, иккита танк сўрашлари мумкин.

— Сен душманни танкларимиз эвазига асирга тушганларни алмаштиришига ишонасанми?

— Биласанми, чорикордагилар учун техника жудаям зарур.

— Тоғлик эмасда у жой.

— Энди ўзингга келдинг... Бизга ўхшаб уларга минглаб техникаларнинг хожати йўқ. Иккита-учта БМП билан бутун бошли армияни эплайдилар...

Ринат ётган жойида сигарет тутатди. У оғир-оғир, босиб-босиб тортарди. Қазармада эса жонлари кўрқув талвасасида колган, ихтиёрсиз, лекин вужудлари харакатланаётган кимсалар гимириларди.

Полк қишлоқни оралаб кетди. Кузатув нукталари жойлашган томонга қаратилган техникалар қишлоқ аҳлининг кўзига балодай кўринаётгани тайин эди. Биз Чорикорга қарашли қишлоқда турардик. Олдинда куюк дарахтлар билан ястанган ям-яшил водий кўриниб турарди. Бу жанггоҳ эди. Ундан омон-эсон чиқишнинг эса ўзи бўлмасди.

Эрталабки нонуштани техникалар устида қилдик. Аскарларнинг фикри-зикри тўрт-беш чақирим нарида кўзга ташланиб турган яшил дунёда эди. Ҳаммамиз бирор тасодиф рўй бериб, орқага қайтишни жуда-жуда хошлаётгандик. Техникалар устида буйрукни кутаётган аскарларнинг ранг-рўйи кўрқув зўридан сарғайиб кетган, бироқ ҳамма сиртига сув юктиргиси келмас, ҳар ким ўзини бефарқ қилиб кўрсатар, аммо кўзлар кўзларга тўкнашганда мунглир зоҳир қароқлардан бир

оғир дард, юракларнинг безовталигини англаш мумкин эди. Барчамизнинг суянчигимиз сигарет эди. Жангчиларнинг яшагиси келарди. Биз истак-хоҳиши Ватан никобини кийган давр сиёсати кўлида эзгиланаётган шўрпешоналар эдик, холос. Бизни шармандаларча алдадилар, руҳан мажруҳ қилиб ташладилар, энди билсам. Қисқаси, Кремлиннинг гуноҳлари бўйи баробар юксалаётган эди. Негаки бу ёқларда эндигина окқорани таниётган йигитлар қириляётган эди, тириклар ҳам ўлиб бўлган эди.

Полк икки соат ўтди ҳамки, кимирламади. Барибир содир бўлиши муқаррар даҳшатни кутаётганингда юрак зўриқади, асаблар зириллаб оғрий бошлайди. Қизик — инсон қувончга ҳам, мусибатга ҳам бирдай ошиқар экан.

Мен Ринатга «Ҳали-вери кирмасак керак, бирор егулик қиздирмаймизми», дедим. Биз гўштли консерва ни очиб, қиздирдик. Овқатлангач, яна сигарет тутатдим. Ринат механик бўлмасига тушиб уйқуга кетди. Кўп ўтмай устига карнай ўрнатилган БТР сафбошига қараб юрди. Унда кўзойнақли, сочи елкасига тушадиган фукаро кийимидаги икки киши, бир полковник ва тўрт аскар бор эди. БТР Шўро элчихонасидан келган бўлса керак. Икки-уч дақиқадан сўнг карнай орқали душманга қарата мурожаат янгради. Унда қандай гаплар айтилганини билмасак-да, ҳарҳолда, тинч ва дўстона муносабатда бўлишга, беҳуда қон тўкмасликка даъват этиляётганини тушуниб турардик. Мурожаатнома элчихонадан магнитофонга ёзиб келинган эди. Тўрт маротаба қайтарилгач, карнай орқали Куръони қарим оятларидан ўқилди. Қандай бўлмасин душман ғазабини тушириш, сулҳ тузишимиз шарт эди. Бироз ўтгач, дарахтзор ичидан кетма-кет уч бор биз тарафга ўк узилди. Ҳамма ўзини машиналар ортига урди. Бу душманнынг норозилик билдирганидан далолат эди. Рўпарадан миномётлар ишлаб, атрофимизга снаряд келиб туша бошлади. Сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетди. Энди дарахтзорга киришимиз, қирғин-барот бошланиши қафтдагидай аниқлашди. Ҳозиргина афғонча жавраган карнай ўрусча кўшиқ куйлаб юборди. Бу айни пайтда бизнинг устимиздан яна бир қарра мазах қилинаётганидан дарак эди. Биз «Жангчилар ордени билан тақдирланурлар...» кўшиғи остида жангга қираётган эдик. БМПлар оғир силтанди, дилларда хавотир. Карнайда эса ҳам хазин, ҳам жарангли кўшиқ

эшитиларди: «Баландлик... баландлик... Жангчилар орден билан тақдирланурлар...»

Ўн беш-йигирма кадамлар олдинда кетаётган танк минага тушиб портлади. Механикнинг шу заҳоти жони узилди. Экипаж аъзолари ярадор бўлишди. Тўрт-беш кадам нарида тагин танк портлади, сўнгра сапёрлар ротасига тегишли БТР минага тушди. Ҳали йигирма кадам юрмасдан шунча талофат кўрдик. Ҳаммаёк миналаштирилган, ҳар кадамда ажал уруғи экилганди. Мен ички алоқада Ринатга эҳтиёт бўлиб юришни, олдиндаги машина изидан ярим қарич ҳам четга чикмай бошқаришни қайта-қайта уқтириб борардим. Узумзор бошланиши билан отув милини пастлатдим. Машина устидаги пиёдалар сакраб тушишди. Бизнинг взвод шу ерда қолиши ва олдинга разведкачилар кетиши керак эди. Биз бошқа техникаларни олдинга ўтказиб юбордик. Пиёдалар ўзларига хандақ тайёрлашди. Кузатув нуқталарига етгунча ҳар икки юз-уч юз кадамда биттадан бўлинма қолдирилди. Мен атрофни яхшилаб кузатдим. Ичкарига кираётганларга қараганда унчалик хавфли бўлмаса-да, ён томондан хужум қилишлари мумкин эди. Техникалар узлуксиз минага тушаётганди. Қисмимиздаги танкчилар батальони кўп талофат кўрди. Тагин икки танк минага тушганини хабар қилишди. Устига-устак душман ичкарида биздан беш-олти қақирим нарида каттик қаршилиқ кўрсатарди. Ҳатто олдаги танклар яқинига келиб, гранатомёт билан бемалол мўлжалга олишаётганди. Кузатув нуқталаридан анча узокда жойлашган бўлсак ҳам, шундоқ ёнимизга миномёт снарядлари туша бошлади. Ўнг тарафдан душман автоматдан ўқ узиб бош кўтартирмай кўйди. Мен автомат ишлаётган тарафга БМПдан ўқ отдим. Душманлар миномётлардан ота бошлади. Пиёдалардан бири оғир яраланди. У оғрикнинг зўридан дод-вой солар, дунёнинг бунчалик шовқин-сурони унинг даҳшати олдида ҳеч нарса эмасди. Мен алоқада комбатга хабар қилдим. У ярадорни тиббий қисм жойлашган ерга олиб чиқишни буюрди. Тиббий қисмда ярадорларнинг ҳисоби йўқ эди.

Яна ўз жойимизга қайтдик. Пиёдалар оғир аҳволда қолишганди. Бетиним тушаётган миномёт снарядлари шўрликларнинг ўтақасини ёриб юборар, ҳар вағиллаганда бари ерга қапишиб оларди. Мен эса кузатув ойнаси орқали снаряднинг қаерга келиб тушганини, темир парчалари аралаш чанг-тўзон ҳаволаганини кў-

риб турардим. Ҷтаётган ҳар бир лаҳза мен учун кунлардан узунроқ туюлар, тезроқ чикиб кетишимизни истардим.

Бироздан сўнг душман уяси жойлашган томонга артиллерия ўт оча бошлади. Биз худди ракета янглиг учаётган снарядларни осмонда бемалол кўриб турардик, улар мўлжалдаги жойга тушиши билан кучли портлаш эшитилар, дунёнинг бир томони ўпирилиб кетганга ўхшарди. Снарядлар — қишлоқ томонга учар, жанг майдонидан анча нарига бориб тушарди. Душман албатта, қишлоқ ичкарисига чекиниши шарт эди. Негаки, анча талофатлар эвазига армиямиз Чорикорнинг ичкарисига кириб борганди. Аскару техникаларнинг сон-саногии йўқ эди, БМП-2 ва танк, БТР ва тошбақасимон «Саушка»лар дарахтзор ичра туриб қолган, ҳаракатланиши жуда мушкул эди. Артиллерия эса Чорикордаги қишлоқларни тинмай элакдан ўтказарди. Бизга қўринмас жойда қўним топган тўпчилар бўлинмаси ҳам ишга тушди. Тўплардан отилган снаряд қишлоқ тепасидан ўн-ўн беш қадам баландликда қуюқ тутун қолдириб портларди. Хуллас, неки тирик жон бўлса, шўрига шўрва қайнарди. Чорикорда гунохкору бегунох одамларни аёвсиз қираётганимизни ҳар бир аскар билиб турарди, бу галги юришимиз чиндан ҳам даҳшатли эди. Артиллерия тингач, осмонда самолётларимиз учди. Дунёни ларзага солиб, ҳозиргина хонавайрон қилинган, ер билан битта бўлган қишлоқлар устидан тонна-лаб бомбалар ташланди. Ақл бовар қилиб бўлмас ҳолдаги қирғин-қиёмат бўлаётганди. Шу даҳшатли манзаранинг барини одамзод амалга ошираётгани тасаввурга сиғмасди. Уруш инсоният ақлу идрокига бўйсунмай қолиши, унда ҳам ўзига яраша шаккоклик мавжудлигини англадим. Бу шаккоклик ер юзидаги жами фожиаларнинг энг улкани ҳамда энг мусибатлиси. Энг мусибатли деганимнинг сабаби шуки, урушда бир ёки ўнлаб эмас, юзлаб, минглаб, ўн минглаб одамларнинг ҳаёти бир лаҳзадаёқ интиҳо топади. Уруш учун инсон умрининг тугаши; тириклик булогининг қуриши ҳеч қачон фожиа саналмайди. Уруш — ўлмак демакдир. Одамлар ўз оёқлари билан унинг қаршисига борадилар-у, энди ўлишлари муқаррар эканлигини ҳис қилишгач, эсанкираб қоладилар. Бу ерда кишилар бир-бирининг бошига етмайдилар, аксинча уруш уларнинг ҳаётига зомин бўлади. Урушга сен қотилсан, дейиш аҳмоқликдир.

Чорикорда жанг бўларича бўлди. Бизнескиларга нисбатан афгонлар ўн барабар кўпроқ кирилди. Қишлоқда бирор майса тик қолганига гумон қиламан. Ҳаммаёқни снаряд бўлаклари кўмиб ташлаганди. Қишлоқ дарахтлар ортида, биз турган ердан анча нарида эди. Отишма анча сусая бошлади. Онда-сонда душман АҚМларни ишлаб қолар, ўша ёққа эса бизникилар танку БМП, БТР ва миномётлардан ўт очишга тушар, душман томонга ўқ ёғиларди. Дарахтлар ичкарасидаги сўқмоқдан бирин-кетин техникалар чиқиб кела бошлади. Олдинда разведкачилар бўлинмаси йўл бошлаган эди. Сўнгра шалағи чиққан БМП ва танкларни судраган бахайбат ва қудратли махсус таъмирловчи техникалар кўринди. Улар ичкаридан кўчириляётган нукталарга тегишли эски техникаларни судраб чиқишарди. Кузатув нуктасида туравериш занглаб кетган, фақатгина отув миля ишлайдиган бу ҳарбий машиналарни бизнинг қисмда портлатиб ёки бирор тепаликдан қулатиб, акт тузиб кўя қолишарди. Энди улар афгон урушига яроксиз эди. Мен техникаларнинг ҳар бирига диққат билан қарардим. Танк судраб чиқаётган навбатдаги БМП-2 кўзимга таниш учради. Юрагим ҳаприкиб кетди. Дарҳол унинг ёнбошидаги рақамга қарадим. Олти юз ўн тўртинчи... Бу бизнинг ўша жангда, Чорикорда қолдириб чиққан машинамиз эди.

— Ринат, олти юз ўн тўртинчини олиб чиқишмоқда,— дедим ички алоқада.

— Кўраяпман, ўзимизнинг кадрдон машинамиз, қара, кўзга қандай иссиқ кўринади.

— Олти марта тешилгандан кейин ҳам фойдаси текканга қойилман.

— Ҳарбий билетинг ҳам машинада қолиб кетганди, ҳозир бориб кўр.

— Эй, қўйсанг-чи, биз машинани ташлаб қочганимиздан сўнг душман ичкарини текшириб кўрган, танкчилар батальонидаги майор айтувди-ку, душман машинага чиқишга улгурган, деб.

— Агар танкчилар бўлмаганда машина душман кўлида қоларди.

Юрагим эзилганча машина ортидан қузатиб қолдим. У шунчалик менга кадрдон бўлиб қолган экан. Ринат ҳам шу ҳолатни бошидан кечириётганини сезиб турардим. Сўнги техника ичкаридан чиқиб келгач, мудофаада турганларга ҳам сўқмоқ орқали ортга қайтишга буйруқ берилди. Артиллерия тағин ишга кириш-

ди. Хозиргина халос этилган кузатув нукталари жойлашган ерга карата отишар эди. Биз кучли шангиллашлар ва вахимали портлашлар остида изимизга қайта бошладик. Мен бу жангда уч соат эмас, балки уч йил ништирок этгандай, узок вақт мобайнида осуда ҳаётдан айро яшагандай эдим. Бошим ғовуллаб оғрир, кўнглим алағда бўла бошлади. Қанийди, одам оёғи етмайдиган хавфсиз жой бўлса-ю, маза қилиб ухласам!

Чорикорга кирверишда тўхтаган жойда тағин бироз оёқ илишга рухсат берилди. Қишлоқда эса эрталабгидай япаски уйлар томи устида болалар ўйнашмас, ҳаммаёқ сокин ва осойишта эди. Аскарларнинг юз-кўзлари тутун ва чангдан қоп-қора бўлиб кетганди. Мен машина ичкарисидан сигарет олиб тутатдим. Бошимнинг зил-замбиллигига бироз барҳам берилгандай эди. Айлана қилиб танклар мудофаага қўйилган ялангликда аскарларнинг бетартиб ҳаракати, бақир-чакири хукмрон эди. Мен қорним анча очиканини ҳис этдим. Машина ичкарисидан картошкалик консервани олиб очдим ва ерда ўт ёкиб овқат иситаётган Бочкарёвга узатдим. У менинг овқатимни гулханга қўйди. Мен пиёда аскарлар даврасига тушишдан кўра, машина устида овқатланишни афзал билдим. Негаки, қаттиқ чарчагандим. Пастга тушиб чиқишга ҳам мажолим йўқ эди.

Бочкарёв қизиган картошка шўрвалик консервани узатди. Мен иштаҳа билан овқатланиб бўлганим ҳамано олти юз йнгирма тўртинчи БМП-2 нинг механиги Мўмин чақириб қолди. Мен нима гап, деб сўрадим. У кулимсираб қўли билан имлай бошлади. Пастга тушиб Мўминнинг олдида бордим.

— Нима дейсан?

У бу ёққа чик, дегандай қўлини чўзди. Мўминнинг бирор қизик воқеадан хабардор бўлганлиги сезилиб турарди.

— Нима дейсан?— такрор сўрадим.

— Юхумик сумак топиб олибди. Бизнинг бўлинма истехкомда турган жойда эски калъа бор эди, ўша ердан.

— Қанақа сумак?

— Чақалоқларнинг сумаги.

— Нима қипти шунга?

— Мендан бу нима, деб сўради, тамаки солинадиган трубка, дедим. Ирғишлаб қолди, бирам хурсанд

бўлди-ей, асти кўяверасан. Терисига сизмай юрбди, шўрлак.

Юхумик тўртинчи бўлинма командири ўринбосари эди. Бакувват, яғриндор, кўллари белкуракдай. Анчагина соддалиги бонс, ротадагилар уни тез-тез мазах қилиб турар, бироқ ҳаммамиз яхши кўрардик.

— Билиб қолса, сени уриб ўлдиради,— дедим.

— Олдин томошани кўр, кейин бир гап бўлар.

Мўмин Юхумик тушдик қилаётган тўдани кўрсатди.

— Ҳозир чекиб қолади, ўлай агар, бу ўрислар шуни ҳам билишмас экан. Хидлаб-хидлаб, олдин бирор ашаддий кашанданики экан, ҳечкиси йўқ, деб кўйди. Бу Чорикордан эсдалик эмиш. Уйига олиб кетармиш...— Мўмин қорнини ушлаган кўйи ётиб-ётиб қуларди.

Бирпасдан кейин Юхумик чўнтагидан сигарет олди ва кўйнидан Мўмин айтган сумакни чиқариб, сигарет тамакисини тўқа бошлади. Ёнидаги ўрис ва украин йигитлар қизиксиниб қарашарди. Сумак боши тамакига тўлгач, чинакам трубкалардай, лабининг бурчига олиб борди ва гугурт чакиб тутатди. Мен ўзимни тўхта-толмай қулиб юбордим. Мўмин машина ичида кулавериб, ғужанак бўлиб қолди. Бир маҳал «трубка» кўлмакўл бўлиб давра айлана бошлади. Даврадагилар хурсанд эди.

Кеч кириши билан қисм йўлга тушди. Мен тезроқ полкка етиб боришни истардим. Коля суратчидан бир шиша «столичний» сотиб оламан-да, бир ўзим майдалайман, бу ҳарҳолда нашадан яхши-ку, деб ўйладим. Менинг жуда-жуда ароқ ичгим, дунёни унутгим, кайфиятимни кўтаргим келарди.

Ҳали олдинда нималар кутаётгани, тақдири азалда нелар битилгани номаълум эди. Умуман, урушнинг эса чеку чегараси бўлмаслигини нафақат мен, балки ҳаммамиз, ҳатто афғон халқи ҳам ўқинч билан тан олаётганди.

XI

Кўкда юлдузлар ғужғон. Осмон бирам яқин, тикилганинг сайин баландлашаётгандай бўласан. Сунбуланинг сокин ва титроқли бундай кечалари, кўнглинг ёлғизликни кўмсайди. Тун сени дунёнинг майда ва улкан ташвишлари чайғалидан юлқиб ўз бағрига яшираётгандай туюлади. Ҳеч ким билмас олис-

ларга кетишни хоҳлайсан. Ҳатто доимо талотўп ари-майдинган, бақир-чақирларнинг макони аскарлар ка-зармалари ҳам сеҳрланиб қолганга ўхшайди. Ҳамма ёқда жимлик. Қазарма эшиги олдидаги тунги навбатчи-лар ҳам қуролига суюнганча хуррак отишади. Узоқ-ларда, Баграм ва Погман томонларда ёнувчи ўқлар отилиб, кизил нуқталар тизмасини ҳосил қилади. Қа-зармада паркдан чарчаб қайтган, кимир этмай ухлаёт-ган механик ва операторлардан бошқалар қисм ошхо-насига навбатчиликка кетишган. Мен кеч соат биргача қисм атрофини айландим: чироқлари ёник турган қисм штабида навбатчи зобитнинг чекаётгани деразадан кў-риниб турарди. Саф майдони бўйлаб ошхонага келсам, навбатчилик қилаётган ротадош пиёдалар ошхонадаёқ уйкуга кетишибди. Менинг қорним очикқанди. Бир амаллаб аскарлар овқатланадиган иккала залдан би-рига киришим керак эди. Мен биринчи зал эшигини тақиллатдим. Ичкаридан, сержант Труцюкнинг овози эшитилди. Мени таниб эшикни очди. Унинг кўзлари кизариб кетган, оғзидан бадбўй ҳид анқирди.

— Ҳа, иш ўрнига байрам қиялпсизми, жаноби олийлари?

— Қир, биров кўрмасин,— у қўлимдан ичкарига тортиб, эшикни қулфлади.

Стол ва тахта ўриндиқлар қўйилган узун зал ялти-раб турар, ҳаммаёқ эрталабки нонуштага ҳозирланган эди. Тўрдаги стол дид билан безатилган. Юхумик би-лан Анишин чайкалиб ўтиришарди. Тўрт жангчи эса ўриндиқларда чўзилиб, хуррак отарди.

— О, байрам зўр-ку!— дедим иштаха билан.

— Кел, ўртоқ сержант. Айни пайти, уйку қочмай-ди,— Юхумик жой кўрсатди.

Уларнинг учаласи ҳам маст эди, бироқ столда арок шишаси кўринмасди.

— Тугатибсизлар-ку? Ҳа майли, шунисига ҳам шуқр.

— Бир сенга етади,— Анишин гандираклаб бориб ёнимиздаги стол тагидан худди «тройной» одеколонига ўхшаш иккита шишача олди. Булар — қисм магазини-да сотилаётган, юзга суртиш учун фойдаланиладиган «Атиргул суви» эди. Мен хали бунисини ичиб кўрмаган эдим. У шишачалардан бирининг оғзини очиб кружкага яримталаб қуйди.

— Қани, кўтар!

— Шуни ичаяпсизларми?

— Ароқ тополмадик, бориға барака, кўтар!— кўшилди Юхумик.

— Қандай бўлади буёғи...— дедим каловланиб.

— Ол, энди, биз ўлмадик-ку, зўр кайф беради, миномётчилару разведкачилар доимо шундан ичишаркан. Ҳам арзон.

Труцок ўзига ҳам куйди. Биз икковимиз бирга кўтардик. Ичим ёниб кетди. Чиндан ҳам ичимликдан атиргул хиди келарди. У бироз бемаза эди, бироқ, бошга яхши тепаркан. Мен иккинчи кружкани кўтарганимда унча нохушлик сезмадим. Учтинчисини тўлатиброқ куйишди. Анишин ва Юхумик сулайиб колди. Труцок тағин мен билан бирга олди. Мен юзим совий бошлаганини, мажолим қолмаётганини сездим. Труцок каршимда тебраниб ўтирарди.

— Юра, мен казармага боришим керак,— дедим.

— Шу ерда ётиб қолавер.

— Йўк, менга сигарет бер, кетаман.

Юра сигарет узатди. Мен маст бўлгандим. Ташкарига зўрга чиқдим, кўнглим айнаётганди. Оёқларим оғирлик қилиб, бошим карахт бўлиб қолганди, гўё. Менга казарма эшиги олдида рота командири дуч келди. Уни пайқамабман. Ўзи туртиб тўхтатди. Боя ошхонада оғзимга солган сигаретни, лабимдан туширмай чекиб келаётгандим. Миямга ҳарбийча салом бериш фикри урилди. Мен ўнг қўлим билан эмас, чапини чеккага теккизганимни ҳам билмайман. Рота командири кўли билан ўнг қўлимни чеқкамга олиб борди. Мен иккаласини ҳам қулоғимга теккизиб тураверибман.

— Намозни эрталаб ўқийсан, аскар. Қаерда санғиб юрибсан?

— М... М...

— Бу нима қилиқ, қаерда ичдинг? Жавоб бер!

Мен гапиролмасдим. Командирнинг бакиргани, бўралаб сўкканини сезиб турардим. У навбатчини чакириб, жойимга олиб боришни тайинлади. Икки аскар мени судраб бориб каравотимга улоқтиришди...

Эрталаб бошим ганғиб уйғондим. Биринчи залдаги навбатчилар ухлаб қолишгани туфайли нонушта ярим соатга кечикди. Рота командири Юхумик, Труцок ҳамда Анишинни роса тузлади. Улар кечаси ротага навбатчиликка турадиган бўлди. Менга ҳам бирор жазо бормикин, дегандим, ҳайрият, индамади. Афғонда аскарни тушунадиган зобитларни, беҳудага мужик демасдик. Бизнинг ротакомандиримиз ҳам ана шунақа,

кўл остидаги жангчиларига нисбатан кечиримли ва меҳрибон эди. Анави учаласи анчагина ошириб юборишган эди. Командир уларни кечаси ичгани учунмас, топширикни бажармагани учун жазолаган эди.

Ротада гап тарқалди: Чорикорга қилган юришимиз учун полкка медаль ва орденлар келибди. Такдирланганлар орасида бизнинг ротадан кўпчилик бор экан. Мен Чорикорда бўлиб ўтган ўша жангни эсладим. Жуда оғир кечган эди. Ўшандагидай отишмани ҳали кўрганимча йўқ! Жангдан сўнг алахсиб юрганим, олти юз ўн тўртинчи БМП-2 машинани Ринат иккаламиз ташлаб қочганимиз, мили тешилган автоматим, душман уч аскарнинг мурдасини ўғирлаб, олатини кесиб ташлагани, Мусурмоннинг учала аскар ўлигининг ҳам хор бўлганини кўриб, қисмда уч кун гарангсиб юргани — бари-бари кўз ўнгимда жонланди. Мен ўша жангда ўлиб кетмаганим учун яна бир бор шукур қилдим.

Кечкурун рота командирининг техника ишлари бўйича ўринбосари, прапоршчик Довгий казармага келди. Мен Ринат билан каравотда ёнбошлаб ётардим. Довгий казарма ўртасида тик туриб мени имлаб чақирди. У ширакайф эди.

— Табриклайман. Бронядан сен, Мезенцев, Бурсук тақдирланибди.

— Қим айтди?

— Полк штабида рўйхатни кўрдим. Эртага тарқатишади.

— Бошқа ҳеч ким йўқми, ўртоқ прапоршчик?

— Йўқ.

— Ринат ёки Мўминни ҳам тақдирлашлари керак эди...

— Э, қўявер, ҳаммаси замполитнинг¹ иши. Ўзига яқинларини ёзади у.

— Менинг замполит билан ҳеч қанақанги яқин алоқам йўқ, ўртоқ прапоршчик!..

— Ахир, сенинг машинанг ёниб кетди!

— Нима қипти? Машина Ринатники ҳам. У механик-ку.

— Эй, ҳаммасига туфла. Мен механик ва операторлардан етти кишининг исми-шарифи мукофотга ёзилганини кўрганман. Бари шунчаки рўйхат учун қилинган экан. Замполитнинг ўзи штабда тўполончилар деб беш аскарни рўйхатдан ўчирибди.

¹ Сиёсий ишлар бўйича қисм командири ўринбосари.

— Ноҳаклик-ку бу!!!

— Юр, ташқарига чикайлик, гап бор.

Казармадаги аскарлар бизнинг орамизда кечган суҳбатни фахмлаб улгуришмади. Довгий билан ташқарига чикдим. Уни болаларча соддалиги, аскару зобитга бир хил муомалада бўлиши, ўзини баланд тутмаслиги учун бир мен эмас, бошқа жангчилар ҳам яхши кўрарди.

У мени казарма четидаги хандаккача эргаштириб борди. Одам одамни элас-элас танийдиган маҳал эди. Зобитлар ўйи томондан хорижий куй-кўшик эшитиларди.

— Қўчқор, сени яхши кўраман, сенга ишонаман. Лаънати Афғонистон жонимга мана шундай тегди. Хаммасига тупураман. Билдингми, роса эзилиб кетдим. Ротада мени арокхўр деб ўйлашади. Нима қилай, куйганимдан ичаман. Хатто шу ерда — уруш бўлаётган жойда ҳам минг карра ифлосликлар рўй берапти.

— Қўйинг, ўртоқ прапоршчик. Оз колди. Хаммаси ўтиб кетади.

Довгий анчагина кизиган эди. Қайфи ошганидан кўнглидаги бор аламларини тўкиб соларди. Менинг дилим ғашланди. Прапоршчик ҳақ гапни айтаётган эди.

— Менга қара, Ринатга берилиши керак бўлган медални штабдаги жанг кўрмаган жўжа зобитлардан бири ўз юртдошига ёзиб юборганига қандай чидаш мумкин? Биласанми, қанчалаб кишилар пана-пасткам жойларда ўтириб, жанг кўрмай қахрамон бўлиб кайтишмоқда.

— Ўлиб кетмайдими бари!

— Тўғри, қўл силташ керак буларга. Аммо ротанинг ўзидаёқ қанча ноҳакликлар бўлаётганидан хабардормисан? Менга фарқи йўқ, кимнинг қайси миллатданлиги. Лекин зобитлар, ҳа-ҳа, сизлар билан бирга жангга чиқадиган зобитлар нима учун сизларни бунча ёктиришмайди. Ўзбекистондан бўлганларинг учунми?

— Буни ўзим яхши биламан. Лекин хаммаси ҳам унақа эмас. Тоза юраклари ҳам бор.

— Лекин кўплари сиз — ўзбекларни ёмон кўришади, тўполончи, гапга кирмас дейишади. Мана, мен олти йилдан бери шу ерда жанг қиламан. Бирок бирор ўзбекнинг кўрқоклик қилганини билмайман.

— Қизикқонлигимиз учун хушлашмаса керак.

— Зобитлар даврасида неча бор талашиб-тортишганман. Сени, Мўмин ва Ринатни, ҳамма ўзбекларни

юракдан ҳурмат қиламан. Мен Афғонистонда ўзбекларнинг бир-бирига қанчалик оқибатли эканлигини биллиб олганман. Ўрисларга қараганда сизларда миллатдошлик туйғуси анча юксак.

— Ўртоқ прапоршчик, шахсан мен сизни ротадаги зобитларнинг энг ажойиби деб биламан. Юринг, сизни моделгача қузатаман.

— Эй, моделда нима қилардим. Ҳозир ҳар қайси зобитнинг хонасида биттадан хонимча бор. Бу зобит зотига... бўлса бас экан. Қанжиклар қаердан ҳам Афғонга хизматга келишди экан,— Довгий полкда хўжалик юмушларини бажараётган аёлларни сўка бошлади. Улар чиндан ҳам кейинги пайтлар қисмда жуда кўпайиб кетганди. Аскарларнинг кўзини куйдириб юришарди.

Биз Довгийнинг хонасида ичиб ўтирардик. Девори картондан тикланган модел коридорида қадам товушлари, эшикларнинг очилиб-ёпилиши эшитиларди. Довгий гапидан чалғий бошлади. Турли хил суратлар илинган шинамгина хона ва чет элларда тайёрланадиган ширинликлар билан безатилган стол менинг кайфиятимни кўтарарди. Очиғи, бунчалик ором олиб, бемалол ўтирмагандим ҳали. Мен дам олардим. Фақатгина Довгийнинг полкдаги ҳаёт ҳақида ижирганиб алжирашлари, ундан-бундан норози гап очиши ошиқча эди. Биз бир шишани майдаладик. Довгий бошини у ёқ-бу ёққа ташлаб... ни кўришни истайсанми, деб сўради. Мен «аёлларга ҳўшим йўқ, казармага бораман», дедим. Довгий кийимларини ҳам ечмай гудраниб ўзини каравотга отди. Мен ташқарида аёллар моделидан чиқиб келаётган биринчи рота командирига дуч келдим. У ўзича хиргойи қилиб, ўтиб кетди. Кайфи баланд эди. Казармалар чироғи ўчган эди.

Эрталаб аскарлар саф майдонига тизилишди. Кунлик иш режими белгилангандан кейин, нонуштага руҳсат берилди. Бугун ҳамма қисмда бўлиши тайинланди. Москвадан телевидение ходимлари келишибди, мукофотлар тарқатиларкан. Тушлик маҳалига бир соат қолганда қисм қарнайи ваҳимали ванғиллади. Ҳамма саф майдонига йиғилди.

Мукофотларни дивизия командири топширди. Менга «Жанговар хизматлари учун» медалини беришди. Ўша жангда яраланган, биз билан бирга бўлган взвод командири Ермилин «Қизил юлдуз» орденини олди. Учинчи киши — Ермилин ва менинг ёнимдан бир қадам ҳам жилмаган, неки даҳшатли манзара юз берган бўл-

са, ҳаммасидан вокиф Ринатга ҳеч нарса ёзишмагани ўнғайсизлик туғдирди. Мен Ринатнинг олдида ҳижолат чека бошладим. Сафдошлар орасида, уни кўз югуртириб топдим. Медал чўнтагимга оғирлик қилаётган эди. Ҳеч ким кўрмайдиган жойга кетгим, ротадошлар кўз олдидан яширингим келарди. Қаттиқ ҳижолат чекардим. Қанчалик бепарво бўлишга ҳаракат қилмай, кўнглимнинг бир бурчида ғашлик чўкиб ётарди.

Тушликдан сўнг қисмимизга Англия ва Италия мамлакатларидан журналистлар келишиди. Рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари, катта лейтенант Шерстюк менга «журналистлар саволларига сен жавоб берасан», деб айтди. У, биз доимо ҳимояда турамыз, урушга чиқмаймыз, инкилоб тарафдоримиз, деб гапиршишимни уқтирди.

Улар уч киши эди. Уччаласи ҳам қора кўзойнак тақиб олган, сочлари ўсик, ўрта ёш эди. Қисм штабидаги хоналардан бирида мен ва улар савол-жавоб қиларди. Уччаласи ҳам ўрис тилини пухта билишар экан. Гап оҳангидан уларда шўро аскарларига нисбатан ачиниш ҳисси борлигини сездим. Журналистларнинг «сиз ўзингизни қахрамон ҳисоблайсизми?», деган сўрови юрагимга ғашлик солди. Яна улар, «сиз ҳали ёшсиз, лекин Ватанни ҳимоя қилиш учун ўзга юрт чегарасидан ошиб ўтиш шартмиди?» дейишганда, тамоман ўзимни йўқотиб қўйдим. Улар мен сингари минглаб алданган шўро аскарларига ачинишаётганди. Мен журналистларнинг бундан кейинги саволларига жавоб беролмаслигимга амин бўлдим. Ўзимни беҳол сезаяпман, деб ротага қайтдим. Қазармада кутиб турган катта лейтенант «нима бўлди?» деб сўради. Мен, «хориждагилар бу ерларда беҳуда сарсон-сарсардон юрганлигимизни яхши билишади. Совет Иттифокининг раҳми келмаса ҳам ўшалар бизга ачинишмоқда!»— дедим кесатиб. Шерстюк нигоҳи билан ер чизарди. Менинг эса ўкириб-ўкириб йиғлагим келарди. Шерстюк менинг нимага шама қилаётганимни тушунди. Мен афғон халқини хонавайрон қилишни истамайман, ҳаммамиз алданганмиз, деганимда эсанкираб қолди. менинг қаршимда ўзини гуноҳкордай ҳис қиларди. Аслида. Кремлнинг истибдод ҳоким сиёсати эзиб ташлаган халқнинг фарзанди, шўро армиясининг аскарари эканлигидан жирканаётганини у ноҳақликка йўймаётганди. Ҳамиша шовқин-сурон ҳоким қазармада аскарлар ўз ишлари билан банд эдилар. Кимдир тумбочкага кўкра-

ни бериб хат ёзмокда, кимдир ҳарбий кийимига тугма
дайдн, яна биров тасма тўғноғичини артмокда. Ки-
ар нишн нотайин жангчилар эса у ёқдан-бу ёққа ўтаве-
радилар. Мен бу ерда ҳаммамизнинг бетайин эканлиги-
ни англадим.

XII

Сунбуланинг охирлари. Ёзнинг ҳарорати пасайган.
Бепоен узумзорлар ястаниб ётган Баграм вилоятида
айни пишиқчилик. Тоғ ёнбағиригача чўзилган экин
майдонларида турли-туман полиз маҳсулотлари етил-
ган. Йўл четидаги кишлок аҳлига қарашли бу экин
майдонларида маҳсулотлар шўро армияси учун
стиштирилгандай гўё. Биз уларни хоҳлаганимизча те-
риб олсак ҳам, ҳеч ким нима қиляпсан, демасди.
Машиналарни картошка ва помидорлар билан тўлғаз-
дик. Саримсоқдан тортиб бақлажонгача бизга «мунта-
зир» эди.

Деворларни ўпириб ўтаётган оғир техникалар по-
лизларда таққа тўхтаб қолар, шуни кутиб туришган
пиедалар эса ерга сакраб тушишар, ўзиники сингари
нима дуч келса териб машинага юклашарди. Хуллас,
биз Баграмдаги экинзорларни пайҳонлаб борардик.
Қисм белгиланган жойга етиб боргунга қадар дуч кел-
ган уй ҳайвонларини ҳам отавердик. Йўлда эшак ва
қўй-қўзилар, ҳатто сигирлар ўлиб ётарди. Тўс-тўполон
ичида ким нима қилаётганини билиб бўлмасди, бироқ
бир нарса маълум — шу ишларнинг барисини шўро
аскарлари ҳавас билан бажараётган эди. Зобитлар эса
кўриб-кўрмасликка олишарди. Нима ҳам дейишсин?
Бундай ҳол биринчи маротаба бўлаётган эмасди. Мен
хали бу ишларим учун бир умр виждон азобида қоли-
шим муқаррарлигини тушунардим. Ич-ичимдан зил ке-
тардим. Биз ваҳшийлар эдик. Аммо бизни шу ишлар-
ни қилишга Кремль сиёсатининг қонли қўли мажбурла-
ётганди. Мен афғондаги жамики қирғинлар учун ўрис
давлати сиёсати айбдор деб ҳисоблайман.

Экинзордан кейин яйдоқ дала ястаниб ётарди. Ўнг
ва сўл тарафимизда кишлоклар кўришиб турарди. Полк
шу қуп-қурук ерда жойлашди. Ҳар жой-ҳар жойга
танк ва БМП-2, БТР ва «Савушка»лар қўйилди. Пие-
далар машиналарга яқин жойлардан хандақлар қа-
зишди. Қишлоқ узок, узумзор икки-уч чакирим нарида
эди. Бу ялангликда қандай қилиб жанг қилишимизга

хайрон бўлдим. Умуман, шу сафарни юришимиздан қандай мақсад кўзда тутилганини ҳеч ким билмасди.

Хар галгидек қишлоқни дастлаб артиллерия ўққа тутди. Мен иккинчи бўлинма командири лейтенант Сидоровдан «қишлоққа қирамизми?» деб сўрадим. У, шу ердан қайтсак керак, деди. Икки-уч марта қишлоқ томондан «эрэс» снарядлари учиб келганини айтмаганда, бизга қарата унчалик қаршилик кўрсатишмади. Ялангликда бемалол дам олардик. Хар-ҳар замонда танклардан қишлоқ томонга ўт очиларди, бу ҳам номинга, душманни қўчишиб қўйиш учун қилинарди. Бир кечани тинч ўтказдик. Мен кечаси уч марта БМП-2 дан узумзор томонга ўт очдим. Тунги қоровуллар хар беш дақиқада автоматдан ўқ отиб турдилар. Тонг ёришгач, қишлоқ аҳлининг турнакатор тизилиб тоғ томонга қўчиб кетаётганини кўрдик.

— Энди қишлоққа кирсак керак,— деди Ринат.

— Яхшиси зобитдан сўра, шу билиши мумкин.

— Ўртоқ лейтенант! Ростданам шу ердан қайтамизми, ё...— мен қишлоққа ишора қилдим.

— Йўқ, қишлоққа кирмаймиз,— деди десант бўлмасида дам олаётган Сидоров.

— Бечораларга қийин бўлди, ҳаммаси болалар ва аёллар...

— Чамамда, шўравни қишлоққа бостириб қиради, деб кўрқишган шўрликлар.

Зобитнинг уларга ачинганини ҳам, мазах қилаётганини ҳам сезмадим.

— Артиллерия дабдаласини чиқариб бўлди-ку, бундай отишма билан кичкина қишлоқ нари турсин, шаҳарларнинг ҳам қулини қўққа созуриш мумкин. Манави тоққа қочиб чиқаётган бечоралар, тирик қолишганига шукур қилишаётгандир,— деди Ринат.

У ҳақ гапни айтган эди.

Узумзор томонни қузатаётган аскар чопиб келди. У рўпарада бир гала қўйлар юрганини айтди. Мен, Ринат ҳамда лейтенант Сидоров машинадан чиқиб аскар кўрсатган томонга қарадик. Чиндан ҳам кунботар томонда қўйлар ўтлаб юрарди, улар бу ерга қандай келиб қолгани номаълум эди, чунки қишлоқлар анча узок бўлиб, бу атрофда уй кўринмасди.

Зобит пиёда аскарлардан икковини қўйларни ҳайдаб келиш учун юборди.

— Кабоб ўз оёғи билан келаяпти,— деди у.

Мен охири қандай тугагини кутардим. Ринат ме-

маник бўлмасига кириб ётиб олди. Ҳаял ўтмай иккала жангчи ўн иккита семиз-семиз кўйларни хайдаб келди. Бўлинма жангчиларининг оғзи қулоғида эди. Зобитга ҳам худо берди.

— Кўчкор, сўйишни биласанми,— деб сўради у мендан.

— Чумчукниям сўйиб кўрмаганман...

— Ринатдан сўраб кўр, балки у билар...

— Менга қолса отиб ўлдириш керак. Шу ҳам муаммо бўлди-ю,— деди механик бўлмасида ётган Ринат.

Охири аскарлардан бири кўйларнинг энг семизини автомат милига ўрнатиладиган ўтмас пичокда бўғизлади. Машинада қозон бор эди. Думба ёғига гўшт қовурдик. Бир кўйнинг гўшти етти кишига бемалол етди. Қолган кўйларга қоровуллар кўз-қулок бўлиб туришди. Лейтенант батальон командирига алоқада махсус, келишилган частотага ўтишни илтимос қилди. Узаро махфий гаплар айтилиши лозим бўлса, ҳар бир батальонда алоқада махсус частота бўйича иш юритиларди. Сидоров комбат билан алоқада бемалол гаплашди. Зум ўтмай комбатни олиб юрадиган БМП-2 келди. Лейтенант тўртта кўйни бериб юборди. Тағин иккитасини қисм командирига «совға» қилди. Кечкурун тағин биттасини сўйдик. Бу бекорчиликдан нима қиларини билмай қолганлар учун ҳарна бўлса-да, эрмак эди. Негаки, биз унчалик оч эмасдик. Машинада қунлик озик-овкат етарли эди.

Эрталаб биз турган жойга прапоршчик Довгий келди. У кўй боқаётганимизни эшитганди. Сидоров Довгийга ҳам бир кўй инъом қилди. Довгий ўзида йўқ хурсанд эди. Механик Мўминга кўйни эҳтиётлаб машинага босишни буюрди. Сўнгра мени ўзгача бир яқинлик билан имлаб чақирди.

— Аनावи узумзорга бордингларми?

— Йўқ...

— Кеча биз Мўмин билан икки бидон узум тердик.

— Шунча узумни нима қиласиз, ўртоқ прапоршчик?

— Қўраяпсанми,— У БМП-2 орқасида сув солиш учун олинган махсус бидонларга ишора қилди,— иккови ҳам узумнинг суви билан тўлиб турибди. Эрта-индин ачиб винога айланади. Ўзиям сувли узум экан.

— Полкка қайтиб борганда мазза қиларкансиз-да?

— Механик ва операторларга етади. Паркда ишлаётганда бир-икки кружка симириб кўйсанг, бай-бай. Тетик бўлиб юрасан...

Довгий улфатларга хос кайфиятда кўл ташлаб хайр-лашди.

Учинчи куни Баграмга кираётиб қандай вайрона-гарчилик қилган бўлсак, ундан ҳам беш баттаррок ўйинлар кўрсатиб қайтдик. Экинзорларни тагин яксон этдик, кишлоқларни ўкка тутдик, бузилган уй ва кўпорилган деворларгина омон қолди. Аҳолиси кўркқанидан ташлаб кетган кишлоқлар харобага айланган эди. Биз инсоний ҳис-туйғуларини унутган, ҳар қандай ёвузликдан тап тортмайдиган, лекин дунё ёвузликдан иборатлигини англаб улгура олмаётган махлукларга айланган эдик... Эй, худо! Бундан ортиқ шармандалик бормикин?! Дунёга шунчалик гувоҳ иш қилиш учун келганмидим?

Қисмда яна аввалгидай сокин ва зерикарли кунлар бошланди. Қуз ойлари умуман жангга чиқмадик. Икки-уч марта дала машкида бўлдик. Уч марта полк чегарасини Пагман тоғлари томонидан душман ўкка тутди. Кунлар анча совиб қолганди. Қишки уст-бош беришди. Қавс ойининг ўрталарида ёғингарчилик бошланди. Бу орада биздан олти ой аввал хизмат бошлаган Мусурмон, Рашид ва Хайридинлар уйига қайтишди. Қазарма файзсиз ва ғариб кўриниб қолди. Ротада «қария» аскарлардан бирига айланган эдим. Негаки, хизматнинг охири кўриниб қолаётган эди. Ринат «иложи бўлса, бошка жангга чиқмаслик керак», деди. Мўмин, энди бизни жангга олиб боришмаса керак, деган фикрни айтди. Мен ҳам, гарчанд зерикарли бўлса-да, қисмда қолишни, омон-эсон уйга қайтишни ўйлаётган эдим. Афғонистон жонимизга текканди. Беҳуда ва бемақсад юришлар, даҳшатли жанглардан юрак олдириб қўйган эдик. Ҳаммамиз жангга киришдан кўрқардик.

Қавснинг охирларида бутун армия Хост тоғларига юриш қилди. Харитада кўрсатилган жойга уч кунда етиб бордик. Шу ердан ҳар бир рота — ўзига юклатилган махсус топширикни бажариши керак эди. Бизнинг батальон кичикрок бир тепаликда жойлашди. Олдинда баланд тоғлар кад кўтарган, тоғ ёнбағирларида эса арчалар ўсиб ётарди. Бунақанги чиройли манзарани ҳеч қачон кўрмагандик. Муздай ҳаво кўнгилга ором бахш этарди.

Биз турган тепаликка миномёт снарядлари келиб туша бошлади. Душман бизнинг шу ерни танлашимизни олдиндан биларди, чамаси, тўғридаги баланд чўккилардан бизни роса мўлжалга олишарди. Уч киши яра-

ланди. Аҳвол танг эди. Мен бошимни тош панасига бекитиб олдим. Душман автоматлардан ўкка тутганини ҳисобга олганда, рўпарадаги тоғ чўққилари бир чакирим ҳам келмасди. Тагин артиллерия жонимизга оро кирди. Тоғлар гард, ураган ва тўплар билан ўкка тутилди. Сўнгра икки соат мобайнида самолётлар бомба ташлади. Душман тиниб қолди. Биз шомгача бироз нафас ростладик. Агар биз тоғларга чиқиб олсак, тоғлар ортидан қишлоқларга бориш йўллари бизнинг қўлимизга ўтарди.

Тоғни эгаллаш ҳам осон кечмади. Гарчанд душман қаршилиқ кўрсатмаса ҳам, баландликка кўтарилиш азоб бўлди. Жангчилар ҳориб қолишди. Энг юкори чўққини бизнинг бўлинма эгаллади. Қисм тоғда уч ой қолиб кетди. Янги йилни ҳам тоғда кутдик. Бу орада Шўро матбуоти бир неча бор биз ҳақимизда ёлгон мақолалар эълон қилди. Айниқса, «Известия» рўзномаси «Афғонистон армияси шўро қўшинлари ёрдамида Хост тоғини эгалладилар ва вилоятдаги барча йўллар душмандан озод қилинди», деб ёзди. Аслида биз афғон армиясини бу юришда кўрмаган эдик.

Хут ойнанинг охирида қисмга қайтдик. Соч-соқолимиз ўсиб кетган эди. Мен жавзога қадар кунларни эсон-омон ўтказишни истардим. Агар ҳамал ойида жангга бормасак, шу охиригиси бўлади, деб ўйлардим. Чиндан ҳам бошқа жангга чиқмадик. Кунлар ўтмасди ҳисоб. Баҳорда уйга қайтадиганлар учун энди дам олишга, фақатгина қисмда бўлишга рухсат бердилар. Қолганлар Гарdez вилоятига жангга кетишди.

Мен, Ринат ва Мўмин қисмда ҳар кун ичардик. Кунлар узун, тунлар азобли эди. Ҳар биримизнинг ўй-хаёлимиз уйга қайтишда бўлиб қолган эди...

1990 йил.

БОСИНҚИРАШ

Х И К О Я

1

Мен тагин қанча яшайман, билмадим, бироқ жуда кўп яшадим. 24 йил умр кечирганим ёлғон, бир ёки икки асрдан ўтдим. Ҳануз юрагимда болалаётган мусибатнинг моҳиятини англай олмай қарахтман. Кўнглимни остин-устун қилиб тацлаган фожиянинг таг-тубига қачон етаман. Мен ўзимни қачон тушунаман? Менга нима бўлган ўзи?

Ҳаётда ортиқчалик қилиб яшаш оғир. Йўқ, ҳаётда эмас, ўзинг учун кераксизлигингни хис этиб туриш, нақадар... (ёзолмадим).

Кўзларимда котиб қолгани шу; мен — жангчи, ку-ролимни кўксимга босиб эмгақлайвераман, теграмдан ўқлар учади... Хориганман — юзларим кир-чир, аллақайёқларга жангга кетаяпман, жангдан қайтаяпман, тоғлар, гумбирлашлар, қонлар, яралар, ўликлар, нигоҳлари тошга айланиб қолган, юракларида ваҳм ўрчиган тириклар...

— Қўчкор, сен ёшсан!

— 19 га кирдим, ўртоқ майор.

— Мен уч боламга ачинаман.

— Мен онамни соғимдим, ўлишдан кўркаман.

— Онанг кексайиб қолганми?

— Ўттиз етти ёшда...

— Даҳшат...

— Бизни ушлаб олсалар, нима қиламиз.

— Бунақаси кетмайди. Ўлиш ё қолиш... Ўзингни отасан, тамом...

...Уруш азоблари хотирага айланмайди, аксинча ҳар куни давом этаверади. Мен хали урушдан қайтиб келмадим. Онажон, неча ёшдасиз. Ўнта ўн тўққиздан ошиқроқ яшадим. Яна қанча йилдан кейин ҳаммаси интиҳо топади. Юрагим оғрияпти. Онажон, уруш тугамаяпти, Сизни соғинаяпман. Ёшингиз ўттиз еттидами, ҳалиям, Онажон?

...Хотинимга гул совға қиламан ва яна ёлғон та-

бассум, шеър ўқийман, ошналар даврасида май сипкириб сўз айтаман, тамаки тутатаман... бироқ, менга нима бўлган, руҳиятимни туманлар қоплаган... Урушларга кетиб қолавераман. Йўқ, жанг тугамаган. Эртага биз отишгани кетаяпмиз. Бу гал ўламан, ҳеч бўлмаганда яраланиб қайтсам керак. Кеча Шухрат билан Аваз ҳалок бўлди, олдингиси Вася ҳамда Зайцевнинг бошига етди.

Хамиша фожианинг ичида юрсанг, без бўлиб бораверар экансан. Ҳеч нарса кўрқинчли бўлмай туюлади. Жамики вахмларнинг сўнгги манзили — ўлим эканлигини англасанг мушкулнинг осонлашади. Нима қипти, бир бошга битта ўлим. Бугун ё эртага, нари борса индин... ўламан. Мен урушда одам эмас эдим: бемаъно, бемақсад ивирсиган, инсоний туйғуларидан жуда, томирида қони музлаб бораётган махлук эдим, холос. Агар XX аср фожиасига ҳайкал изласалар, менинг симбатим ҳар қандай рамзийликни ўн чандон босиб кетади. Уруш... фожа... мен... унчалик ваҳимали туюлмаган... қурбонлик...

18 ёш..., ҳали нигоҳлари дунё рангларини фаҳмлаб улгурмаган маъсумликда, туғилганига пушаймонлар еб, ич-ичига титроқ тушган, тентакнамо бўлиб қолган йигит... чекаётган нашангдан бир тортарлик қолдир. Бу зил-залворли дунёдан бироз баландлайлик... парвоз қилайлик. Мен сенга сувдонимдан қолган сўнгги култумни бераман. Ўзимми? Тишимни лабларимга қаттиқроқ боссам ҳам сизади... ичаман.

Онажон... ёшингиз ҳануз ўттиз еттидами? Сочларингиз ўша куни мен олисларда ажал билан олишган, фақатгина Сиздан мадад сўраган кезлари оқариб кетдими? Мен 24 ёшда эмасман, мен жаҳаннам чангалидан тасодиф туфайли, Сизнинг бахтингиз ва ўзимнинг бахтсизлигим учун тирик қолганман. Такдирнинг қалтис ўйини — ўлиш машқини бажараётганимда ҳаётнинг ҳар бир лаҳзаси нақадар узунлигини, ер юзида барча одамларнинг умрини кўшганда ҳам, улардан кўпроқ яшаб қўйганимни англадим.

Баъзида урушни соғинаман... Ишонинглар одамлар, тоғларга чиқиб кимларнидир отгим келади. Тасаввур қилолмайсиз, жангдан ҳорғин қиёфада, соғ-омон қайтиш, кўрқув даҳшат билан ўлим сари интилиш, ҳеч нарсани англаш маҳол бемаъно, сўниқ қиёфаларни кўз олдимга келтириш менга ҳузур бағишлайди.

Мен қуролни яхши кўриб қолганман. Портлашлар-

ни тур-турига бемалол ажрата оламан, бомба, мина, минамёт, «эрэс» снаряди, АГСлар. Улар ҳар куни руҳимда портлайди.

— Ичамизми?

— Қуй, Иқбол.

— Нимага индамайсан.

Иқбол, мен гапирмайин, қуй-да, жим ўтир. Ҳаммаси кўз олдимга келаяпти... Фақат ўзим билан сўзлашишни хоҳлайман. Ҳа, ошнам, чарчадим... Одам боласини хотира эзғиларкан... Биласанми, урушда қатнашганлар бир-бирига дуч келиб қолишса, ботинан оғринадилар, юрагини таталаётган ўкинчдан кўзларига мунг тошади. Улар таҳқирланишгани, хўрлик азобини тортишгани учун ҳам бу дунёга сиғмай қолишганини билишади. Уруш инсонни ҳар қайси жамиятда ҳам чиқиндига айлантириб ташлайди.

Мен ошиқчаман, сенинг қўлларинг тоза — қуй Иқбол, тахур майдан қуй, кўнгил мени зулматдан олиб чиқсин.

II

УРУШ

(баллада)

Ҳуши учар заминнинг
Зириллаб тўзғир ҳаво.
Қулар ярадор тоғлар
Замбил ахтарар дунё.
Чинқиради майсалар —
Тўйиб кетар жонидан.
Бир хўплам қон... томади
Осмоннинг сувдонидан.

III

Кеча Хеменгуэй келди ўйимга. Тонггача гаплашдик. Мен айтдим, урушда тирик қайтиш билан урушда ўлишнинг фарқи йўқ, дедим. У уруш даҳшатини англаб улгурганлар ақлдан озадилар, деди. (Бу содир бўлиши муқаррар ҳақиқатлигига, ишонаман).

Урушдан омон қолган кишининг яшаши азобдир, дедим. Бундан нима қилиб қутулса бўлади, наҳотки?..

У, сира ҳам иложи йўк. Уруш ҳақиқатни ёзиш, айтиш мушкул бўлган энг оғир мавзу, деди.

— «Алвидо, курол» уруш фожиасини ҳамда азоб-ланаётган инсон юрагини очиб ташлаган шоҳ асар.

— Мен уни ёзаётганимда ҳаётимда кўп мусибатларни кўрдим: Отам ўзини отди, хотиним ўлди, бироқ шунчалик оғир изтиробларга ҳам чалғий олмадим.

— Уруш ларзага солган кўнгил фожиаси олдида барча оғригу кўргуликлар ҳасрати чекинади, демокчисиз.

— Ҳа, шундай. Одамни енгиб бўлмайди.

— Мен урушда ҳеч ким ғалаба қилмайди. Уруш одамзод устидан ҳар доим ғолиб келган деб ўйлайман...

Хеменгуэй «Алвидо, курол»ни ташлаб кетди. Мен китобни «Ассалом, курол» деб очдим.

IV

Уруш ҳақидаги ягона киссамни қачон тугатаман, билмадим. Роса қийналаяпман. Кечалари тушларим ҳам айниди буни устига. Ҳаёлим ўзимда эмас, чамамда, атрофимдагиларни унутиб қўяяпман. Сўнгги бўлими тугасайди, бирор жойга кетардим. Дам оламан, ҳеч ким менга ҳалал бермайди. Чалғиш учун дўхтирда маслаҳат беришса, ёмон бўлмасди.

Урушни тасвирлаш ўлимдан ҳам бешбаттаррок. Оёк-кўлим бўшашиб, ичимни нимадир беаёв кемираверади. Мен ҳақиқатни, мусибатни бор бўйи билан кўрсатиб беролмай қийналаяпман. Ўз кўзим билан кўрган воқеаларни бошқаларнинг кўзи, юраги, кўнглига синдириб юбориш, ҳеч бўлмаса ўзинг хис қилган оғриқнинг ярмини англашлари учун жонингни қиймалашинг зарур экан.

Кўзим олдида тўхтаб қолган совуқ манзара, лоҳас сукунат. Чайқалаётган замин у осмон тобора бир-бирига яқинлашаверади — ҳозир қапишиб кетади. Ўлик жимлик бағридан ажал хиди анқийди. Қорачўғинг тортишиб оғрийди. Кўзларинг бу совуқ ва дилни сескантирувчи борлиқдан кўрқади. Иродангнинг қириндилари тўкила бошлайди. Кўрқувдан кафандай оқарган юзингдан ҳеч қандай ҳолни англаб бўлмайди. Ўзингни кўярга жой тополмай коласан, ичингдан тўкила бошлайсан.

Бироз ўтади — ҳавони зириллатиб снаряд учади. Дунёни остин-устун қилган портлашдан бақириб юбо-

расан. Одамзоднинг кўркувидан чинқирган кезлари юзлари тиришиб, сочлари сонияда оқариб кетади. Конлари тўхтаган томирингдан совуқ тер отилиб, баданинг шилимшиклашиб қолади — Сен — тирик мурдасан. Ўлим шунчалик кўрқинчлими? Яна вангиллаб снаряд учаяпти. Назарингда ҳавони йиртиб ташлаётгандай. Шу снаряд худди сенга келиб тегадигандай ерга ётиб олиб, бошингни бекитасан.

Жанг бошланади. Бечора заминнинг кўксини пайхонлаб оғир техникалар илдамлайди. Қий-чув, кўкка учган чанг-тўзон, куюқ ва ачимтир тутун, визиллаган ўқлар, оҳ-воҳлар — бари-барисидан эсинг оккудай бўлиб, ўзингни урушнинг ихтиёрига топширасан.

...Ҳеч нарсани идрок килолмай ўзимни дарахт панасига отдим. Тепадан шалдур-шулдур қилиб шоҳлар синиб тушаяпти. Пўсти титилиб ичидан ок ўзаги кўриниб қолган синиқ новдаларга юзингни яқинроқ келтирсанг порох ҳидини туясан. Агар одамнинг кўл-оёғини ҳам темир парчаси чўрт узиб кетса нима бўларкин. Томирлари кўриниб, ичидан суяк бўртиб чиққан, узилган оёкнинг қони тепага сачраса керак.

Мен нима деяпман ўзи? Худди шундай бўлувди-ку? Ўқдан бошимни ерга паналатиб «ўлмайин»лаб тиловатлар қилиб ётгандим. Хаёлимда агар юзимга ўқ тегса, ўрни қавак бўлиб қолади, ёки ўқ кирган жойда кичкина тешик пайдо бўлиб чиққан жойни ўпириб, суякларим пайрахадай сочилиб кетса керак деган ўй ўрнашиб қолганди. Чаккамдан ўқ тешиб ўтса калламнинг бир томони кўпорилиб, кўзим косасидан чиқиб кетади. Оғриқни сезмаёқ бир силтаниб ўлсам керак. Йўқ, бошимда жуда-жуда қисқа сонияда нимадир қарсиллаб, атроф ёришиб, кўзимдан олов отилиб чиқади. Дунё оппоқ туман ичига ғарқ бўлади. Бир пастда ҳаммаси тугайди. Хаёлимни тиглаб ўтган лаҳзалик ўйлар шунчалик кўрқинчли эдики, мен ўлимни кутавериб чарчадим. Бир маҳал дарахт танасининг ердан икки-уч қарич баланддаги қисмидан пўстлоқлари сачраб кетди. Ўқ танага миҳ каби ёриб кирди. Мен ваҳима ичида ерни шунчалик чангаллаб олдимки, бармоқларим зирқираб оғриди. Енимда чанг кўтарилиб даҳшатли гумбурлашда беихтиёр отилиб кетдим. Чалқанча ётардим, осмон чириллаб айланаяпти. Қорнимда нимадир босиб турибди. Қулоқни ёргудай чинқирикдан ён-веримга аланглаладим. Ҳамротам Зайцев тупроққа беланиб тўлғониб ётибди. Унинг чинқириғи ҳар қандай

гумбурлаш ва портлашни босиб кетган. Жанггоҳда Зайцевнинг хайратли даражада ўқириши ҳоким. Ўрнимдан кўзғалиш учун бошимни кўтардим. Қорнимда босиб турган нарса ёвбошимга оғди. Юзимга иссиқ ва шилимшиқ, этни жунжиктирадиган суюқлик сачради. Сапчиб ўрнимдан турдим. Олдимда сонидан узилиб кетган оёк ёғарди. Унинг хилвираб тўшти чикиб турган жойдан тизиллаб кон отилаяпти. Ранги доқа тусига кирган Зайцевнинг кўзи осмонга битиб қолган. Узилиб кетган оёк ўрнида кўрсаткич бармоқ узунлигидаги суюк оқариб чикиб турибди. Унинг иштони ва гимнастёркаси шалвираб кетган эди. Тупроқ қил-қизил кон билан қоришган. Мен танадан айрилиб қолган оёкни мурда ёнига қўйдим. Оёк зил-замбил оғир эди. Отишма бўлаётганини мутлақо унутдим. Дарахтлар қасирлар, осмондан темир парчалари ёғарди.

V

Кечаси ташқарига чиқишдан кўркаман. Зинапоядан учинчи қаватга бир оёк дурсиллаб чикиб келаётгандай бўлади. У мени гоҳида таъкиб қилади. Остонада пойабзал кияётсам баъзан тумшугим тагида пайдо бўлиб қолади. Тик турган қўйи тебранаверади. Кўзларим тиниб кетади, бақириб юбораман. Оёк хамиша кўнжи қонга ботган этик ҳамда Зайцевнинг ўша жигарранг шимининг бир томонини кийиб келади.

Соат неча бўлдикин. 12 дан ўтгандир... Бир нима дурсиллаяпти. Иккинчи қаватга етди... Мана учинчи қават зиналарига кўтарилди... ҳозир, ҳозир... менинг эшигимга ўзини уради. А-а-а-а-аа!

VI

Бугун шоир Эшқобил Шукур билан инсон ва адабиёт ҳақида гаплашдик. У шеър ўқиди. Мен ҳеч нарса ёзолмаяпман дедим. Буни шоир руҳиятга йўйди. Баъзан одамда шундай ҳол кечаркан. Ойлаб бир мисра ҳам битолмай юрасиз, деди. Мен нега бундай аҳволга тушганимни билмадим, бироқ кўнглим хижил, умуман қарларгадир бош олиб кетишни истайман, қаерга, ўзим тушунмайман, дедим. Ниманидир таъсирида қолгансиз, хаёлингизни чалғитинг деди шоир. Мен урушда кўрган воқеаларни тез-тез эслайдиган бўлиб қолганман, очиги, жанггоҳларни кўмсаепман, одам ўзига мунчалик

мусибатлар келтирган кунларга қайтишни хоҳдаб қолиши мумкинми. деб сўрадим. У менга анграйиб қаради, сўнгра нигоҳини олиб қочди. Айтдики, фожиалар ўтиб кетгандан кейин, бир кун ардокли хотирага айланиши ҳам мумкин. Мен оғриқдан лаззатланиш — азоб, инсон учун бундан ортиқ кўргулик бўлмаса керак, УРУШ барибир башарият устидан ғалаба қилишига имон келтирияман дедим. Эшқобил Шукур эшитмаганга олди.

VII

Тақдир, менинг қўлимга 18 ёшда қурол тутказганингадەк, ёзиғимга уруш исқанжасида қолиб кетиш битилган экан. Мен қанча кишини отган бўлсам, шунча марта отилганман. Қўлим қон, кўзим қон, оғзим қон... асрим сен ҳам қонсан. Бизлар қотилмиз.

Юрагим санчияпти. Хали кўксимдаги отилмай қолган ўқлар ҳуруж қиляпти. Уларни барибир отишим керак. Қимга, қаерга?

VIII

— Кўчқор, уйимизни соғиндим, тезроқ қутулсайдик. Охиригача омон қоламамизми?

— Менам чарчадим, баридан. Бошда борини кўрамиз, дўст.

— Бу лаънати урушдан бирга қайтсак, Тошкентга тушибок оёқдан қолгунча ичардик.

— Қанийди, дўст... ҳаммамиз тус-тугал борсак.

— Агар орамиздан ҳеч ким ўлиб кетмаса: биргалашиб ресторанга кирардик-а?

— Ҳа.

— Сенинг шоирлигинг кўзиб шеър айтардинг.

— Албатта, чекишдан қолдир.

— Насиб қилармикин?

— Совуқ ният қилма Шухрат! Кўрасан. Ҳаммаси тугайди.

— Мен бор овоз билан шеър айтаман.

— Одамлар хайрон қолишса керак?

— Қизиғи йўқ менга. Сенлар истасанглар стол устига чиқиб шеър ўқийман. Фақатгина омон қолсак, бас.

— Ростданми?

— Рост, ошналар, рост. Ресторану барлар, киноте-

атрлар, чиройли нигоҳлар бари бариси — бизники бўлади?

— Айтганинг келсин? Эҳ-ха...

Йўк, Шухрат, йўк, айтганинг келмади. Бизнинг тенг ярмимиз у ерларда қолиб кетдик. Менинг кўнглим ярим бўлиб қолди. Дуненинг бир томони кўпорилган энди, дўст. Гўримга, очик мазоримга шеър айтайинми, Шухрат. Шеър айтганим қолдими мени, Шухрат. Юрак дардга, қасидага эмас — марсияга тўла, Шухрат. Сўнги бор кўзларинг юмилаётган пайт нега менинг кўлларимни бунчалик қаттиқ қисдинг, кадрдон. Юрак бағрим зиркираб, кўзларимдан ёш тиркиради, бўғзимга тиг санчилди. Сенинг ўлгинг келмаётганди, сенга насиб қилмаган ҳаётда мен тирик қолаётгандим. Шухрат, дўст, сен манови осмону булутлар билан лаҳза ичида видолашаётиб, лабларинг қалтиради: «СЕН БАРИБИР ШЕЪР АЙТГИН». Айтаман, дўст, айтаман, ёниблар айтаман; қуйиблар айтаман, тўзғиблар айтаман. Алвидо, дўст, алвидо!!!

IX

— Ҳўш, нима истайсиз, йигитча.

— Яхши қиз, олтита графин пиво.

— Битта ўзингизгами..?

— Ҳа, нима қипти. Мен бугун майхонангизни ёндираман.

— ...

Дастёр қизнинг кўзлари олайиб кетади... У мени озроқ етишмаса керак, деб ўйлади. Барибир столга 6 графин пиво олиб келди. Ёв қувгандай пулини ҳисобкитоб қилди. Дунё чайқалапти. Дунё гўё океан қаърига чўкишга маҳкум кемадай омонат. Одамлар оёқлари осмонда, бошлари билан юришмоқда... Одам-лаааррр, бошлаариини билаанн юришмоқда-да. Бош-ш-лаа-рии билааннн-нуҳх! Куффф!

X

Бўғзимда қирқ жоним потирлаётир,
Қароғим-ла осмон, тоғу-тош ёнар.
Онам мени шу дам хотирлаётир,
Хайр, онам учун йиғланг, ошнарлар.

Дунё тирноғимга арзигани йўк

Не кўрдим.

Дунёси қилаверди қасд.
Мени кўкрагимга қадалган шу ўк
Онамнинг кўксини тилкар бехос.

Розийдим, шу ерда чириблар ётсам,
Бир лаҳза бошимга келса Ватаним.
Ўлаяпман,

онамнинг бағрини кўмсар
Қонимга чайилиб хор бўлган таним,
Хайр, онам учун йиғланг, ошналар!!!

XI

Кема бир чайкалиб, стол билан кўшилиб куладим.
Устимга бўм-бўш графинлар чангирлаб тушди. Шифт
гириллаб айланаяпти. Тепамда шифт билан бирга ким-
ларнингдир симбати гириллаяпти. Миршабларга ўх-
шайди. Ҳа, худди ўшалар. Тошдай оғир бошимга бир
нарса урилди, кўзимда ўт чакнади, бироз ҳушимга кел-
дим. Уртўқмоқ ушлаган икки миршабни аниқ кўриб
турибман. Улар мени тепкилаб-сепкилаб эшикка судра-
шаяпти. Иккаласидан бири қўйиб бири силкалаяпти.

— Кетганича ич-да, аҳмоқ.

— Э, бу журналист экан-кў?

— Қўявер, ўзини билмай ётибди, аҳмоқ бўлиб
қолган.

— Опанинг журналида ишларкан.

— Чўнтагидаги нарсаларини қайтариб сол.

XII

Бу кеча сира ҳам уйқум келмаяпти. Баданимда
суварақлар ўрмалаб уйқу бермаяпти. Бурга талаб таш-
лади. Юзимга нима томаяптийкин? Нега бунча иссиқ—
Шифтда осилиб турган нарса нега тебранаяпти? Нима
ўзи у... А-а-а-а?! Одамнинг қўлими, одамнинг қўлииии.
Онажооонни!

XIII

Кўшин Али-ҳилидан қайтаётиб бир қишлоқни вай-
ронага айлантриб ташлади. Уйлар, деворлар ўпири-
либ қолди. Танклар ҳовли экинларини ғажилаб ўтди.
Мол-ҳолларни отиб кетавердик. Боғлардаги меваларни

Ўзимизники сингари ўйнаб тердик. Биз киришимиздан аввал артиллерия ва самолётлар, тик учарлар ўкка тутган қишлоқда одам зоти қолмаганди. Ўзвод деразалари чил-чил синиб тўкилган кулба олдидан ўтаётганда Бачкарев менга ярми ўпирилган девор томонни қўли билан кўрсатиб, бакрайиб тураверди. Унинг гапиришга мажоли йўқ эди. Мен Бачкарев нмо қилаётган томонга қарадим. Девор тагида уч яшарлар чамасидаги қип-яланғоч болача, ичак-чавағи чикиб ўлиб ётарди. Мен юзимни беркитиб олдим. Оёқларим қалтираб, бошим айланиб кетди. Дам-бадам ўхчирдим. Жағим тақиллаб, баданимдан совук тер оқа бошлади. Мен бутун бошли взвод, бутун бошли армиямизни ер ўз қомига тортиб кетишини жуда-жуда хоҳлардим. Менга тирикликнинг кизиғи қолмаганди.

Кўзларимда қотиб қолган бу манзарани ҳеч нарса йўқота олмайди. Мен уни ўзим билан олиб кетаман. Қулаган девор ва...

...Ўшагимни нимадир ўзига тортаяпти. Оёқларимга аллақандай ёмшоқ нарса тегиб турибди. Мана, энди тиззаларимга довура эмеклаб келди. Баданим музлаб бораяпти. Қарашга кўрқаман. У қорнимга ўрмалаб келади, ёнбошимга ағанаб, мен билан ётаверади. Этим дургиб, сескана-сескана қарайман. Шунда... ириб-сириб ётган, тимсоҳ терисига ўхшаш баданларидан суюқлик сизаётган, қоп-қорайиб кетган чақалоқ иккала қўли билан юзимга чанг солади. Бўғилиб кетаман. Овозим чикмайди...

— ...Нима бўлди Сизга?

— Сув опке хотин, сув, — босинқирадим.

Хотиним уйқутираб ошхонага югуради. Ёнимда ётган ўғилчам чинқириб йиғлайди. Мен хануз ўзимга келолмай боламни юпатаман.

— Уха қил, ўғлим. Қани, уха қил, энди...

— Мана, сув, ичиб олинг. Э худо, юрагимни чиқариб юбордингиз... Бугунам кўрқингизми?

— ...

Мен жимман. Тонггача ўғлим ва хотинимнинг бошида ўтириб чиқаман. Кўзим илинишидан кўрқаман.

XIV

Урушнинг яна бир мусибати бор. Фожиа шундаки, уруш инсон қони орқали ўтиб авлодлар иркида ҳам ўз асоратини қолдиради.

Хар лаҳзаси йиллардай чўзилиб ўтган уруш манзараси инсонни хайвоний қиёфага айлантириб, қарахт қилиб ташлайди. Жанг кўрганлар бир умр урушнинг исканжасида яшайдилар.

Ҳали икки ёшга тўлмаган ўғлимнинг ўйинчоқ автоматларга ёпишиб олишига ҳайрон қоламан. У камазлар, юразлар, турли машиналардан кўра, ҳозирдан қурол билан ўйнашни яхши кўради. Ўғлимнинг кўнглидаги қизиқиш, менинг қонимда гоҳ-гоҳида хуруж қилаётган асов ғалаён орқали ўтмадимикин.

— Болам, ташла, кўлингдагини. Ахир қурол... Бу билан мен, сен, оёнингга ўхшаш одамларни отадилар (Йўқ, мен отганман).

XV

Мен афғон уруши ҳақида нима ёзган бўлмайин, ўзимни босқинчи армиянинг, гуноҳи беадад сиёсатнинг кўли қон аскарлари деб ҳисоблаганман. Биз босқинчимиз. Тамом. Бошқа ҳеч қанақа шарҳу изоҳни хоҳламайман. Фақат афғон уруши қатнашчиларини тағин хўрламанглар — байналмилал жангчилар деманглар. Сенларга давлат мурувват кўрсатаёпти, деб майдалашманглар.

Афғонда жанг қилган шоир Наби Жалолиддин, одамлар бизга раҳм қилинг, ҳар нарса деб оптимиздан гапирманг, агар биз ортикчалик қилаётган бўлсак (?) мустақиллик майдонига тўплаб отиб ташланглар деб ёзди. Йўқ, Наби, бизни отишолмайдилар. Агар афғон урушининг ҳақиқий гуноҳкорлари керак экан, Наби, Сену менга ўқ етмай қолади. Қанчалаб министрлар, генераллар, ақлли бошлар отилиши керак. Мен охирида ўзимни ўққа тутиб бераман. Шундаям, ҳали дунёнинг разилликларидан беҳабар ўғлимнинг тинч ва осуда ҳаёти учун, боланг ҳеч қандай урушни кўрмайди, деган мамлакат учун.

Наби Жалолиддин! Бу урушнинг гуноҳкорлари беҳисоб, жўра!

XVI

Ёмғир эзиб ёғаяпти. Шом чоғи. Сақичоқ лойтепалikka чиқаяпман. Одам боласининг қораси кўринмайди. Негадир елкамда қуролим, ёнимда ўғилчам ҳам

бор. Совут нимча хам кийиб олганман. Бир маҳал
рўпарамда қурол тутган, соқолли кишилар пайдо бўл-
ди. Уларга карата ўқ отай десам, автоматим ишламай-
ди. Ўғлимни кўтариб гандираклаб пастиikka югурдим.
Улар бизни қувиб келишарди.

АСОРАТ

*Ёзиш — азоб. Ёзиш ҳам ўйлаш
каби жонимга тегди.*

Муаллиф

Х И К О Я

I

Уйкум келаяпти, кўзимни юмишга кўрқаяпман. Сукунатнинг кўйнида ваҳм. Тун ором олишимни пойлаяпти, чамаси бўғиб ташлашга шай тургандай. Чирокни ўчирмайман, мен ухламаслигим керак... Онажон, бу азобнинг чеки-чегараси бормикин? Ҳозир ҳамма одамларнинг жонларига тун оро кирган маҳал, яъни, кундузни ғурбат деб билгувчилар мана шу жимликнинг коп-қора кучоғидан ҳузур-ҳаловат кўришмоқда. Нега улар кундуздан безиб қолишган, шомни пойлашади?.. Мен доимо кундуз бўлишини, кишилар бир-бирига дуч келиб юришларини хоҳлайман. Кўчаларда ҳаёт қайнасин. Ҳамма ухлаб қолганда тун кўйнида, ер юзидаги барча жонзодлардан кўпроқ шарпалар пайдо бўлади. Улар истаган маҳали, деразангдан мўралаб қарайдилар, эшигингнинг ўн жойидан қулф урсанг-да, товуш чиқармай ичкарига кириб оладилар, тўшагингни оҳиста кўтариб темир панжалари билан бўға бошлашади... Овозинг чиқмай тўлғонасан. Сенга ҳеч ким ёрдам беролмайди... Нафасинг қайтиб, зўриқасан, шарпалар кўзларинг олдида липиллаб ўтиб туришади... улар жуда кўп.

II

Бу кеча чирокни ўчирмадим...

Тиқиллаётган нима? Эшик очилгандай бўлди... Соат учдан ўтаяпти. Хонада кимнингдир оёқ товуши эшитилди. Дарпарда ўз-ўзидан йигилиб қолмайди. Эшик тагин очилди... Кўзларим уйкухона остонасида. Балким деразадан тушар. Йўқ, деразага бурилиб қарасам, чалғийман... Уйкухона эшигидан қайтсин-да, ишқилиб... у нима бўлса ҳам. Дарвоза ғийқиллаб очилаяпти... Кўрқувдан кўзларим юмилиб кетди... Шу аснода юзимга совуқ, шилимшиқ бир нарса шапиллаб тушди. Жон уҳмида кўлимни юзимга босдим, котиб турган,

аъзойи баданимни музлатиб юборган шилимшиқ бир лахзада кимирлаб, юз-кўлим орасида питиллай бошлади. Нақадар дахшат. Бейхтиёр уни баттар юзларимда эзгилаб ташладим. Қаншаримдан бўйнимгача илмилик қуюқ сув тиркираб сочилди. Жон талвасасида бақириб уйғондим... Тўшагимда эзгиланган, оғзи очилиб ўлиб қолган калтакесак чалқанча ётарди. Томирларим бўртиб кетди, мен бунчалик айтиш ожиз ахволда ўзимни йўқотиб чинқирмагандим. Хона чирпирак бўлиб айланаётганди. Хона ёп-ёруғ эди. Мен чирокни ўчирмай ухлагандим.

III

Ташқарида тун ютмоққа шайлигини унутиш учун ҳамма хоналарнинг чироғини ёкиб кўйдим. Ошхона деразасини ланг очиб тамаки чека бошладим. Туйқус эшик зарб билан очилиб увада, ирkit ҳарбий кийимда, кўлида автомат, афт-ангори таниб бўлмас даражада кир-чир бўлиб кетган Қўчқор кириб келди. Унинг уйқусизликдан қизариб кетган кўзларида мунг қотиб қолган. Ҳорғинлик аломатидан ёноғининг қоқ суяклари янада бўртиброқ кўринади. Курол дастагини қисиб олган кўлларига яра-чақа тошган. Хонани тер ва аллақандай ачитқи ҳид қоплади. У аскарий кирза этигини гижирлатиб бир-икки қадам ташлаб, кўл ювғичга суяниб сўради.

— Чекаясанми?

— Ҳа.

— Ол буёққаям.

— ...

— ...Чарчабсан. Кириб ётавер.

— Сен сўрама, мен айтмайин... Жудам чарчадим... Нарёгда роса ясашди. Отишмани кўрсанг эди... Дахшат. Еру-кўк зириллаб кетди. Ҳамма нарса тир тўзғиди.

— Биламан. Аваз ўлди. Ермидин яраланди. Машинагни уриб ташлашди. Полк жангдан қочиб чикди. Разведвзводнинг тенг ярми кирилиб кетди. Асрга тушиб қолаёздинг...

— Сен қаердан биласан.

— Ахир мен...

— Тушунмаяпман...

— Сен менинг жангда қолган, урушларда юрган ўзимсан, жигар.

— Бўлиши мумкинмас... Наҳотки... наҳотки? Мен тирик қайтаманми?

— Бунисини билмадим... Балки сен умуман урушда қолиб кетарсан, қайтмассан.

— Тушунмадим.

— Жигар, урушдан тирик қайтганимга ишонмайман. Мен ҳар куни жангда юраман. Мана бугун ҳам Сен — менинг ўзим урушда юрибман.

— Нега ухламаяпсан. Соат тўртга яқинлашди... Сенинг ўрнингда бўлганимдайди... Уф чарчадим...

— Менга қара Қўчқор, бугун число неча ўзи?

— 17 февраль.

— Уч кундан кейин яна жангга чиқаман. Қолеватов ҳалок бўлади бу сафар. Валис яраланади. Сен ҳали беҳабарсан, уруш ҳаётингда жуда узооқ давом этади, жигар. Яхшиси бу кеча дамнинг ол. Ўрнингга мен кетаман. Нима фарқи бор ахир, биз битта одаммиз. Фақат Жавоҳир йиғлаб қолади, йўқлигимни билдирмай тур... Нариги хонада ухлапти.

— Нималар деяпсан. Мен урушдаман-ку? Ким у Жавоҳир?

— У урушда юрган Менинг, яъни бир умр отишмалар ичида яшашдай мусибатга маҳкум бахтиқаро инсоннинг (ҳаётнинг қиёфаси бунчалик чиркинлигини тасаввур қилолмаган) бегуноҳ фарзанди. Қўнглинг тўқ бўлсин, у отасининг олисларда қуроқ кўтариб юганини билмайди, мурғак юраги билан менинг дарду дунём нотинчлигини бирозгина ҳис қилади. Ўғлим орамиздаги бесарҳад жарликни бир куни, улғайгач фаҳмлай олади. Мен фарзандимни ҳар доим қуроқ эмас, қўлларида гуқ кўтариб юришини хоҳлайман. Унинг қўллари қон бўлишига сираям чидайолмайман. Тушунаяпсанми, отасини уруш қомига тортиб кетган болаларнинг гуноҳи йўқ. Улар тип-тиник, беғубор бўлиб қолишлари керак. Уруш кўрган одамларнинг гуноҳини ҳеч нарса юволмаса-да, тақдир уларнинг бошига солган қўнлардан болаларини асраши керак.

— Жуда ошириб юбораяпсан. Урушдан кейин тинч замонда яшаш ўйинчоқ бўлиб қолади. Ҳеч қандай кўрқув юрагини кемирмайди, ичингни ваҳима тилкаламайди. Қўнларинг заҳар-заққум бўлиб ўтмайди. Сени ҳеч ким отмайди, бошқалар учун сен ҳам қуроқ ўқлаб ўтирмайсан. Душман деган гап ҳам ҳаётингдан кўтарилиб кетади. Тоза ва озода юрасан. Еруғ қўнлар... кенг ва озода шаҳарлар. Сени ўлдирмайди-

лар... ихтиёринг ўзингда бўлади. Сен бошқаларнинг назарида қаҳрамон бўлиб коласан.

— Йўқ, Кўчқор, йўқ... Аксинча Сен ҳаётда одамлардан узилиб яшайсан. Урушдаги жасурликларинг бир кун келиб сени шундай кийнайдикки, атрофингдаги минглаб нигоҳлар қаршисида ўзингни кўярга жой тополмайсан. Сен ўзингдан ва ўша орзу қилган ҳаётингдан бегоналашиб борасан. Ич-ичингда тошиб келаётган саволлар дастидан бекингани жой тополмайсан. Сен ўзингни-ўзинг яшира олмай кун кечирасан. Аслида энг даҳшатли кунлар урушдан кейин бошланади.

— Кўчқор, сен ақлли гапларингни кўятур ошнам, айт, нима қилишим керак... Мен иложсизман. Ҳар сония ўлим чангалида яшаётганингни билиб турсанг, фақат ўз жонинг учун қайғураверсанг ҳам ақлдан озиб қолишинг ҳеч гап эмас. Биласанми, жанг олдидан шунчалар кўркаманки, беихтиёр тиловатлар қилавераман. Уруш майдонига киргандан сўнг эса мутлако бошқа одамга айланиб, қарахт аҳволга тушаман. Юрагим ўрнида тош пайдо бўлади...

— Буни яхши биламан... жангда одамлар эмас, консираган йиртқич махлуклар бир-бирини гажилайдилар. Ўлим билан ҳаётнинг ораси бир қадам бўлгани сингари, одамда йиртқичона қиёфа ҳамда қайфиятнинг тўсатдан пайдо бўлиши ҳам таажжубли ҳол эмас.

...У чап қўлидаги автоматни елкасига осди. Қифтимга қоқиб, эшик томон юрди. Қадди букчайиб кетаяпти. Боши ҳам. Эшик туткичидан ушлаб мен томонга оҳиста бурилиб қаради. Кўзлари махзун... Қиёфасидан ҳеч қандай маъно уқолмадим.

— Майли, мен кетдим. Жавоҳирга эҳтиёт бўл... Сендан бир хабар олай девдим. Ҳа, айтгандай, онамдан хат олдим. Ҳавотирланма. Уйда ҳаммалари соғ экан. Мени кутишаяптикан. Омон бўлсак қайтармиз... Хўп энди... Жавоҳирни эҳтиёт қил...

У аскарий этикларини ғижирлатиб қадам ташлаган кўйи ғойиб бўлди. Ҳали ўзи беҳабар, бироқ ҳис қилиб турган даҳшатли кунлар сари кетиб бораяпти. Олисда БМП-2 нинг гурсурлаган овози тун сукутини чилпарчин қилди. Борлиқ ҳарбий техникаларнинг тўс-тўполон қилиб ҳаракатланиши, танк ва БМП-2 занжирининг шағирлаб айланиши домида қолиб кетди. Командирларнинг бақир-чақир, аскарларнинг сўқинишлари эшитилаяпти... Ўша таниш, гоҳида мени ўзи томон чорлайдиган, юрагимнинг туб-тубида алланечук хаяжон уйғо-

тувчи кадрли манзаралар сари кетаётган ўша меҳимни ҳам эргаштириб олди...

IV

1987 йилнинг 17 феввали, тонгги соат 5.00.

БМП-2 оғир силтаниб бораяпти. Ўнқир-чўнқирда машинанинг тумшуғи пастлаб юқорилайди. Уйқум ўчиб кетади. Башня ёнида жойлаштирилган, ичидаги ўқдорилари яримлаган яшиклар шарақлаши асабга тегади. Кўзим ич-ичига тортилаяпти, тобора. Шлемофоннинг ахён-ахёнда ғийкиллаши, командирларнинг алоқада бақириб-чақиришларидан бошим иккига бўлиниб кетишига оз қолаётир. Тонгги ҳавода этим жунжикаяпти. Қечаги жангда нималар бўлганини яхши англай олмаяпман. Очиғи эслаш имконида эмасман. Назаримда елкамда бировнинг бошини кўтариб юргандайман.

Қизик, жанг олдида ҳеч ким бир-бирига гапирмай кўйди. Фақат кўзлар сўзлашдилар, видео айтдилар... Кейин-чи, кейин нима бўлди... ҳамма томонда қалъалар қад кўтариб, яланғоч дарахтлар тобора ваҳима уйғотган жангжонда қиёмат кўпти. Дарахтлар қарсиллаб синди, деворлар кулади, ҳавонинг кўкси тилка-пора бўлиб кетди, борлиқни тутун колади. Портлашлардан, инграшлардан гангиб қолдим. Ҳа, ариқда беркиниб олдим. Тумшуғим олдидан снарядлар визиллаб ўтаверди. Рўпарамда душманни аниқ кўрдим... Кадрдон дўстлардан кимлардир йўқ эди...

Икки кун мижжа қоқмадим. Кўзим тиниб кетаяпти. Қобоғим оғирлашиб бораяпти. Ҳозир уйларида, яқинлари ҳузурида оёқ узатиб ётган одамлар нақадар бахтли. Уларни эрталаб осуда ва тинч ҳаёт қаршилайди. Улар одамга ўхшаб овқатланишади, ювинишади, кийинишади, кўчаларда эмин-эркин юришиб ёлғондакам бўлса-да табассум қилишади бир-бирларига. Атроф тинч бўлади, атрофда ўқлар учмайди. Қўллари, юзлари, кийимлари топ-тоза одамлар кўчаларни тўлдириб ишга борадилар, ишдан қайтадилар... Бахтли-бахтли кунлар, тахтли-тахтли кунлар ҳақида кўшиқлар тўкишади. XX аср эса бир култум сув сўраб, ҳали дунёда кун кўрмай қонига беланиб, хор бўлиб жон бераётган биз каби аскарликка мангу маҳқум этилган болалари тепасида зор қақшаб кўз ёш тўкаяпти. XX аср — Онажон, кўз ёшларингни асра. XX аср — Онажон, юраклари метинлашиб дил дунёси зимистон бўлган

сўқир фарзандларингни кечир, майли улар шону-шавкат, улуғ байрамлар мадҳини сел янглиғ тошиб куйлайверсин. XX аср — Онажон, биз каби кўллари баногоҳ кон бўлган қотил фарзандларингдан ҳеч нарсани сўраман. Онажон, вақти соати келса рози-ризо бўлиб хайру-хўшлашайлик.

V

...Икки кундирки, мижжа қоқмадим. Қобоғим оғирлашиб бораяпти. Лаънати уруш нега менинг бошимда бунчалик ўралашиб қолди.

Чидаш керак, хозир тонг ёришади, кундуз, одамлар, иш... чалғиса бўлади. Бироқ анави Кўчқор шунчалик кўникаиб кетганки, урушда юриб ҳам менчалик азобланмаяпти. У хаммасини яхши билади, лекин идрок қилиш учун имкони йўқ. Уруш ҳаётлари бир умрга расво бўлган жангчиларга содир бўлаётган фожиани хис қилиш, фаҳмлаш учун сира ҳам вақт бермайди. Урушда дастлаб инсоний тафаккур деворлари қулаб, ботиний исён алангаси ўчирилади. Одамлар қуролга айланиб қолишади, яъни автомат кўндоғидан тутиб, тепкини босиш учун, ўлиш ва ўлдириш учун жангга сочиб юборилган қурол.

Мен ҳам қурол эдимми?.. албатта... Мен қурол эдим, урушнинг кўлидаги одамлар ясаган қурол эдим, холос. Темир қуроллар дош беролмаган жанглардан омон чиқдим, кўзларим қотиб қолди, юрагимнинг борлигини унутиб қўйдим. Танклар ёнди, замбараклар портлади, самолётлар қулади — урушнинг юраги ачишди, аммо мен йиқилдим, мен йиғладим, мен ўлибтирилдим — урушнинг раҳми келмади... Мен шунда ўзимнинг кўзларим, юрагим, кўл-оёқларим борлигига — одам эканлигимга, нафас олаётганимга ишонмай қўйдим.

Анави Кўчқор урушнинг кўлида эрмак бўлганини, таҳқирланганини, гуноҳлари оёғидан осмонга етиб қолганини фаҳмлай олмаяпти. У бир куни, худди мана шундай пайтлари ўз юрагини ўзи еб, тўлғонишидан беҳабар. Ҳаммаси учун қийналиши, ўз ёғида қоврилишидан огоҳ бўлганда эди, ўзини отиб ўлдирадди ё эсидан оғиб қоларди... Ҳеч ким ҳеч қачон урушдан қайтиб келмаган.

Мен чекаяпман, нариги хонада ўғлим, хотиним дам олаяпти. Улар мен ўша куни жангдан қайтаётиб бахтли

санаган, оёк узатиб ухлаётган одамлар... Бошпаангиз бахтсиз бўлган бахтли одамлар, нега мен сиздан узилиб қолдим. Уруш менинг ҳаётимда қачон тугайди? Наҳотки...

VI

Шўравини роса савалашаяпти. Тоғ тепасида яхшилаб ўрнашиб олган душман сайҳонликда мўрмалахдай тизилган ҳарбий техникаларга қарата тинимсиз ўт очмоқда. Танк БМП-2 ва БТРларнинг олов пуркаб тинимсиз ишлаши ҳам уларнинг шаштини пасайтиролмайди. Осмон қарсиллаб ёрилиб кетаётгандай, Ер ўз ўқидан чиққудек алпозда зириллайди. Беихтиёр гужанак бўлиб оласан. Тишларинг гижирлайди. Қўрқувдан кимларнидир бўралаб сўкасан, ич-ичингдан мувозанатингни саклаб турган кўринмас иплар таранглаша бошлайди. Ўзингни зўрга босиб турасан бироздан сўнг аъзойи баданинг тир тўзгаб, манови кўкка созуриляётган тупрок, тошлар синигига қўшилиб кетишинг ҳеч гап эмас. Сен тупрокдан ҳам юмшоклигинг, тошлардан қаттиқрок ва яна тоғлардек собитроқлигингни унута бошлайсан. Гангиган алпозда дуч келган томонга ўт очасан. Ҳарсанг панасида бекиниб, ёнаётган дунёга лаънатлар ўқийсан...

— Қўчқор, тур, ўзингни тут. Сен барибир бу жангда ўлмайсан.

— Қаердан келдинг, яххиси кет. Қўриб турибсан-ку! Ҳаммаёкни дабдала қилишаяпти...

— Ҳозир куёш чиқади, ухлай олмаяпман, жигар. Барибир сенинг олдингга қайтишдан бўлак чорам қолмади.

— Оилам ширин уйқуда. Бу ерда кун ботаяпти. Сен қайтишинг керак. Мен ўзимни зўрга эплай олсам гўрғайди. Қара, ҳар ким ўзига ўзи ортиқчалик қилаяпти.

Нариги, иккинчи ротадан бир аскар оғир яраланди. Ерга ётиб олди, дод солаяпти... Осмондан юракни тарс ёриб снарядлар ёғилаяпти. Атрофда бақир-чақир. Қўчқор ўқинч билан жароҳатланган аскарга қараб қўйди. Унинг манглайдаги ажинларни бемалол санаса бўларди. Юзи негадир кўкариб кетган. Техникалар аскарлар ўлаётган, яраланаётган нишабликдан 100—150 кадам пастда жойлашган. Тепадан бемалол нишон олаётган химоячилар шўравининг кунига маймунлар йиғлаётганидан тобора авжга чиқишмоқда. Қўчқор янада тош

панасига қапишиб олди, у ҳар гал ёнидан ўк учиб ўтса, тўлғониб кўярди. Ҳар бир ўк, ҳар бир портлаш даставвал унга тегиб, уни тилкалайди. Лаҳзалар йиллардан кўпроқ чўзилиб ўтаяпти. Шунинг учун ҳам урушнинг бир куни инсон умридан ўн баробар узунроқ, узокроқ давом этади. Кўчқорнинг ҳаётида, хали 19 баҳорни қаршилаш илинжида турган шўрпешона йигит ҳаётида эса қорайиб ўтган бундай кундузларни олдинда яна қанчаси кутиб тургани ёлғиз худога маълум эди. Уруш юқумли касалликка ўхшайди, инсон йрқида оқаётган қонни бузади, унинг кейинги кунларининг барини зимистонга айлантиради. Қон кўрган, ўлдирган, қурол тутган одамнинг фарзанди томирида ҳам урушнинг даҳшатли воқеалар асорати туфайли қолган ёвузлик оқиши муқаррар. Урушга қирган кишиларнинг авлодлари руҳида йиллар ўтиб қирғин-баротга мойиллик сезилади. Шафқатсизлик қон суриши ҳақиқат.

Агар одамзод ҳайвон ўлдирмаганда, қушларни отмаганда, балиқ тутмаганда, гўшт емаганда эди (қонни кўрмаганда эди) бунчалик бир-бирини ғажиламаган бўлар эди. Табиатан одамнинг қотилликка ўтиши унинг жониворлар гўштини истеъмол қилган кунидан бошланган.

Манови лаънати қонга ўч урушларнинг ҳам бошига кун туғмасди, агар шундай бўлмаганда.

...Мен яна хаёлга чалғиб кетдим. Нималар бўлаяпти ўзи? Ҳозир Кўчқор взвод командири Ермилиннинг темир парчаси юлиб кетган кўлига қараб, эсанкираб қолгандир. Ермилин тоғу тошни ларзага солиб чинқирганди, ўзини жон ўхмида ҳар ёққа урганди. Бир пастда тинчиди боякиш. Гимнастёркаси қип-қизил қонга бўялган, тирсагининг юкорисидан чўрт узилган озғин кўли иккига бўлиш учун синдирилган, аммо қайсидир пайрахаси тутиб турган бурчак шаклидаги заранг таёққа ўхшаб қолганди...

...Кўчқор эгилиб унинг танасини замбилда кўтариб бораётганда, бу бемақсад жанг ниҳоясига етдими ё ҳали ҳам давом этаяптими, англай олмай гарангсир эди. Дарвоқе, Ермилин ёруғ олам билан хайрлашганда, у жон талвасасида харсангга бекиниб ётганди. Ярим соатлар (ярим аср)дан сўнг, барибир уриниш беҳудалигини англаган, боши елкасида турган харб арконларидан бири буйруқ берган шекилли, жангчилар оғир техникалар олдига туша бошлашди. Бу жанг тугаганидан дарак эди. Кўчқор Ермилинни пастда, тиббиёт

бўлинмаси жойлашган нуқтада кўрди, Уни замбилда оқ чойшабга ўраб қўйишибди. Фақатгина юзи очик... Худди устидан оқ чойшаб тортиб ухлаётган одамга ўхшайди. Мен ўша куни Ермилин ярадорга, хушсиз одамга айланиб қолишини истардим.

Қўчқор, жигар, кун ботаяпти. Сен ўз командиринг ўлигини кўтариб, унсиз йиғлаб бораяпсан. Тиззаларинг қалтираб қадам ташлаяпсан, Сен ўзингни тирик қолганлигингга ишонч ҳосил қилиш учун танангга оғирлик қилаётган бошингни кўтариб, атрофга зўрға қараб кўясан. Салобатли тоғлар, осмон ва яна худди ўзинг каби ўлик-тиригини англай-олмай чайқалиб бораётган аскарлар, куролларнинг темир нимчаларга тегиб тақиллаши, сувдонларнинг чайқалиши кўнглингда баттар лоҳаслик уйғотади. Атрофдаги совуқ манзарани идрок қилаётганинг сари жангдагидан кўра аянчлироқ аҳволга тушаяпсан... Яхшиямки, жанг пайти ҳеч нарсани идрок қилмайсан... Йўкса, сен ўзингни ич-ичингдан талаб еб-битиридинг. Азобларнинг бари урушдан кейин бошланади... Бир соат, бир кун, бир йил, ўн йил ва бутун ҳаётинг давомида, ҳатто қабргача ярим қадам қолганда ҳам Сен ҳозиргина ўққа учган кимнингдир ўлигини кўтариб кетаётган бўласан.

Қўчқор, жигар, сен ҳали менга караганда бахтлироқ одамсан. Гарчанд олов ичидан, даҳшат комидан минг бир азоблар чиғириғидан вайрон бўлиб чиқсангда, сен ҳозир менга ачинсанг арзийди. Урушда юрган одамдан кўра урушдан қайтган одамга қийин бўлади. Ичкиликка муккасидан кетган одам кўнгли тўсаган кезлар нақадар аянчли аҳволга тушади. У барибир, бу дунёни ўша бир шишага алмаштириб юборади. Фаҳш-ни ёқтирган одамдан жиркангандан кўра, ўша фаҳшнинг домидан чиқиб кетиш азоблигини англасак кифоя. Уруш ҳам худди шунақа, ўнинг қопқонига тушганлар бир умр ўлжага айланиб қолади. Урушдан ярадор, соғомон, асир бўлиб қайтмайдилар, балки бир умр азоб чекиб юрадилар.

VII

Тонг ёришди. Учинчи қават деразасини ланг очиб охирги сигаретани чекаяпман. Заминнинг туғлари — тераклар кўкка санчилган куйи, шитирлаб турибди. Олис осмоннинг бурчи қип-қизил. Қон тирқираб отилган. Худди у ёқларда жанг бўлаётгандай. Осмон яра-

ланган. Салкин шабада олислардан уруш хидини — ўлакса сукунатнинг бағрида яширинган кўрқувни олиб келади... Орадан жуда кўллаб тонглар отгандай... Мен яна аввалдек бўлиб ўтган ёки ҳали яна кўп тонглар отиши билан юз бериши мумкин кунларни кўраяпман. Мен тушунолмаяпман, мен қачон урушга борганман, ё қачон урушга бораман. Нега вақт ўтган, тонглар отган сайин мен учун уруш бошланаверади? Умуман, мен ўзимни қаердан толишим керак? Уруш тугаганига фалон йил бўлдимми, ё бошланишига шунча вақт қолдимми?

Ўғлим йиғлаяпти. Уйғонди. Эшик очилди. Хотиним ётоқхонани йиғиштираяпти. у ҳам менинг бу савдойи кайфиятим, аҳволимдан тўйиб кетган кўринади. Тўғриси, мен уларга қандай шароит яратиб бераяпман. Ўз дардим гирдобида уларни ҳам бир кунга фарқ қилиб юбормасайдим. Уруш энди менинг тонгларимни ҳам юлқиб олаяпти. Кечаларим, кундузларим аллақачон урушники бўлиб кетган.

VIII

Тоғ ортидан кўтарилган қуюқ қирмизтус манзара осмонга ёйилиб кетаяпти. Кенглик бағрида қизғиш ранг тобора хира тортиб, мовийлашиб бормоқда... Чайкалиб бораётган усти ёпиқ «Урал» машинам Қобул шаҳрининг тор кўчаларидан бирида ўнга бурилди. Мен брезент матодаги туйнукдан бошимни чиқариб атрофга қарадим... Кўчада одамлар сийрак. Айрим дўконларнинг очиқ эшиклари олдида мудраб ўтирган, бир-бириникидан айтарли фарқ қилмайдиган кийим кийган одамлар бизни совуқ нигоҳ билан кузатишади... Машина бирортасининг дўкони ёнидан ўтаётиб секинлашса, шўрлик дўкондор талвасага тушиб қолади. Қўрқиб кетганидан тавозе билан таъзим қилади. Тонгу шом ваҳима ичида яшаётган халқнинг шўравини кўрарга кўзи йўқ эди. Мана бугун ҳам, эрта тонгдан шаҳардан ўтаётган машинани кўрган афғонларнинг ботинан нафратлар ўқиётгани, имконини топиб гумдон қилиш пайтида туришганини билиб турардик. Менинг назаримда афғонлар чап қўлидаги болтани орқасига яшириб, ўнг қўлини саломга чўзишарди. Улар бурилишингни пойлаб туришади, бурилдингни, тамом — тос-тубангдан болта тушади. Лекин бундай усулни қўлласалар, уларни мунофиқ, манфур, хиёнаткор, хоин деб аташ ноўрин. Умуман, биз — ҳаммамиз, шўро армияси Афғонистон-

да ҳар қандай ўлимга лойиқмиз. Бизни худо кечирмайди. Бу гуноҳлар бежавоб қолмайди...

Машина Қобул четидаги хароба уйларни оралаб ўтаётганда кўнглим алланечук бўлиб кетди. Бу кулбаларнинг эгалари қаерларга кетишдийкин?.. Қўпорилган уйлар, қулаган деворлар... Хатто баъзи харобаларда кўрпа-тўшак, сандиқ, жавонлар, девор синиқлари остидан кўриниб турибди. Аёлларнинг кийим-кечаклари кўзга ташланади... Айрим деворларнинг ўпирилмаган қисмида дераза ва эшиклар бус-бутун қолган... Қишлоқ яқинда вайрон қилинганга ўхшайди. Артиллерия ўққа тутган. Йўқса, бунчалик ағдар-тўнтар бўлиб кетмасди... Уйларнинг айримлари ҳали ҳам тутаб ётибди...

* * *

Кўчқор, сен хаёлингга ҳам келтирмовдинг. Уша хароба уйлардан бири Сеники эди... Ўтган кун Сенинг болалигинг кечган тўпроқли кўчалар, Сенга кадрдон, юрагингга сингиб кетган энг гўзал манзаралар, қишлоқнинг пахсадан тикланган пастқам уйлари, толлар, тераклар, боғлар ҳаммаси яксон қилинди. Бомбалар остида қолди... Энди бор-йўғи — хувиллаган хароба. Яхшилаб қара, нақадар аянчли. Бокқанинг сайин юзларинг тиришиб бораяпти. Кўраяпсанми, анови Сенинг уйинг, тутаяпти, анови ярим қулаб, ичкарисидан тутун кўтарилаётган уй — кўшнинг Ўтаган муаллимингники, бериқокдаги оғилхона — Раҳмонкул бобонгники.

— Бу ердагилар (...) қаёққа кетишди? Қани... одамлар... қани... даҳшат... йўқ, бу менинг уйим эмас, менинг қишлоғимга ўхшаркан... фақат...

— Худди сенинг уйинг бу. Қара, ана, харобалар ичидан олти укангни эргаштириб ота-онанг чиқиб келаяпти. Ўввос солиб йиглаётганлар — ҳамқишлоқларинг. Фақат уларни кўрмайпсан. Йиғи овозини эшитаяпсанми?

— Ҳа, эшитаяпман.

— Ота-онанг, уларга эргашиб келаётган укаларингни-чи...

— Энди кўраяпман, танияпман, Кўчқор...

— Ўзингни тут жигар, ҳали бундан даҳшатлироқ воқеалар содир бўлади.

— Айт, наҳотки уларни...

— Ҳа, уларни ўзинг, мен, ҳаммамиз хонавайрон қилдик.

Отам мени харбийга кузатаётгандаги кийимда... Эски кўйлак, оддий шим... оёғида бир томонга қийшайган ботинка... Боши ҳам... Энг кенжа ўкам Азимжонни опичлаб олган... Отамнинг гавдасидан барибир куч ёғилади... Одамларнинг деворини тиклаб, мардикорлик билан бола боқаётган Отамга мен болалигимдан ачиниб улгайганман. Отамга ҳамиша менинг рахмим келган.

Кўз олдимда қуюқ туман пайдо бўлаяпти. Энди ҳеч нарсани кўрмаяпман. Отам қани, қани онам... дилдираган жигарларим қаерда? Уларни ким хонавайрон қилди... Ким?! Ким?! Ким?! Эй худо, бу қандай кўргулик?! Менинг ўтлар ичида қолган оғаларим, тиртўзғиған, чангдай учган жигаргўшаларим, бевақт ёнганларим — зор қакшаган, чирқиллаган полапонларим, бунча менига термулмасангиз, бунча мени таъкиб этмасангиз... кўзларингиз бунча ўткир... мени қийнаманглар, мени бунча азобламанглар...

Кунлар ўтаверди... Мен ўша, хароба бўлиб кетган кишлокдан ўтганимдан сўнг энг оғир азоб — оёқда тик турган куйи, кўзларим очик холда юрсам-да, алахсираш касалига йўлиқдим. Агар кўшин бир кишлокни вайрон қилса, ёхуд олдиндан яксонланган кишлокларни оралаб ўтаётсак, ичкаридан, кўпорилган бинолар, вайрона иморатлар, орасидан ота-онам укаларимни эргаштириб чикиб келаверарди. Атрофдан юракни лоҳас қилувчи йиғи,— кий-чув эшитиларди. Уруш — бу менинг кўз ўнгимда култепага айланган кишлок ва хонавайрон бўлган ота-онам, укаларим ва ҳамкишлокларимнинг ўз-ўзига гирия айтувидир, йўқловидир. Урушда мен хонавайрон бўлдим. Бутун инсоният сингари ўзимни йўқотиб қўйдим... Мен бир пайтлардаги Қўчқорни жангга ташлаб келдим. Тамом, энди у ҳеч қачон қайтиб келмайди... Энди у бугунги Қўчқорга тинчлик бермайди, ўз ёнига чорлайверади, баъзан уни ўзи билан олиб кетади. Кунларим айқаш-уйқаш гоҳ хотира, гоҳ бугуннинг измида кечаётган Қўчқорнинг юраги — бутун танаси иккига бўлиниб кетган. У Сизнинг орангизда, айти пайтда урушда яшаши мумкин. Агар уни бирор кун ахтариб тополмасангиз у урушда жанг қилаётган, ё қарахт ахволда, ажал ва ҳаёт оралиғида гарангсиз, ўзини ўлимга чоғлаётган бўлади...

Ишхонада шоир Рустам Мукулмон билан суҳбатлашяпмиз. У менинг кеча коралаганларимни ўқиб у ербу ерига хулоса ясади... Мен ёш шоир ва адабиётчига ёзганларим маъкул келганлигини пайкадим. Рустам афгон урушида катнашганларнинг ҳаммаси унинг фожиасини англаганларида эди, дунёни уларнинг оҳ-воҳлари тутиб кетарди, деди.

— Дўст Сизга чинданам кийин,— деди у.

— Хамма қатори... бир мен урушга борганманми?

— Сизга шунинг учун ҳам кийинки, фожиаки, сиз ёза биласиз... Уруш ҳақида ёзишга маҳкумсиз. Энди Сизни бошқа бирор мавзу чалғитолмайди. Ёзиб овуна-сиз. Бу ўша урушга кирган пайтдагидан ўн баробар оғирроқдир. Эслаш даҳшат нарсаларнинг яралари юракдан сира ҳам кетмайди.

Мен дўстимнинг гапларида сунъий тантанаворлик кўрмадим. У менинг юрагимдаги оғриқли ҳақиқатни гапираётгани.

— Рустам...

— Эшитаман, дўст...

— Ёзиш азоб... ёзмаслик ундан ҳам азоб.

Рустам жим колди. Қўлёзмани давомини кўздан кечира бошлади.— Ора-сира жиринглаган кўнғироқларга ҳам эътибор бермайди... Бир маҳал, орадан ҳеч вақт ўтмай у кириб келди. Худди эрталабкидай куролини елкасига осиб олган, бошида шлемофон... уст-боши кир-чир. Эзгин аҳволда босиб-босиб тутатаяпти. Кўзлари мунгли. У ҳозир Файзиободга урушга кетаяпти. Бугун число... 1987 йил. Ҳа, худди шу пайт у Файзиобод йўлида қуршовда қолади. Унга қараб туриб йиғлагим келаяпти. Э менинг жигарим, ёш бошинг билан ҳали шундай мусибатларни кўрасан. Эҳ менинг қадрдоним... Сен топ-тоза эдинг. Ке, бағримга босай жигар... Мен Сени тез-тез соғиниб қолаяпман... жигар, чида энди, сенга раҳмим келгани учун бироз йиғлаяпман, сен... яхши боласан Кўчкор... Уруш бизни шу куйга солиб ташлади... Ҳаммасига минг лаънат, Кўчкор. Ҳа, урушнинг...

У кўзларидан ҳам тошиб менга термулиб турибди. Бориб бағримга тортай десам, ич-ичимдан тўкилаяпман. Мадорим йўк. Мени уни шунчалик соғинаяпманки, ботинимдан олов ҳуруж қилиб, юрагим гурсиллаб кетаяпти. Мен ҳозир ҳеч жойга сиғмай қолаяпман.

— Жигар, ўзингга эҳтиёт бўл. Мени десанг ўзингни асра...

— Ҳечкиси йўқ. Пешонада борини кўрамиз. Қўчқор, биз кеч соат учда Файзиободда бўламиз. Ҳозир йўлдамиз. Баъзида отиб туришибди. Мен нима кўрган бўлсам, кундаликка ёзиб кетаяпман.

— Ҳаммасини қайтадан бошланиши, бир кун яна бари такрорланиши, сарғайиб қолган тамакиранг қоғоздаги хотираларни китоб қилиб ёзишинг учун керак бўлади... Ўзингни ўзинг азоблашинг учун заруратдир бу.

— Мен кетаяпман... Сени соғингандим. Майли, омон-эсон юр.

— Майли жигар... Кўп чекмагин... Урушдан кейин ҳам «яшашинг» керак...

— ...
У хона ичида пайдо бўлган оқ туман ичида кўринмай қолди. Гўё ҳозир оппоқ нурга айланди-ю хонадаги ҳамма нарса — шкаф, стол-стул, эшик, девор, китоб жовони ва қоғозларга сингиб кетгандай... Унинг кўзлари, гамгин юзи қароқларимда ўрнашиб қолди...

— Дуруст, дўст... Файзиободдаги жанг лавҳасини даҳшатли тасвирлабсиз. Уруш азоби вақт ўтган сайин инсон руҳиятида кучайиб боради... бу — ҳақиқатни барча уруш ҳақида ёзадиган ёзувчилар исботлашган, — деди Рустам сокин киёфада.

— Сиз ўқиган бўлимни мен жанг пайти ёзганман. Нимани кўрган, қандай ҳолатда турган бўлсам, шундай қилиб қоғозга туширганман.

Рустам жим, қоғозга тикилиб сигарет тортаяпти. Рустам барибир қаршисида мен йўқлигимдан беҳабар. Рустам, Сенинг ҳузурингда мана шу хотира дафтар қолган холос. Қаршингдаги Мен, ўриндикда ўтириб сигарет тутатаётганим ёлғон. Мен урушдаман, дўст. Сенинг адабиётдаги ҳеч қанака изохингнинг зарурати бўлмайди, менинг урушдан қайтиб келмаётганимга... Мен ўзимнинг ичимдаман, дўст, Қўй, яхшиси менинг ёзганларим, тасвирларим ҳақида гапирма!..

Рустам ўрнидан оғир кўзгалди. Мен — айна дам Файзиободда, атрофи тоғлар билан ўралган қишлоққа қираверишдаги кўчаларнинг бирида, кўрқувдан титраб ўлимимни кутаяпман. Ҳар тарафдан чийиллаб снарядлар учаяпти. Йўл тақалган олддаги тепаликка қочиб чиқаётган тинч аҳолини катта сержант Ахумик пулемёт билан битталаб ер тишлатаяпти. Сичқоннинг ини минг

танга бўлиб кетган. Боғлар ёнаяпти, уйлар қулаяпти, тинч халқ қирилаяпти. Самолётлар бомба ташлашдан эринмайди. Шундай ваҳимали қарсиллашу портлашлардан тентаксираб қолсан. Назаримда рўпарамдаги юксак тоғлар уруш яна озгина давом этса ўрнидан кўзгалиб кетадигандай, қулайдигандай. Ҳаво ўқ ва бомбалар тафтидан кизиб кетган. Пороҳ хиди димоқни ёради... Мен бошимни кўтаролмайман.

Кўзим олдида онам пайдо бўлди... Бошида гарди рўмол. Онам менга мададга келди. Онам мени асрайдди... Онажон, мени кечиринг. Сизни кўп қийнадим... Кунларингиз заҳар-заққум бўлиб кечаётганига мен айбдорман. Онажон ёрдам беринг, кутқазинг. Ўлиб кетмайин, ўзингиз қувват бўлинг, асранг мени, жон Она...

...Мени ҳамиша, ҳар бир жангда мунис, жигарпора Онам асраган. Агар менга Онам олислардан қўл кўрсатмаганда, тепамга келиб турмаганда, менга отилган ҳар бир ўққа кўксини тутмаганда, ёлворишларим, чорлашларимни эшитмаганда ўлиб кетардим. Бироқ волидаи улуғимнинг урушларга чорлаган, оворай сарсон қилган мен мана шу мисраларни ёзаётган кун қадрдон халоскоримнинг, онамнинг неча ёшга кирганларини билолмайман. Мен 19—20 да уруш кўргандим. Ўшанда онам 37 ёшда эди. Бугун менинг ёшим номаълум, онам эса неча бор 37 дан ўтди, фақат ўзи билади. Фарзандлардан олдин оналар кексаядилар...

Она сочларингизга киров тушибди. Менинг ҳам бошимга оқ оралади. Она, мен ҳамма одамлардан кўра кўпроқ яшадим. Она, бироқ Сиз мендан кўра юз баробар кўп нарсани кўрдингиз. Она — Сиз эрта кексайдингиз. Она, Сизни урушларга эргаштириб кетган, доим ўзи билан бирга олиб юрган ўглингизни кечиринг...

Х

Бу кеча ҳам хона чирокларини ўчирмадим... Уйқум келмаяпти. Умуман мен ҳеч қачон ухламаганман. Бу кеча ўзим жангдан келаман... Эртага ҳам, индинга ҳам, ҳар кун менинг ҳаётим бир зайлда ўтади. Мен ўзимни Сизнинг орангизда юрганимга, ҳаммангиз қатори ҳаётингиздаги ташвишлар билан ўралашиб, умр кечираётганимга-да ишонмайман. Мен йўқман, фақат битта Кўчқор бор. Урушларда қолиб кетган Кўчқор. У ҳар куни ҳузуримга келади.

ХУН

*Менинг уйимга ҳар кеча танг кириб келади...
...Сенинг уйингга ҳар доим мен кириб бораман.*

Мен ёзишга чоғланганимда соат тунги бирдан йигирма дақиқа ўтганди. Одатдагидай у ташқаридан қайтиб келди. Ҳаво анча совуқ эди. Куз ёмғири эзиб ёғади. Айрим уйғок хонадонлар даричасидан таралган хира ёғду, ҳаводан чирик хазон хидининг анқиши унинг юрагини баттар ғаш қилди. У шаҳарнинг марказий кўчаси бўйлаб кетган йўлакда узоқ тентигач, ёзиш керак деган ўйга борди. Ёмғирпўши ёқасини кўтариб, чўнтагидан папирос чиқазиб чарсиллатиб гугурт ёқди... Шаҳдам кадамлар билан «артистлар ётоқхонаси» (ўзи яшаётган жойни шундай дейди) га қайтди. Ётоқ гуноху савобини бўйнига олиб донг қотиб ухларди. Саккизинчи қават йўлагидан тасур-тусур қилиб хонага кирди. Соат тунги бирдан йигирма дақиқа ўтганди. У ёзишга чоғланди... Майли, у ёзаверсин. Унинг кўзида тонг отади энди... Биз эса, азизим, бугунги бўлиб ўтган воқеага қайтамиз.

...Соат ўн бирда келдинг...
Сен сўзсиз қараб турдинг...
Мен сўзсиз қотиб турдим...
Сен журналинглар яхши чиқаяпти дединг
Мен балким дедим.

- Ишлар қалай?
- Кетаяпти.
- Нималар қилаяпсиз?
- Ҳеч нарса.
- Мана, олиб келдим, киссангизни — елим халтачангдан кўлёмаларни олиб узатдинг.
- Мен ҳеч нарса демадим. Сен давом этдинг.
- Умуман, яхши. Яхши ёзилган.
- ...
- Сизга чинданам қийин, — дединг ерга қараб.
- ...Уйдагилар яхшими?
- Ёмонмас... Мен Сизга бир нарса айтмоқчийдим, агар кўнглингизга олмасангиз.., — бир оз жим турдинг, кейин, — энди бошқа мавзуда ҳам ёзишга уриниб кўринг. Ишонаман, Сиз бошқа нарсалар ҳақида ҳам

чиroyли ёзаоласиз. Масалан, муҳаббат, болалик... шунга ўхшаш тушунчалар ҳам бор-ку ҳаётда. Ҳа, шунақа гаплар...

— Мен гўзал ҳаёт тўғрисида ёзиб кўрмаганман-да. Қелинг адабиётдан четлашайлик.

— Э, йўқ. Мен фикримни тугатай. Фақат зулмат, йўқ зулмат эмас, нима десамийкин, ҳа, ҳалиги, фожеа, ўлим, даҳшат, уруш, қўрқинчли воқеалар ҳақида ҳикоя қилавериш, дунёни фақат совуқ қилиб тасвирлаш билан ҳеч нарса ютиб бўлмайди.

— Қимдир ютказса нимаси ёмон.

— Мана кўрдингизми. Сизнинг миянғизда писимистик қараш ўрнашиб қолган. Бу ҳамма ёзганларингизда сезилиб туради.

— Мен оптимистман.

— Тўғридир, лекин совуқ манзаралар, ўлим, кишининг этини музлатадиган қўполдан қўпол диологлар, хуллас мусибатнинг сувратини беришга интилиш, кечирасиз, ўқувчининг асабига тегиши мумкин.

— Бўпти, бундан кейин ёзмайман.

— Ёзинг. Фақат уруш ҳақидамас.

— Одам ўзини алдайоладими?

— Йўқ.

— Демак, бошқаларни ҳам гирт... кечирасиз ноқулай-ку!

— Адабиёт — бу санъат!

— Шу билан бирга ҳаёт. Мен ўзим ҳақимда ёзаётиб бошқалар ҳақида ёзган бўлишим керак. Хемингүэини ўқигансиз-ку.

— Хемингүэй унчалик ёқмайди. Қанақадир совуқ-рок...

Мен Сенга бошқа ҳеч нарса демадим... Сен узок гапирдинг. Гапларингни тушунмадим. Мен ўзимни зулумотда чоҳга қулаган йўловчидай ҳис қилдим. Қизик, нега шу пайтгача Сенинг ёзувчилигинг, руҳиятинг мени қизиқтирмади? Умуман, Сени нега кутдим, ўзи? Мен бугун мутлоқ иккита кутб эканлигимизни тушундим — биз бошқа одамлармиз.

Очиги, менга раҳмингиз келиши, оналар каби бошимни силаб эркалатишга мойиллигинг борлиги боис шундай муносабатда бўлишингни пайкагач, ўзимни шу қадар ожиз сездимки, ҳатто ички бир ғашлик уйғонди. Нима, мен ёш боламанми?.. Яхши ёки ёмон ёзишим сени қизиқтиришини истамасдим. Мен энага эмас, туну кун руҳиятимни банд этган, танк ва самолёт, портлаш-

ларни четга суриб хаёлимга бостириб кирган бир санамни сабрсизлик билан кутаётгандим. Икки йилдан бери мен Сенга каттик боғланиб қолгандим.

— Тушунинг фақат мен Сизга ёрдам беролайман. Ҳаётни бунчалик фожега айлантирманг. Ишонинг Сиз иродалисиз. Агар бунга ишонмаганимдайди ўзимни қийнаб ўтирмасдим.

— Нега ўзингизни қийнаяпсиз?..

— Сиз карахтсиз. Одамлар ичига қайтинг. Бу кетишда кўп нарсани йўқотасиз.

— Тушунмадим.

— Мени кечиринг... дилингизни оғритдим. Бугун барибир айтишим керак эди. Мен яхши кўраман Сизни... Одамларнинг шафқатига зормассиз Сиз... — овозинг қалтираб чиқди. — Одамлар Сизни тасвирлаётган, ўзингиз иштирок этган дахшатлардан ижирганишади. Эй худоим, бунчалик жирканч ўйинлари бор-а, ҳаётнинг. Мен ҳар ҳолда адабиётни тушунаман... Лекин, лекин, одам ўлдирганингиз, ваҳшийликлар ҳақида хикоя қилишнинг нима кераги бор... Одам ўз қотиллигини ёзиши мумкинми?

— Ҳа.

— Бош чайқаб, орқага тирсалдинг. Юзингда афсус-надомат белгиси зоҳир эди.

— Энди шу кетишда ёзавериб, ҳаётни давом эттираман деб ўйлайсизми?

— Ҳа, нима, ҳаёт тўхтаб қоладими?..

Оғир уф тортиб, бўшашдинг. Назаримда мунғайиб қолгандай эдинг.

— Кўрасиз, ёзганларингиз шуҳрат топмайди...

Мен нечоғлик ўзимни босишга урунмай, гапларингни назарга илмасликка ҳаракат қилмай, бу бемаъни суҳбатга чек қўйиш керак эди.

...Сен кетдинг. Ташқарида ёмғир ёгарди... Ҳазон тўшалган йўлакдан тез-тез қадам ташлаб кетишингни саккизинчи қават деразасидан кузатиб турардим... Мен ўзимни тутолмай йиғлардим. Мен тагин бир ўрганиб қолган одамимни йўқотганим учун хўрлигим келиб йиғлаяпман.

...Ташқарида ёмғир шитирлайди. У устма-уст папироз тортиб столга мук тушган кўйи ёзиб ўтирибди. Гоҳ сўниқ кўзларини деворга қадаб жим қолади, гоҳ кўнишиб олиб ёзишга тушади. Хона ичкарисини тамаки тутуни қоплаган. Бундай эзгинди киёфада ўтириб ишлан ўзига марокли туюлаяпти чамаси, бармоқлари орасидаги

«Прима»ни лабига тез-тез олиб боради, чўзиб тутун чиқаради. Кулдон вазифасини ўтовчи пиёла тамаки қолдиқларига тўлган. Хонада ҳамма нарса тартибсиз, коса-товок, кийим-кечақларнинг аралаш-қуралаш бўлиб сочилиб ётибди. Фақатгина девордаги уч қават қилиб осилган узун осма жавонда китоблар дид билан терилган.

Унинг кўзларида ёш ғилтиллади. Ўл қўлини чеккасига тираб телбанамо бўлиб ўтирибди. Девордан ешли кўзларини ололмай, қўли билан стол устидаги сигаретни пайпаслаб топди-да, лабига кистирди. Хазин нигоҳини тагин қоғозга тикди.

...Ойдин тун қўйнида қорайиб кўринган тепаликда икки шарпа липиллаб ўтди. Кейин яна иккитаси... Бироздан сўнг тагин икки шарпа энгил ҳаракат билан хандакка тушди. Ихраган овоз эшитилди. Қоровуллар хандакда уйқуга кетганини сезган душман уларни ўк овозисиз, абжирлик билан қўлга олди. Оёқ-қўли танғилган иккала аскарни хандақдан судраб чиқишди-да, тепаликнинг орқа тарафига олиб ўтишди. Тепаликнинг хандақ жойлашган томонида — сайхонликда биринчи ўкчи взводи орқага қайтишга тайёрланаётган эди. Яшил мушак кўкка отилиши билан қоровуллар тушиб боришлари керак эди... Энди қоровуллар тушолмайдилар...

Душман Жалол билан Виталийни сўкмок бўйлаб қишлоқнинг бошланишидаги харобалардан бирига олиб кирди. Қўл-оёғини очинди, Жалолнинг темир нимчасига осилган каскани олиб, шу яқин ўртадан сув келтирди. Галма-гал иккаласининг бошидан қуйди. Қўрқувдан нафасларини ичига ютиб тахта бўлиб қолган иккала аскар хаусирар, беихтиёр инғиллаб қўйишарди. Улар тепасида турган узун қўйлак-иштон кийиб олган олтита дух¹ни кўргач талвасагатушиб қолишди. Виталий деворни пайпаслаб эмгаклаб қоча бошлади. Орқасидан тушган оғир зарбдан бели қийшайиб кетди. Оғрикнинг зўридан инграб йиқилди. Жалол чўккалаб олиб кимир этмай ўтирарди. Эси кирарли-чиқарли, дармони қуриб борарди.

Кўкда тўлин ой туриб қолгандай. Атроф сутдай ёруғ. Душман алланималар деб гудуллашди... Икковини ҳам деворга тираб қўл-оёғини яна танғиб боғ-

---

¹ дух — душман

ладилар. Жалол жон уҳмида ерга таппа ташлади-да йиғлаб бакира бошлади:

— Ўлдирманглар! Ўлдирманглар! Мен мусулмон! Мен мусулмон, — у душман оёғи остида тўлғонар, калтираб зор қакшарди... — алҳамдуллоҳ мусулмон, аз.

Рўпарада автомат ушлаб турган душман унинг оёзига тепиб юборди. Чалканча ўгирилган Жалол изиллаб йиғларди.

— Онажон! Онажон... Ўлдирмасинлар. Ўлдирманглар!!!

Анчагача гунгу қар қотиб турган Виталий чўккалаб олиб ялиниб ёлворди.

— Я не шурави, я дўст... Я бахшиш. Не убивайте... Не убивайте мене. Я некого нестрелял.

Икки душман уни елкасидан маҳкам тутди. Учинчиси автоматни милига ўрнатилган шомполни суғуриб унга яқинлашди. Оёқ-қўли танғиб боғланган Виталий харчанд урунмасин душманнинг чайир ва озғин қўллари-дан юлқиниб чиқолмади. Ҳалиги, шомполни қўлига олган дух унга яқинлашиб келди-да, шомполни унинг қўлига тикиб, автомат қўндоғи билан иккинчи учидан зарб билан урди. Виталий бир силтаниб ерга қундадай ағанади. Оғзидан қуюқ ва қора қон сизди. Ўнгра, мурданинг шимини ечдилар-да олотини кесиб олиб, ёнига қўйдилар. Бу ёвуз ижро хансираб, ўқчиётган Жалолнинг кўз ўнгида бажарилди.

Виталийни тинчитган учала духдан бири кичик жуссани «ялангбош» хароба бурчига — тепалик тарафга кузатиш учун чаққонлик билан чопиб борди. Қўлаган девор панасида атрофга аланглаб, бирор ҳадик йўқлигига ишонди чоғи, шерикларига ўгрилди. Мурда тепасида чўккайиб олиб ер титаётган икки душман бир зумда унга қараб қолишди. Кузатувчи ҳеч ким йўқ ишорасини қилиб қўлини ҳаволатди. Шериклар бараварига уни қўли билан имладилар. Ялангбош девор олдида энгашди. Нимадир тақирлади. У аллақандай қопни кўтариб шериклари олдига зипиллаб келди. Шериклар қопни сабрсизлик билан очдилар-да, учта тўнкарилган товоқсимон нарсани олдилар. Ҳатто «тўнкарилган товоқ»нинг ўртасидан чиқиб турган тикин ҳам ой ёруғида алайна кўриниб турарди... Ялангбош чўнкайиб олиб учала «товоқ»нинг ҳам «тикин»ини бураб, нималардир қилди. Шериклар мурда атрофига учала «товоқ»ни ҳам кўмиб қўйдилар.

Жалол ҳолсизланиб йиқилди... Жалолнинг тепасида

турган душманлардан бири уни ёнбош қилиб ётқизди-да, бикинидан пичоғини сугирди. Пичоқ тиғи ярқираб кўринди. Кўрқувдан мутлоқ хаёлотли бўлиб қолган йигитнинг кўзлари олайиб кетди.

Виталийни саранжом қилганлар девор панасидан тепаликни кузатиб туришди. Улардан бири буюкдагилар — хароба ўртасидагиларга «пишинг»¹ деб қўйди.

Пичоқ ялтиллади. Оёқ-қўли чандиб боғланган Жалол ҳарсиллаб тўлғонди. У ётган жойида бошини ўнгу сўлга ташлаб бақира бошлади. Тепасида энгаша ётган духнинг совуқ тиржайиши жонини суғуриб олгандай бўлди. Дух бандининг манглайдан қаттиқ босиб орқага итарди. Шериклари эса оғир, лорсиллаб-лорсиллаб, талвасага тушаётган йигитнинг танасини маҳкамрок ушладилар.

— Аллоҳу акбар! — душман пичокни жуда қисқа лаҳзада ҳаволатиб омин ўқиди-да, Жалолнинг бўғзига тортди. Пихиллаган овоз эшитилди. Духнинг билагига иссиқ қон сачради. Йигитнинг калласи сўлга окди. Унинг тили чиқиб қолганди. Душман қорачиғи орқага тортиб кетган каллага бироз қараб турди-да, чиқиб қолган тилни кесиб олди.

...Улар сўкмоқ бўйлаб қишлоқ томонга югуриб кетишаётган маҳал, кўкка яшил мушак отилди. Тепалик жим эди. Кўп ўтмади, сайхонликдан яна яшил мушак учди. Техникалар кетишга шай ҳолда саф тортган. Ўзвод икки аскарнинг тепаликдан қайтишини кутаяпти. Қисм командири алоқа орқали йўлга тушишга рухсат берди — взвод белгиланган жойда разведкачилар билан учрашади, сўнг қишлоқнинг жануб томонидан айланиб қисмга қўшилади.

Тепалик сеҳрлангандай... жим эди. Пастдагилар «уйкуга чўмган» қоровулларни энасини ахтариб, кетма-кет огоҳлантирувчи ўқ уздилар.

— Бу қандай отишма бўлди, тағин? — сўради қишлоқ четида разведкачилар билан бирга ҳимояда турган комбат алоқа орқали.

— Ҳаммаси жойида. Ҳозир йўлга тушиш олдидан нуқтадаги қаламлар²ни чақираяпмиз,— жавоб қилди взвод.

— Қаламларни таёқ³ билан чақириш керакми?

¹ Пишинг — тезрок, тез бўл маъноснда.

² Нуқтадаги қаламлар — тепаликдаги қоровуллар.

³ Таёқ — қурол, қуролдан ўқ отиб.

Балки улар ухлашаётгандир, — зардаси тошди батали-
он командирининг.

— Асло! Ҳозир тушишади, кейин.., — комбат ало-
қани ўзиб қўйди, бошқа эшитмади, — хо, онангни.., —
сўкинди кулоғидан алоқа қурилмасини олаётиб взвод
командири Ермилен.

Тепаликка юборилган олти аскар қоровулларни то-
пишолмади.. Ермилен довдираб қолди.. Взводга ваҳм
оралади. Машиналар устига чиқиб мудраётган аскар-
лар тагин ҳандақларга беркинишди — химояда туриш-
ди. Ермилен «иккита қалам»нинг изсиз йўқолганини
комбатга маълум қилди. Комбатнинг фигони фалакни
тутди.

— Топасан! Беш минут вақт ичида топасан! Йўқ-
са...й тебе награда, — деди у чийиллаб.

Ермиленни ҳаяжон босди. Нима қилиш керак. Агар
бирор нарса ундириш илинжида қишлоққа киришган
бўдса, мушак отилди, кўришгандир.. тез қайтишади.
Қишлоқда душман зоти йўқ, ҳаммаси қари-қартанг,
аёллар ва болалар... Бемалол юришгандир. Ермилен ўз
ўйларини ҳақиқатга айланишини истарди.

— Мушак отинглар, — буюрди у.

Хавони кетма-кет Шиғиллаган овоз тутиб, кўкда
яшил мушаклар порлади. Энди қишлоқ четида, комбат
жойлашган тарафда ҳам мушаклар отилаверди. Ора-
дан ўн дақиқа ўтди ҳамки, аскарлардан дарак бўлма-
ди.. Ермилен ҳеч бир ўзгариш йўқлигини айтди Ком-
батга. Майор унга захрини сочди, — шундай сўқдики,
лейтенантнинг бадани жунжикиб кетди. Қисм командри
алоқада Комбатни онасини фалон қилди. Охир-
оқибат армия кўмондони дивизия командирига қиш-
лоқни ўққа тутишни, қандай қилиб бўлмасин йўқол-
ганларни ўлик ё тиригини топиб ҳисобот беришини
буюрди.

Артиллерия ишга киришди. Қишлоқ аҳли қутилма-
ган бало-қазонинг ичида қолди. Гумбурлаган портлаш-
лар, снарядларнинг олов пурқаб ёрилиши ҳамда сў-
лоқмондай темир парчаларининг ҳар томонга визиллаб
учишари қиёмат-қойимнинг ўзгинаси эди. Пастқам кул-
баларнинг том ва деворлари кулаб тушар, атрофни
ичида қолишганди гўё. Пана-пастқамга беркиниб
олишнинг сираям чораси йўқ. Қишлоқни артиллерия
элакдан ўтказаетганди. Бироздан сўнг ҳар тарафдан
мўлжалга олиб ўт-очаетган тўплар ҳамда ураганлар-

нинг уни ўчди. Одатдагидай қисмнинг разведкачи ва пиёдалар қишлоққа оралади, беркинди...

...Взвод қишлоқ чеккасидан айланиб изга қайтаётганда Ермилен аскарларга харобани текшириб кўришни буюрди. Ичкаридан ҳаллослаб югуриб чиккан аскарнинг жони бўзғига тикилиб қолганди.

— Шу ерда! Икковиниям ўлиги ётибди, ўртоқ лейтенант, — аскар ҳансирар эди, — ўлдиришибди.

Взвод ичкарига кирди. Аянчли аҳволда ётган мурдаларнинг ёнига ҳеч ким юрак ютиб яқинлашолмасди. Вазиятни сезган Ермилен «томошабин»ларга ўшқирди.

— Нима учун қараб турибсанлар. Олиб чиқинглар.

Жалолни уч ўзбек аскарни бориб кўтаришди. Лейтенант ёнига иккита аскарни олиб Виталийнинг тепасига келди. Улар мурдани кўтаришгани ҳамона атроф бирдан ёришиб ваҳимали портлаш эшитилди. Миналаштирилган жасад ҳамда уч жангчи одам бўйи баробар кўтарилиб тушди. Ичак-чавоғи чиқиб қолган Ермилен шу заҳоти жон таслим қилди. Аскарларнинг бирини икки оёғи узилиб тушган, қип-қизил қонга бўялган юзига қараб бўлмасди. У ахён-ахёнда оғзини очар, жон беролмай кийналарди. Қон унинг атрофида ҳалқоб бўлиб қолганди. Учйинчи жангчининг икки оёғи ажралиб кетган, шими почасидан шовуллаб қон сизарди. У тамом бўлган эди.

Тонг пайти... Жасадларни машинага жойлашди... Баталион тагин қишлоқни оралаб юриш қилди...

...У... бошини кўллари орасига олиб турди-да, кўзларини чирт юмди. Ваҳмли сукунат. Юрагинг тарс ёрилай дейди... Эзғинди алфозда ўрнидан кўзғолди. Ётоқ деразасида ёмғир сизарди. Ташқари зим-зиё тун. Чўнтагидан папирос олиб чекди. Хона ўртасида тик турар, бошининг зир қақшаб огриётганига чидай олмасди. У... хонанинг сувоқлари кўчаётган деворига ёғиниб қаради. Шаҳд билан стол ёнига келиб ҳалиги кўлёмани майда-майда қилиб йиртиб ташлади. Боши ғувуллаб, юзи чўғдай қизиб юарди. Ухлашга қанчалик урунмасин барибир ҳаслида турли хил манзаралар намоён бўлар, у турли-туман воқеаларнинг айқаш-уйқаш тасвирини ажратиб ололмасди.

Эшик тақиллагандай бўлди. У ўрнидан туришга қанча урунмасин зил-замбил бошини кўтаролмади. Ёни-мадир гурилларди. Кўзларини очиб қаради. Кенг майдон... Унга танк яқинлашиб келарди. У ўрнидан туриб қочмоқчи бўлди. Бироқ танк унча жудаям яқин-

лашиб келди. У аник кўрди — танк устида оппоқ афғон аёли либосида Сен ўтирибсан. Қўлингда бир тутам қоғоз — ҳозиргина йиртиб ташланган ҳикоянинг қўл-ёзмаси. У кимирлай олмасди. Танк қилдирағига кийдирилган тимсоҳ терисига монанд занжирнинг даҳшатли айлланиши уни эзгилаб ташлашини ҳис қилиб қўллари ни кўтариб бақира бошлади.

...Танк унинг дастлаб оёғидан босди... кейин... У жони борича бақириб ўрнидан туриб кетди. Эшик устмас-уст тақиллади... У эшикни очиши ҳамона тахта бўлиб қолди. Остонада, Ермилен, Жалол, Виталий ҳамда милага учган икки йнгит туришибди — аскарларнинг ички оқ кийимида... Қўл-оёғи увишиб кетди. Эшикка суяниб йиғлайберди. Уларнинг қарашлари сокин ва беозор, юзларидан нур ёғиларди гўё. Улар бир зумда ғойиб бўлишди. Тағин гур-гурлаган овоз эшитилди. Ётоқ йўлагиди кип-қизил — қонга ботириб олинган кичкина танкчалар саф тортиб келишарди. Танкчалар — ўйинчокка ўхшамасди, ичида одамням бор. У эшикни ёпиб, стол панасига бекиниб олди. Танкчалар эшикни ўчириб киришди... Ҳаммаси хона ўртасида тизилишди. Уларнинг миллари столга туғирланган эди... У кўзларини чирт юмиб бақира бошлади... Ҳозир танкчалар ўт очишини, тилка-пораси чиқиб кетишини ўйлаб, баданини жикка тер босди. У қанча пайт бақирганини билмайди, — кўзини очиб қараса, хонада қонга беланган чақалоқлар эмгаклаб юришарди...

Кейин у ўзига келолмади... Анчага довур ҳеч нимани англай олмай ётди...

...Кўрка-писа кўзларини очганда эса дераза ойнасидан бир парча осмон кўриниб турарди. Худога шукр тонг отибди. Ёмғир ҳам тинибди. У ўрнидан тураётиб лабига учуқ тошиб кетганини сизди. Илкис столга қаради: Кеча ёқиб юборган қўлёзма тахланиб турарди. У стол ёнига югуриб келди.

Қўлёманинг ўчирилган, қизилган, тузатилган жойлари ҳам аввалгидай. У ҳикояни қўлига олди — унинг тагида кечаги — ёниб тамом бўлган қўлёманинг кули ётарди. Кулга теккан бармоқлари қоп-қора доғ бўлди. У жигарранг плашини эғнига илиб, ҳикояни қўйнига солди.

Унга ҳаво етишмаётгандай эди. У кеча танкчалар ўрмалаган йўлак бўйлаб оёғи остига қарамай тез-тез юриб лифт тугмасини босди. Ҳаво намхуш ва тоза эди.

Ҳаво намхуш ва тоза эди. Тонги кўчаларни тўлди-

риб кетаётган бахтли одамлар орасида мен телбанамо бўлиб, кечаги рўй берган воқеалар исканжасидан қутилолмай борардим. Дастлаб Сен ишхонамга келдинг... кейин... кетдинг... Мен уйга қайтдим... Тунги соат биру йнгирмада ёзишга тушдим... Кейин... кейин... Миямда оғриқ турди. Ҳазонларга қоришиқ йўлакларда тунги ёмғирдан сўнг қўлмакчалар пайдо бўлган эди. Мен то сенинг уйингга етгунга қадар ҳеч нарса эслай олмадим. Фақат хикояни ёққанимни биламан: Унда манови кўйнимдаги нима? Мен кўлёмани яна бир марта кўйнимга қўл солиб ушлаб кўрдим.

Кўнгироқ тугмасини узоқ босдим...

— Ким у?

— Мен...

— Сиз?! — қия очилган остонада ҳайрон қараб турардинг, — киринг, ичкарига. Тинчликми?

— Мен кеча хикоя ёздим, — Сенга кўлёмани узатдим, — олинг жуда чарчадим... Шуни бериб кетай дедим.

Ажабсиниб қарадинг.

— Шунинг учун... Уф, бу кетишда... ахир... юзингда ачиниш ҳисси зоҳир бўлди.

Мен ҳеч нима демай оркамга бурилдим. Зинапоядан пастга тушгунимча ортимдан қараб турганингни хис қилдим. Катта йўлга туташ йўлак четидаги ўридикка бориб ўтирдим. Негадир ҳолсизлигимданми ё бошқа бир сабаб бўлибми, бир қадам ҳам юргим келмасди оёғим тортмаётганди ҳеч қаерга...

Бошқа чора йўқ, дедим, нега, нима учун шу ўйга келганимни билмайман. Ниманинг чораси, қандай чора... Мен ўрнимдан турдим... зинапоядан, худди ўз уйимга бораётгандай кўтарилдим. Кўнгироқнинг тугмасини босдим. Худди шуни кутиб ўтирган каби эшикни дарров очдинг.

— Келинг...

— Келдим... Энди Сизникида қоламан...

— Сен тош қотиб турардинг... Тилинг калимага келмай қолди. Мен бош эгдим...

— Сизга нима бўлди, дединг... ниҳоят.

— Кўрқаяман!

Бироз довдираддинг... сўнг рангинг оқарди ва ниҳоят йиғлаб юбординг.

МУНДАРИЖА

ДАРЕ ОРТИДАГИ ЙИГИ. Қисса	3
БОСИНҚИРАШ. Ҳикоя	74
АСОРАТ. Ҳикоя	87
ХУН. Ҳикоя	102

ҚУЧҚОР НОРҚОБИЛ

ДАРЕ ОРТИДАГИ ЙИГИ

*Қисса
ва
ҳикоялар*

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1994**

Муҳаррир *З. А. Мирзоҳакимова*
Бадний муҳаррир *А. Аъламов*
Техник муҳаррир *Л. Хижова*

Тершига берилди 25.12.93 й. Босишга рухсат этилди 25.05.94 й. Формати 84×108^{1/32}. Адабий гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма тобок 5,88. Нашриёт-ҳисоб тобоғи 6,1. Нашр адади 50 000 нусха. Буюртма № 2629. Баҳоси шартнома асосида.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳдниси,
700083, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41.**